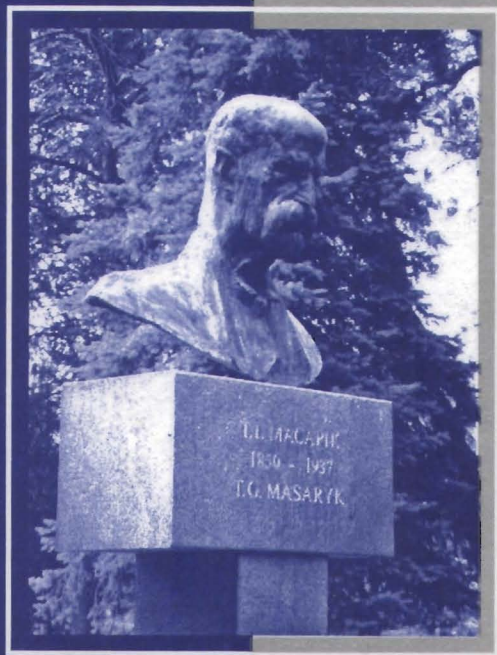

Михайло БОЛДИЖАР
Ален ПАНОВ

**ДЕРЖАВНІСТЬ ЗАКАРПАТТЯ
В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ
Т. МАСАРИКА**

УДК 34(477.87)
В 78
ВБК 88.8 (477.87) (477.87)

Михайло БОЛДИЖАР
Ален ПАНОВ

**ДЕРЖАВНІСТЬ ЗАКАРПАТТЯ
В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ Т. МАСАРИКА**

Болдижар М. М., доктор історичних наук, професор
Панов А. В. — кандидат історичних наук, доцент
МОНОГРАФІЯ
Ужгородський національний університет
2005

Ужгород
ВАТ „Видавництво „Закарпаття”
2005

ББК 63.3 (4УКР-4ЗАК)+67.2 (4УКР)

Б 79

УДК 94 (477.87)

МІСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА РАДА

У монографії розглядаються проблеми входження Закарпаття до складу Чехословаччини, а саме: на яких засадах Закарпаття увійшло до складу ЧСР; хто виявив ініціативу входження; якими були обіцянки чехословацького уряду на чолі з Т. Масариком стосовно статусу Закарпаття у випадку його входження до складу ЧСР; наскільки були виконані ці обіцянки; чи правомірно говорити про невиконання чи затримання виконання зобов'язання уряду ЧСР перед русинами Закарпаття; який обсяг автономних прав планував надати уряд ЧСР Закарпаттю; яка роль Масарика у входженні Закарпаття до складу ЧСР; які наслідки перебування Закарпаття у складі ЧСР?

Автори:

Болдижар М. М., доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету УжНУ – розділи IV, V, VI.

Панов А. В. – розділи – вступ, I, II, III, висновки.

© М. М. Болдижар, 2005

© А. В. Панов, 2005

© О. О. Наурсков, художнє оформлення, 2005

ISBN 966-7703-98-3

ВСТУП

Проблема державності Закарпаття давно і до сьогодні досить широко обговорюється в наукових, політичних колах, а також серед громадськості, при цьому з цієї проблеми нерідко висловлюються протилежні, неоднозначні точки зору.

Чим можна пояснити таку активність в обговоренні досліджуваної проблеми? На нашу думку, кожна з груп, яка по-своєму «досліджує» питання державності Закарпаття має в цьому певну зацікавленість. Так, науковці займаються вивченням згаданої проблеми виходячи з того, що вона знаходиться у сфері їх наукового інтересу, політичні діячі намагаються обґрунтувати правильність та історичне підґрунтя пропагованих ними ідей, пересічні громадяни, чимало з яких були свідками тих подій, намагаються віднайти такий шлях в розвитку краю, який би забезпечив покращення їх соціально-економічного становища.

Справа в тому, що раніше в період радянського комуністичного розвитку такі форми державності на Закарпатті, як Гуцульська республіка чи Карпатська Україна вважалися буржуазно-націоналістичними витворами.

У наш час деякі молоді дослідники, і деякі політики та журналісти теж заперечують, скажімо, Закарпатську Україну як суб'єкт державності лише на тій підставі, що вона ніби-то була витвором керівництва Комуністичної партії та уряду Радянського Союзу.

Серед усього розмаїття поглядів на досліджувану проблему варто виділити дві основні течії. Представники обох течій в принципі не заперечують прагнення основних політичних сил і населення краю до автономії в період входження його до складу різних держав. Однак, одні намагаються довести, що автономія мала стати етапом до утворення самостійної держави, республіки [56; с.

389], інші ж автономне самовизначення Закарпаття пов'язують з важливою передумовою до возз'єднання з Україною [30; с. 36-47].

На сучасному етапі окремі представники обох течій нерідко використовують "історичний досвід" у боротьбі як за "повернення" Закарпаттю статусу держави, так і в активній боротьбі проти спроб ставити питання про будь-яку форму можливого його самовизначення в складі України. При цьому нерідко робляться посилання і береться приклад з "чехословацького періоду" в історії розвитку Закарпаття, який започаткований в 1919 році і був одним з найважливіших, з державно-правової точки зору, періодів в розвитку краю.

Ідея автономності, самоврядності Закарпаття в місцевих політичних колах виникла досить давно. Основоположником ідеї автономізації Закарпаття слід вважати відомого просвітника та політичного діяча Адольфа Добрянського, який в середині XIX століття виробив проект утворення "руської губернії" в складі Австрійської імперії, до якої мали увійти території, населені підкарпатськими і галицькими русинами і яка мала користуватись певним рівнем самоврядності [32; с. 90-93]. Унікальність розробленого Добрянським проекту полягала в тому, що він намагався об'єднати в єдину політико-адміністративну одиницю території населені русинами, які в адміністративно-територіальному плані до того часу не складали єдиного утворення. Займаючи досить високі посади в австро-угорському парламенті, Добрянський лобював свою ідею. Частково цей проект знайшов своє втілення під час утворення т.з. "руського політичного округу" в Угорському королівстві, з центром в м. Ужгороді, до якого увійшли комітати Унг, Берег, Угоча, Мараморощ і Сатмар.

З того часу ідея утворення автономної самоврядної області стала предметом постійного обговорення в політичних колах Закарпаття. Як зазначає один з дослідників проблеми входження Закарпаття до складу Чехословаччини словацький вчений Петер Шворц, на початку XX століття до Першої світової війни та під час неї русинські політики не виробили конкретної концепції державно-правового розвитку краю. Властивим для політико-правової думки того часу було намагання покращити своє соціальне, культурне і матеріальне становище шляхом надання церковної і культурної автономії в рамках Угорщини.

3 листопада 1918 р. Австро-Угорщина, до складу якої на той

час входило також Закарпаття, капітулювала перед військами Антанти. Багатонаціональна Австро-Угорська імперія фактично розпалася; постало питання про подальшу долю народів, які на той період населяли її територію. Природно, що не оминуло це питання і Закарпаття. Більшість народів тогочасної імперії поставили питання про утворення власної держави. Так, 28 жовтня 1918 р. було проголошено утворення незалежної Чехословацької республіки, 16 листопада – Угорщини, 1 грудня – королівства Сербів, Хорватів, Словенців.

Що стосується Закарпаття, то в місцевих політичних колах почало обговорюватись питання утворення на території Закарпаття автономної одиниці в складі однієї із сусідніх держав. Суспільно-політична обстановка на Закарпатті в той період була складною. Основні політичні сили щодо подальшої долі краю остаточно не визначились, що в свою чергу викликало нестабільність в краї.

На початковому етапі можна виділити дві основні концепції, які були висловлені і підтримані різними політичними діячами та представницькими органами населення Закарпаття. Перша концепція – автономізація Закарпаття в рамках Угорщини, яка була висловлена на першому засіданні Ужгородської народної ради 9 листопада 1918 року. Угорський уряд, намагаючись залишити Закарпаття в складі Угорщини, підтримав цю ідею і розпочав активні дії для її реалізації. Серед таких дій потрібно назвати скликання до Будапешта представників Русинської Народної Ради, підготовка проекту автономії, тощо. Вказана діяльність мала результатом проголошення згідно Закону №10 від 21.12.1918 р. автономної "Руської Країни" з центром у м. Мукачево. Реалізація цього проекту стала неможлива через те, що в березні 1919 року в Угорщині пройшла соціалістична революція, внаслідок якої влада була захоплена більшовиками і утворилась Радянська республіка.

Другою була концепція возз'єднання Закарпаття з Україною, яка була підтримана Любовнянською-Пряшівською, Хустською, Сігетською та Свалявською радами. Одним з вирішальних моментів, який характеризував підтримку такого шляху подальшого розвитку Закарпаття, були Хустські збори, які відбулися 21 січня 1919 року. Організаторами зборів виступили М. Брацайко, Ю. Брацайко, М. Долинай та інші депутати від Марамороща на Будапештському конгресі політичних сил Закарпаття, які поки-

нули конгрес довідавшись про його мету [14; с. 49-54]. У прийнятій зборами ухвалі було вказано, що русинські комітати повинні з'єднатись з Україною при умові забезпечення їм автономного статусу в новій державі.

Разом з тим уважне, глибоке дослідження проблем державності на Закарпатті однозначно підтверджує, що в цьому невеличкому регіоні під кінець Першої світової війни та в перші роки після неї, проходив активний процес пошуку форм державності. Якраз у цей період тут мали місце майже всі ті події та явища, які були у великій Україні.

Що стосується "чехословацького варіанта" то він був вперше висловлений на американському континенті президентом США Вільсоном, підтриманий русинськими емігрантами в США і звичайно ж чехословацьким політичними колами. Варіант входження краю до складу новоствореної Чехословаччини на автономних засадах був деякою мірою компромісним. Так, після встановлення в Угорщині більшовицького режиму на Чехословаччину переорієнтувалася найавторитетніша в краї Ужгородська рада; ще раніше, розуміючи неможливість розвитку Закарпаття в контексті Росії, це зробила Пряшівська рада. Накінець, розуміючи безперспективність реалізації ідеї возз'єднання Закарпаття з Україною в конкретних історичних умовах, цей проект був підтриманий Хустською і Сігетською радами. Більше того, як відзначає Михайло Болдижар в своїй книзі "Краю мій рідний", один з активних борців за возз'єднання М. Брацайко, який був головою Хустської ради, вітав міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша телеграмою, в якій виражав подяку "за osvobodzenie maromors'koy ruykoy zemli" і просив, щоб він "домагався приєднання до республіки Мараморощ-Сігета та його околиці".

Не рахуючи деяких самоврядних правомочностей, які були надані Ужгородському округу в середині XIX ст. та короткочасного періоду існування автономної "Руської Країни" в кінці 1918-на початку 1919 років, ідея автономності Закарпаття була вперше реалізована в 1919 році через його входження на автономних засадах до складу Чехословаччини. Саме тому, на наш погляд, важливим є дослідження автономного статусу, який фактично вперше за всю історію розвитку був отриманий Закарпаттям.

На сьогодні проблема статусу Закарпаття залишається актуальною. Це перш за все пов'язано з тим, що на референдумі, який

був проведений в 1991 році, 78 відсотків його учасників висловилося за утворення на Закарпатті самоврядної території. Цей факт, однак, не свідчить про сепаратизм або інші антидержавні прояви серед населення Закарпаття, а є продовженням ідеї створення в нашому краї автономної самоврядної території, своєрідною формою самовизначення народу Закарпаття, даниною історичним традиціям.

В умовах, коли представники різних політичних орієнтацій, а також населення дискутують навколо проблеми автономії на Закарпатті, нерідко посилаються на досвід автономної Підкарпатської Русі, вважаємо за необхідне глибоко дослідити сутність автономного статусу краю в складі ЧСР в період з 1919 по 1939 р. Актуальність такого дослідження саме сьогодні продиктована також активним громадсько-політичним обговоренням проблематики адміністративно-територіальної реформи в Україні, підвищення ролі органів місцевого самоврядування тощо.

Розгляд проблематики державності Закарпаття в період з 1919 по 1939 рік тісно пов'язаний з особою першого президента ЧСР, визначного науковця і політика Т.-Г. Масарика. Це в першу чергу пов'язано з тим, що головним ідеологом новоствореної Чехословаччини, який заклав базу та створив механізми, за якими розвивалася ця держава, був саме Масарик. Природно, що те місце, яке займало Закарпаття, як автономна одиниця в складі новоствореної Чехословаччини, теж було "визначене" Масариком.

Важливість особи Масарика в історії Закарпаття періоду 1919-1939 років, викликало необхідність дослідження його біографії, як вченого і політика. На наше переконання, лише розуміючи суспільно-політичні погляди Масарика, його ставлення до питань моралі і моральності, розібравшись в його поглядах на державу взагалі і Чехословацьку державу зокрема, поглядах на національне питання, можна зрозуміти мотивацію поведінки, дійти до висновків чому саме так, а не інакше діяв уряд ЧСР, під керівництвом Масарика, стосовно Закарпаття.

Необхідно зазначити, що в роботі обраний період для дослідження між 1918-1927 роками. У цьому періоді часу можливо виділити два основні етапи: етап входження Закарпаття до складу Чехословаччини, та т.з. "початковий етап" перебування Закарпаття в складі ЧСР. Дослідження завершується 1927 роком, в якому в Чехословаччині пройшла адміністративна реформа, що значно змінила тогочасний статус Підкарпатської Русі.

У своїй роботі ми намагалися дати відповідь на ряд запитань стосовно досліджуваної теми: 1) На яких засадах Закарпаття увійшло до складу ЧСР? 2) Хто виявив ініціативу входження? 3) Якими були обіцянки чехословацького уряду на чолі з Т. Масариком стосовно статусу Закарпаття у випадку його входження до складу ЧСР? 4) Наскільки були виконані ці обіцянки? 5) Чи правомірно говорити про невиконання чи затримання виконання зобов'язання уряду ЧСР перед русинами Закарпаття? 6) Який обсяг автономних прав планував надати уряд ЧСР Закарпаттю? 7) Яка роль Масарика у входженні Закарпаття до складу ЧСР? 8) Які наслідки перебування Закарпаття у складі ЧСР?

Нами свідомо було використано термін "входження" Закарпаття до складу Чехословаччини, а не "приєднання", "возз'єднання" тощо. У даному питанні повністю підтримуємо думку професора М. Болдижара, який вважає, що для позначення переходу території Закарпаття до Чехословацької республіки потрібно використовувати термін "входження" через те, що основою для такого політико-юридичного факту була воля русинського народу.

Продовжуючи цю думку хотілося б додати, що при позначенні переходу Закарпаття до складу Чехословаччини, ми вкладали наступне значення у терміни:

Входження – зміна держаної приналежності окремої території на основі волевиявлення населення, яке проживає на цій території та згоди держави, до якої буде належати ця територія. Обидва ці моменти в даному випадку були присутні.

Приєднання – зміна державної приналежності окремої території без згоди населення, яке проживає на цій території.

Возз'єднання – перехід окремої території зі складу однієї держави до складу держави, до якої раніше належала ця територія на основі волевиявлення населення цієї території та держави до якої буде належати ця територія.

Виходячи зі змісту вищенаведених термінів, зрозумілим є обрання терміну "входження" при позначенні зміни державної приналежності Закарпаття.

I. СТАНОВЛЕННЯ Т. МАСАРИКА ЯК ВЧЕНОГО І ПОЛІТИКА

Томаш Масарик народився 7 березня 1850 року в місті Годоніні, яке належало до коронного краю Мораво-Силезія Австрійської імперії. Батько Йосиф був словаком, мати Терезія Кропачек – ганачкою, понімеченою чешкою. У 1861 році Томаш закінчив народну школу з відзнакою і поступив в німецьке реальне училище в Густопечі. Там він провчився два класи і повернувся до батьків. Батьки Томаша виявили бажання, щоб їх син поступив до вчительської семінарії, однак оскільки до семінарії не приймали дітей молодше 16 років, доводилось чекати ще два роки. Вдома Томаш займався музикою й допомагав місцевому вчителю. Але батьки змінюють наміри і посилають сина до Відня вчитися на слюсаря. Не витримавши знущань у нового господаря, хлопець втік. Тоді батьки віддали його до сільського коваля. Врешті-решт, Томаш став помічником вчителя і священика. В ті часи Томаш жваво цікавився релігійним питанням. З дитинства він був вихований матір'ю та місцевим священиком в побожності.

Однак сам Томаш все більше відчував неспокій та невизначеність у питаннях віри. Вичитавши в старому церковному календарі про святі місця в Росії, він почав думати про те, як можуть бути святі місця у некатоліків. У цей же період часу сталося явище, яке справило глибокий вплив на подальшу науково-дослідницьку роботу Масарика. Самогубство двірського візника, який повісився на брамі, так його вразило, що він з того часу не перестав міркувати над проблемою самогубства. Легковажна поведінка його вчителя – сільського священика Сатора, який придбав дітей поза подружжям та матеріалістичні й егоїстичні розмови католицьких священиків під час святкування всіляких подій змушували Масарика серйозно замислюватися над справами церкви і релігії, переоцінювати цінності, змінювати свої первісні по-

...ди. Не дивлячись на ранній вік, в цей час проходить перша зміна його світогляду, закладаються основи критичного мислення навколишнього світу, релігійні питання стали первісним матеріалом, який Масарик піддав критичному аналізу.

Живучи на кордоні між Моравією і Словаччиною, Томаш помітив різницю в словацькій і чеській мовах, в одязі, звичаях обох народів. Перебування в місті польських уланів привернуло його увагу на схожість польської мови до чеської. В той час у Чейковицях, де проживав Масарик, управитель школи і священник ворогували між собою, оскільки перший з них належав до так званої німецької партії, а другий – до словацької. Мимоволі Томаш був втягнутий в цю суперечку і врешті-решт підтримав священника. Ця подія, очевидно, стала його першим кроком на шляху національного самоусвідомлення.

У 1865 році Томаш Масарик поступив відразу до другого класу німецької гімназії у місті Брно. Навчатись в гімназії було нелегко через важке матеріальне становище. За добре навчання в третьому класі Масарик отримав стипендію і був звільнений від оплати за навчання. У своїй книзі “Словацькі спогади” Масарик описує своє навчання в гімназії. Він вказує, що у Брненській німецькій гімназії докладно познайомився з національними суперечностями, які існують між чехами і німцями як під час самого процесу навчання, так і в літературі [39; с. 796-803].

За рекомендацією вчителя математики поліцмейстер міста Брна Ла-Мон’є запросив Масарика займатися з його сином, який був інвалідом і через фізичні вади відставав у навчанні від своїх однокласників. Поліцмейстер був освіченою людиною і мав досить багату бібліотеку. Під його керівництвом Масарик в позашкільні години вивчав класиків німецької філософської школи, особливо Лессінга, а далі перейшов до природничих наук та вивчення чеської, французької, польської та руської мов.

Шкільна наука не зовсім задовольняла Масарика, через те він займався самостійним вивченням природничих наук, від яких поступово перейшов до вивчення філософії. Займаючись серйозно вивченням багатьох наук, Томаш постійно поглиблював свої знання; внаслідок здібностей до аналітичного мислення він виробив власне бачення всіх явищ, які ним піддавалися аналізу. Масарик вражав товарищів і вчителів своєю самостійністю і послідовністю в поглядах.

Невдоволеність навчанням та здатність до критицизму часто

викликали суперечки з різних питань між Т. Масариком і його вчителями. Так, один з вчителів вимагав читати латинь німецьким способом. Масарик став доводити неоправданість цієї вимоги й читав на чеський лад. У своїх міркуваннях про релігійні справи Т. Масарик врешті дійшов до переконання, що сповідь непотрібна і заявив шкільному священику, що більше до сповіді не прийде [39; с. 796-803].

Восени 1869 року Ла-Мон’є переїжджає до Відня, а разом з ним до Віденської гімназії перебирається Масарик. Намагаючись поповнити свої знання поза гімназією, Т. Масарик часто відвідував університетську й інші міські бібліотеки. Найбільшу зацікавленість у нього в той час викликала історія та філологія.

Релігійні питання також не переставали хвилювати Масарика. У 1870 році папа Пій IX оголосив себе непогрішним. Тим часом італійці захопили в Римі резиденцію папи, а “варваринці” розгромили “найхристиянішого короля” Наполеона III. Яким чином могло статися, що “непогрішимий намісник” і “найхристияніший король” розбиті? Масарик розв’язав для себе цю дилему і заявив священику, що папської догми про непогрішність не приймає і відмовляється ходити до католицької церкви.

Під час перебування в гімназії Т. Масарик познайомився з Алоїзом Шемберою, професором чеської літератури Віденського університету, а також зі слов’янофільськими творами Коллара. Під впливом останніх Масарик висловив своє міркування про те, що чеський народ має налагодити тісні контакти з Росією. В цьому класі він почав глибоко вивчати історію слов’янства і особливо звернув увагу на сучасне становище словаків в австро-угорській державі. На цьому життєвому етапі Масарика можна говорити про те, що в нього остаточно сформувалось національне самовизначення.

У 1872 році Масарик закінчив гімназію і вступив до Віденського університету, де він не один раз слухав лекції ще під час навчання в гімназії. Перші два семестри слухав класичну філологію та слов’янознавство, але швидко переконався у мертвості класицизму. Тому він покинув вивчення класицизму і перейшов до вивчення філософії. Разом з тим цікавився природничими, господарськими, державно-правовими науками, теологією, вчив мови.

В університеті Масарик товаришував з кількома чеськими і німецькими студентами. В колі друзів Масарик відразу ж захопив лідерство: “В тому, що хлопець мав бажання керувати інши-

ми, немає ніякого сумніву” – пише Гербен [61; с. 25]. Воно виросло з умов життя, в яких Масарику доводилось серед свого оточення завжди виконувати роль лідера. Внаслідок такої риси характеру сталося так, що Масарик навчився бути самостійним в своїх поглядах і діях, не керуватися згодою чи незгодою інших.

У ті часи Т. Масарик став активно займатися справами розвитку і вивчення національної культури. У 1872 році Масарик організував письменницький клуб та очолив Чеську Академічну Спілку [40; с. 796-803]. За його ініціативою при Спілці було створено п'ять клубів, які займалися конкретними справами. Масарик подбав про те, щоб Академічна Спілка стала осередком організації, яка об'єднає навколо себе всі чеські організації у Відні. Для цього члени Спілки входили до складу інших чеських організацій і активно брали участь у їх роботі.

Національна свідомість та активна громадська позиція Масарика стала поштовхом до його бурхливої громадсько-політичної діяльності в той період часу. Масарик пропагував ідею об'єднання всіх слов'янських організацій у Відні в єдину Слов'янську Спілку. Для цього за його ініціативою був створений організаційний комітет, який розробив статут Спілки, здобув згоду всіх слов'янських організацій. Однак, через непорозуміння з польською організацією, ідея створення Спілки не була реалізована.

В університеті Масарик вирішив стати професором і тому став глибше займатись наукою. В 1874 році він звернувся до редактора чеського журналу “Освіта” з листом, в якому зазначив, що він хоче здобути звання професора і допомогти своїй батьківщині, займаючись наукою. Крім цього він зазначив, що має окремі нестандартні погляди в науці, наприклад, вважає, що потрібно не вивчати філософію як науку, а потрібно розв'язати питання чи потрібна філософія взагалі.

Масарик запропонував редакції до друку свою лекцію про Шопенгауера й проти песимізму, який в той час був поширеним явищем в Чехії. Масарик вважав шкідливим, щоб малий народ, який мусить боротися за свою кращу майбутність, піддався песимізму. Редакція відмовилась друкувати рукопис, мотивуючи це тим, що написаний Масариком твір є неграмотний з граматичної точки зору. Незважаючи на це Т. Масарик направив до редакції другого листа, в якому висловив точку зору, що його наступна стаття “Самогубство”, яку він пропонує до друку, принесе користь хоча б декільком особам, і тому він просить редакцію надрукува-

ти її. Однак і ця праця надрукована не була, оскільки думка редакції розходилася з думками, висловленими Масариком.

На початку 1876 року Масарик подав свою дисертацію “Єство душі у Платона. Критична студія з емпіричного погляду”, склав іспити з відзнакою і 10 березня того ж року здобув ступінь доктора філософії [36; с. 24].

Перш ніж товариші по навчанню роз'їхались по своїх домівках Масарик скликав їх 9 липня 1876 року в місті Голендорфі й запропонував створити таємну спілку, члени якої пообіцяли робити тільки добро людям, збиратись через певний час і звітуватись про добрі вчинки, зроблені кожним з членів спілки. Гаслами спілки були слова Бекона “Наука-сила” та чеське гасло “Правдою до права”.

У 1876 році Масарик виступив в м. Моравське Орліце з дев'ятьма політичними статтями на тему “Теорія і практика”, в яких широко критикував політику тогочасних чеських послів у Віденському парламенті, додаючи до того, що він також незадоволений і австрійською політикою [39; с. 796-803].

Того ж року в моравському студентському альманахові “Зоря” була вміщена стаття Масарика “Платон як патріот”, про яку дуже схвально висловилась критика.

Це були перші твори надруковані Масариком чеською мовою. Сам автор підкреслював, що мова праць є недосконалою тому, що він ніколи не навчався в слов'янській школі та до того ж не був вихований серед чехів [27; с. 867].

Для вдосконалення наукової праці Масарик запланував поїхати за кордон, однак в стипендії, яка могла б забезпечити йому можливість здійснити таку подорож, міністерством освіти йому було відмовлено. Все ж йому вдалося виїхати за кордон завдяки батькові його учня, який за власні кошти відправив свого сина разом з учителем до Італії та Лейпцига. В Лейпцигу Масарик підготувався скласти іспит на отримання звання доцента філософії, однак хвороба зашкодила його планам. У Лейпцигу ж Масарик познайомився з Карлою Гаррік, яка стала через рік його дружиною [53; с. 11]. Після одруження Т. Масарик додав до свого прізвища прізвище дружини – Гаррік, і так виникла комбінація Томаш-Гаррік Масарик.

Зимом 1877 року Масарик подав прохання про отримання звання доцента, додавши до нього працю “Принципи соціології”. На початку 1878 року Масарик через нещасний випадок, що став-

ся з його нареченою, вимушений був вирушити до США. Після повернення до Відня Масарик продовжував активно займатись наукою, перекладав багато наукових праць з англійської мови.

У ті часи, як і раніше, Масарик продовжував займатись питаннями релігії. Під час літньої відпустки познайомився з протестантським священиком Цисарем, який був надзвичайно освіченою людиною, багато спілкувався з ним і вирішив перейти до протестантської віри, визнаючи, що вона більш рідна чеським народним традиціям і більш освічена, ніж католицизм.

У листопаді 1878 року Масарик подав до Віденського університету дисертацію на звання приват-доцента "Самогубство як масове соціальне зло" [53; с. 11], яка була опублікована в 1881 році під назвою "Самогубство, як масове явище модерної цивілізації".

Твір своєю новизною думки викликав здивування і похвальну критику багатьох професорів. За щоденною працею, яка була направлена на утримання сім'ї, Т. Масарик не мав багато часу на літературно-наукову працю, однак не кидав її. Невдовзі він подав професорській раді Віденського університету три теми габілітаційних лекцій, з яких комісія вибрала: "Генезис Платонівського вчення про анамнезу".

22 березня 1879 року Т. Масарик прочитав вступну лекцію на зазначену тему і був затверджений доцентом філософії Віденського університету [27; с. 863-884].

У ті часи Масарик цікавився не тільки науковими, але й політичними справами. Його приятель Ельцель з цього приводу пише: "уже як доцент, Масарик був революціонером, республіканцем і космополітом. Багато тоді його одвідували руські. Тодішні національні відносини були йому вузькі. Він стояв за найширше загальне народне виховання, освіту і рівноправство жінок та за найдемократичніше право виборів" [36; с. 28].

У 1880 році Відень захоплювався гіпнотизмом. Т. Масарик прочитав на цю тему у "Слов'янській бесіді" лекцію, яка була швидко надрукована в Празі під назвою "Про гіпнотизм". Ця лекція звернула на себе увагу професора Квічали, який був уповноваженим чеських професорів у Відні. Він зустрівся з Масариком і порадив йому перейти до Празького університету.

У Празі в той час точилася боротьба між чехами і німцями за університет. Чехи домагалися поділу Празького університету на чеський і німецький. Масарик, не дивлячись на національну при-

належність до чеського народу, висловив свою принципову позицію з цього приводу. Вона зводилась до того, що Масарик виступав проти розпорощення наукового центру за національним принципом, а замість того пропонував реформувати університет таким чином, щоб там могли викладатись науки різними мовами.

У 1881 році він виступив на зборах чеського студентства, скликаних Академічною спілкою в справах утворення чеського університету, де доводив необхідність створення останнього на нових принципах, які сповідуються в США. Він вважав, що університет повинен бути доступний широким колам людей, що особливо важливо для всього народу. Крім цього, він висловлювався за те, що університет не повинен забезпечувати якихось державних наукових стандартів. Доводячи правильність останнього висновку він ставив у приклад Античну Грецію, в якій не дивлячись на відсутність єдиних стандартів було багато шкіл, які займалися різними галузями науки і виховали цілу плеяду мислителів. Пропозиції Масарика прийняті не були і більшість вимагала прийняття державних стандартів для навчання в університеті.

У 1882 році Університет в Празі було реорганізовано і на його місці утворено два університети: німецький і чеський.

Трактат "Про самогубство" зробив Т. Масарика досить відомим в середовищі вчених і його запросили на роботу відразу до двох університетів: до німецького в Чернівцях та до чеського в Празі.

Масарик вирішив поїхати до Праги, хоча почував себе не досить впевнено у мовному відношенні. Це було викликано тим, що до того часу він навчався і займався науковою роботою здебільшого на німецькій мові. Міністерство освіти призначило його екстраординарним професором Празького університету. В той час Масаріку вже виповнилося 32 роки. Крім німецької та чеської мов він вже володів англійською, французькою, російською, польською, італійською і арабською мовами.

У тогочасному чеському суспільстві точилася гостра партійна боротьба між старочехами і младочехами. Тим часом не вистачало ясної політичної думки, скрізь панувало політиканство, взаємні підозри у зраді та ін. Представники обох партій боролися з існуючим режимом на словах, а насправді виявляли свою лояльність до влади. Масарик, який на той час не відносився ні до старочеської, ні до младочеської партії попав у важке становище, при-

якому представники обох партій бажали використати його у власних цілях. Під час перших зустрічей з колегами Масарик почув від них взаємні звинувачення та застереження, щодо співпраці з представниками ворожої течії.

16 жовтня 1882 року Масарик прочитав вступну лекцію “Про Юмів скептицизм”, яка наступного року була надрукована під назвою “Розрахунок ймовірності та Юмів скептицизм, як історичний вступ до теорії індукції”. Після того розпочав читати курс лекцій про французького філософа Паскаля.

Закінчив свої лекції Масарик питанням: “Чи не кращий трохи для народів пуританизм або “чеське братство”, ніж та моральна поблажливість яку пропонують сьогодні багато людей? Кого краще брати за взірць для життя: скептичного Юма чи гаряче віруючого Паскаля? Коли б це питання поставив собі, то одного разу брав би Юма, а другого Паскаля, бо життя людське таке, що інколи розпалює душу нашу й шукає заспокоєння в краях надземних, а інколи тішиться з щоденного буття земного і в ньому має заспокоєння. Чи не створила б філософія напів Юмова, а напів Паскалева, основана на духові, такого душевного стану, який би взагалі задовільнив і розум і почуття?” [36; с. 30]. Отже, Масарик намагається визначити “золоту середину”, яка б могла служити об’єднуючою ідеєю чеського суспільства. Така ідея проявляється у нього в побудові життя на засадах “чеського братства”, яке базується на повному народоправстві, вільній самоуправній громаді, свободі совісті і віросповідання, любові до ближнього та інших демократичних суспільно-політичних та стійких моральних принципах.

У науці, як і в повсякденному житті, Масарик до всього ставився надзвичайно серйозно. Висловлюючи свої думки з приводу різних суспільних чи природних явищ, він особисто вивчав оригінали праць відомих науковців, які висловлювали свої думки з досліджуваної ним теми. Масарик був також вимогливим і до своїх студентів, від яких жадав такого самого підходу до науки. Він закликав всіх жити свідомо, продумано, не рослинним життям, без чіткої цілі, а вияснивши, для чого існує, для чого живе кожна конкретна особа. Масарик закликав до всього ставитись критично, нічого не сприймати на віру. Такий заклик, однак, не можна вважати проявом абсолютного песимізму до всього навколишнього. Скоріше за все він свідчить про те, що Томаш Масарик вважав, що кожна людина має довіряти будь-яким твердженням

або явищам лише “пропустивши” їх через власний розум, глибоко проаналізувавши їх. Такий метод надасть їй можливість зробити власні висновки про аналізоване явище, які будуть в більшій мірі відображати її особисте ставлення до аналізованого явища, а не користуватися наперед заготовленими думками інших людей.

“Не вірте мені сліпо, а міркуйте самі!” – казав слухачам, “але як продумаєте і визнаєте правдивим, вірте тому, захищайте його без страху проти всіх” [44; с. 829-838].

На лекціях Масарика збиралась завжди повна аудиторія. Але навіть поза лекціями професор приділяв багато часу роботі зі своїми слухачами. Нерідко він запрошував студентів до себе додому і обговорював з ними різні теми, як наукові, так і з повсякденного життя.

Один з колег Масарика доктор Гербен в своїх спогадах писав про особливу працездатність та любов до науки останнього. Він також описував Масарика як надзвичайно відкриту та пряму людину. “Професор Масарик ніколи не крутив, коли хотів комусь сказати гірку правду, часом гіркішу за перець. Все казав просто в очі, так що чоловік аж згинався від того. А при тім не вдавав з себе проповідника, не говорив з висока, не ставив себе за взірць. Не виносив фальші і не дозволяв у своїм товаристві жадного двозмістовного слова” – писав Гербен [36; с. 31].

Масарик не був “сліпим” патріотом, він тверезо дивився на тогочасний стан чеської культури і замість того, щоб лицемірно прославляти, критично її оцінював та власною працею намагався підняти її рівень.

Розуміючи, що чеська наука знаходиться на досить низькому рівні і намагаючись його підняти вище, Масарик у 1883 році заснував науковий журнал “Athenaeum”, до редколегії якого увійшли прогресивні чеські вчені, його однодумці. В першому номері згаданого журналу Масарик вмістив свою статтю “Як звеличити нашу наукову літературу”, де вказана необхідність утворення академії наук, без якої на його думку чеські вищі навчальні заклади не можуть нормально функціонувати і розвиватися. Крім цього він додав, що Чехії недостатньо одного лише Празького університету, а потрібно заснувати принаймні ще один університет. У 1885 році Томаш Масарик на власні кошти видав підручник “Основи конкретної логіки”, чим подав приклад для інших професорів університету. Крім викладацької роботи Масарик в той період багато уваги приділяв власне науковій роботі: його

статті друкувалися у багатьох наукових виданнях, разом з Оттом організував видання багатотомного наукового словника тощо. Крім цього, Масарик активно займався громадською роботою: пропагував ознайомлення зі слов'янською літературою, заснував "Товариство видання писемних пам'яток релігійного поступу народу", критикував науковців квазіпатріотів, які виступали проти усього німецького, а фактично переписували чеською мовою праці відомих німецьких класиків.

Така активна життєва позиція Масарика, яка проявлялася майже у всіх сферах життєдіяльності, у багатьох його сучасників викликала симпатію, однак у більшості вона викликала ворожість. Одним з моментів, коли повністю проявилась прямота і чесність Масарика, був його виступ проти істинності Краледворського рукопису, який чеські вчені – "патріоти" вважали національним скарбом і доводили ним давність чеської літератури. Не дивлячись на те, що більшість вчених виступила проти професора Гебауера, який висловив сумнів щодо правдивості походження цієї пам'ятки літератури, Масарик став на його бік і заявив, що краще перед усім світом визнати свою помилку, ніж, підтримуючи нісенітницю, вдаватися до брехні перед світовою спільнотою.

Суперечка про рукопис із наукових кіл перейшла в пресу і захопила широкі прошарки населення. Масарик став на чолі критиків рукопису і відкрито ганьбив тих вчених, "які з наукового питання зробили питання державно-політичне" [42; с. 33].

Суперечка навколо Краледворського рукопису обернулася в загальну боротьбу прогресивної думки з консервативною. З цієї боротьби виріс суцільний ревізіонізм світогляду в чеському суспільстві. Сфальсифіковані рукописи, на яких виховано тогочасне покоління, мали виразне клерикально-шляхетське забарвлення. Т. Масарик на підставі історії, філософії та соціології доводив неправдивість рукописів і вкладеного в них змісту.

Один з сучасників Масарика доктор Сокуп, висловлюючись про згадані події пише: "Масарик був од самого початку усім своїм еством фанатиком правди, людиною революційного чину, іконоборцем і будівничим в одній особі. Чеська нововічна революція, можна відверто сказати, починається з р.1882, - від часу приходу невідомого перед тим Масарика з Відня до Праги. Від доби Гусової не було в Празькому університеті мужа, який би з його катедри так глибоко збурих хвилі стоячого чеського болота, так безоглядно загнав оперативного ножа до хворого чеського тіла"

[36; с. 34]. Така яскрава характеристика Масарика істинно відображала зміст його особистості.

Позиція Масарика, яка впливала з постійно триваючого пошуку ним правди в усьому, викликала різке невдоволення в середовищі чеської інтелігенції. Навіть дві постійно ворогуючі між собою партії старочехів і младочехів у ставленні до Масарика зайняли однакову позицію. Суспільна думка визнавала Т. Масарика шкідливою особою для чеського народу, що викликало не лише негативне ставлення до нього з боку багатьох людей, але й погіршувало його матеріальне становище, оскільки йому відмовляли в роботі.

Під натиском громадської думки Отто, який був компаньйоном Масарика по виданню наукового журналу Athenaeum, відмовився його видавати, Масарик взяв видання на себе і в першому номері нового журналу заявив, що він буде боротися з неправдивістю всіма можливими методами, оскільки він вважає, що в Чехії не буде правдивої науки, поки з неї не буде усунуто фальш. Така позиція Масарика призвела до того, що ображена "патріотична" професура блокувала призначення Масарика на посаду зверхштатного професора.

Ворожнеча проти Масарика не припинилась навіть тоді, коли вчені остаточно довели факт фальсифікації Краледворського рукопису. Клерикали, старочехи та младочехи не могли пробачити Масарику непатріотичні, з їх точки зору, погляди. Насправді, ненависть до Масарика з боку останніх можна пояснити нічим іншим, ніж фактом, що він довів неправдивість їх суджень щодо справжності Рукопису.

В одному з номерів журналу "Час", який був створений Масариком, була опублікована стаття Шауера, в якій вказувалося на низький рівень культури чеської нації та загрозу її асиміляції з боку німецької нації. За публікацію цієї статті "патріотично" настроєна інтелігенція на сторінках газети "Народні Листи" прокляла Масарика і "виключила" його зі складу громадян Чехії.

Тогочасна політична боротьба під зовнішнім націоналістичним гаслом в дійсності займалась дріб'язковими змаганнями. Між двома найбільш впливовими політичними силами - старо- і младочехами - програмної різниці не існувало. Масарик, який бачив помилковість політики обох партій, разом з професорами Резким, Кайзлем та доктором Крамаржем заснував нову партію "реалістів". Реалісти вимагали конкретної праці на ґрунті згоди

чехів з австрійцями для обопільного розвитку. На той час Масарик ще вірив в можливість реформування Австро-Угорщини на демократичному принципі, при якому були б дотримані права всіх народів, які населяли імперію.

Маючи надію, що політичні настрої тогочасного суспільства врешті-решт зміняться, Масарик продовжував працювати у напрямку виховання молодого покоління. Найбільшу увагу він приділяв студентству, вимагаючи від нього працювати для здобуття якнайширшої освіти. У 1889 році Т. Масарик опублікував в “Часопису чеського студентства” статтю під назвою “Кілька думок про завдання чеського студента”. Вимагаючи до всього ставитись критично, він радив студентам перш ніж пристати до якоїсь політичної партії, уважно вивчити її програмні документи та попередню діяльність, зробити власні висновки для того, щоб не “перебігати” з партії до партії.

Метою політичної діяльності Масарик вважав боротьбу за самостійність Чехії. “Кожен нарід мусить стремити до самостійності. Нарід, який не хоче бути самостійним, не нарід. Здобути тепер нашу політичну самостійність, вибороти її, це наше завдання” – писав Масарик [36; с. 37]. Масарик зазначав, що сам ніколи б не втручався в політику, якщо б не мав потреби протестувати проти млявості та байдужості інтелігенції, яка ухилялася від активної боротьби.

Працюючи над розробленням ідеології “реалістів”, Масарик відновив дослідження проблеми слов’янства, особливо цікавився Росією. У 1887 році він побував у Росії, зустрічався з Л. Толстим, з яким багато спілкувався. Філософські погляди Масарика були схожі з поглядами Толстого. Однак гуманізм Масарика відрізнявся від гуманізму Толстого активною позицією, войовничістю по відношенню до зла. Масарик вважав, що концепція непротивлення злу насиллям, яка була висловлена ще давньогрецькими філософами і підтримана Толстим, є хибною. Він казав, що зі злом потрібно боротись силою, при потребі навіть зі зброєю в руках. Наслідком досліджень слов’янських питань стала праця Масарика “Слов’янські студії і Слов’янофільство Івана Кірієвського”.

Розуміючи, що між старочехами і младочехами не існує політичної різниці, Масарик спробував об’єднати обидві політичні партії разом з партією реалістів на єдиній програмі. Однак старочехи вступили в політичний альянс з німцями, тому об’єднання було

можливе лише між младочехами та партією реалістів. Воно відбулося шляхом вступу “реалістів” до младочеської партії.

Професорська і громадсько-політична діяльність Масарика не подобалася не лише певній частині чеського населення, але й австрійському уряду. На протязі дев’яти років Масарика не затверджували на посаді позаштатного професора, хоча за існуючим звичаєм, він мав бути затверджений дійсним професором впродовж трьох років.

У 1891 році Масарик був обраний послом до чеського Союму [53; с. 11]. Вступ “реалістів” посилив младочеську партію і вона остаточно перемогла старочехів на парламентських виборах 1891 року. Масарика разом з Кайзлем та Крамаржем було обрано послом Віденського Парламенту. Масарик на початку своєї парламентської діяльності підтримував ідею союзу з німцями на принципах рівноправності, реформування Австрії на демократичних засадах. Така позиція була не в останню чергу спричинена тим, що в даному питанні Масарик притримувався концепції реформування Австрії, висловленої Палацьким [66; с. 59]. Однак, все більше розуміючи сутність австрійської політики по відношенню до чеського та інших народів, погляди Масарика ставали дедалі радикальнішими.

У 1893 році Масарик виступив в складі Австро-Угорської делегації проти окупації Боснії. Домагаючись здійснення чеських жадань, він в тому ж році під час засідання парламенту заявив, що “чеські державоправні жадання завершуються натуральним стремлінням до політичної самостійності. Самостійний нарід значної кількості вихований, який має велику історію, не стерпить довго, щоб не був паном своєї долі. Треба б зрозуміти, що чеський нарід змагатись не перестане й перестати не може, поки політично не задовольниться. Усамостійненню нашої держави не перешкодите” [68; с. 47].

У ті часи в Чехії почав поширюватись соціалістичний рух, особливо серед робітництва, який в 1888 році вилився в створення соціал-демократичної партії. Масарик першим з професорів став на сторону робітників, відвідував їх збори, виступав з лекціями, що на той час було незвичайним явищем для університетського професора. Масарик вважав, що соціалізм є природним явищем і, як правило, виникає з недосконалостей людського суспільства. Він вважав таборитів першими чеськими соціалістами і вважав, що чеським ідеалом має бути стремління до заможного

життя з боку всіх громадян. Підтримуючи соціалізм Масарик з настороженістю ставився до вчень Маркса, якого він вважав “утопістом, абстрактним, сухим” [36; с. 41].

Маючи широкий світогляд, Т. Масарик не міг примиритись з дріб'язковою політикою своєї партії. Він вважав, що політика це провідна ідея, направлена на розвиток в майбутньому, за якою повинен йти весь народ. Кожен повинен намагатися добитись своєї ідеальної мети. Такою метою він вважав встановлення принципів загального виборчого права та побудову суспільства на демократичних принципах.

Влітку 1893 року через непорозуміння з колегами по партії Масарик вийшов із складу младочеської партії і подав у відставку з посади посла. Досить швидко він політично розійшовся зі своїми союзниками Кайзелем і Крамаржом, які відстоювали політику пасивного опору, тим часом як Масарик виступав за розумну активність, яка б дала можливість тримати ініціативу в своїх руках і крок за кроком завойовувати певні позиції.

Під час літньої відпустки він багато працював над вивченням питання спільності між чеським і словацьким народами. Масарик активно співпрацював з молодого покоління словаків, що гуртувалась навколо видання “Час” та виступала за об'єднання чехів зі словаками. Т. Масарик, працюючи над питаннями об'єднання, намагався уникнути мовної проблеми. Він писав, що чехи і словаки є єдиним цілим не дивлячись на відсутність спільної мови. Різницю між чеською і словацькою мовами він пояснював тим, що словаки з дев'ятого століття були одірвані від чехів, не мали свого самостійного політичного розвитку і тому зберегли старшу форму мови і власний діалект. Масарик вважав, що об'єднання обох націй потрібно здійснити лише політично, а питання мови з часом вирішиться саме. Тим більше, що словаки розуміють чехів і навпаки, тому мова не буде перешкодою у спільному житті в рамках однієї держави. “Я настільки слов'янофіл, що припускаю разом з Гавлічком, що на Словаччині найчистіша частина нашого спільного народу, що на Словаччині серце нашого чехословацького народу. В Чехії мабуть більше голова, але здоровий організм мусить мати і голову й серце, а через те гадаю, що між нами не може бути жадних спорів. Спорів, які були, головню щодо мови, уже розв'язані” [36; с. 43]. Необхідно зазначити, що Масарик не був автором концепції “чехословакізації”, а підтримав і розвив висунуті до нього, зокрема Гавлічком, ідеї, пов'язані з цим питанням.

Залишивши парламентську роботу, Масарик віддався з повною силою науковій праці. У тому ж році він заснував разом з професором Дртіною і Кайзелем новий науковий журнал “Наша доба”. У вступній статті йшлося про те, що головним завданням, яке стояло перед народом на той час, є визначення свого місця в сім'ї європейських народів, пізнання власної історії, культури, літератури. У “Нашій добі” Масарик вмістив цілу низку наукових статей, які згодом вийшли як окремі видання: “Чеське питання”, “Наша сучасна криза”, “Ян Гус”, “Карел Гавлічек”, “Соціальне питання” тощо.

У своїх творах Масарик доводив, що чехи в своїй боротьбі повинні мати людяність і до німців, бути у всьому справедливими, особливо маючи на увазі, що через малочисельність чеський народ не може нічого добитись грубою фізичною силою. Разом з тим вимагав усвідомлення моральної правоти у цій боротьбі, зв'язаної з великим минулим власного народу. Віра в можливість реформування Австро-Угорщини на федеративних засадах в той час уже у Масарика зникла, і він перейшов на позиції повної незалежності Чехії від Австро-Угорщини.

У 1897 році імператор, не дивлячись на опір чеської знаті на чолі з архієпископом Празьким, затвердив Масарика на посаді штатного професора Празького університету.

У тому ж році до австрійського парламенту було обрано кілька чеських послів соціал-демократів. Масарик розпочав з ними переговори, в яких переконував депутатів оголосити декларацію про державне становище Чехії. Декларація була проголошена під час засідання парламенту і визвала хвилю протесту в консервативних колах чеського суспільства. Не дивлячись на те, що текст декларації був проголошений в іншому виді, ніж пропонував Масарик, він виступив на захист соціал-демократів, чим викликав посилення негативного ставлення до себе. Масарик у черговий раз доказав свою принциповість та цілеспрямованість. Виступивши на боці соціал-демократів, він відстоював, перш за все, свободу слова й переконання, які вважав одними з найважливіших інструментів демократичного суспільства.

У 1900 році Масарик створив Чеську народну партію. Основними програмними ідеями новоствореної партії були політична самостійність чеського народу, господарська та економічна незалежність, побудова держави на демократичних принципах, які визнаються цивілізованими державами всього світу, гуманізм. До

складу партії увійшли багато членів, які нічого спільного з програмними тезами не мали. Внаслідок цього, Масарик вийшов зі складу створеної ним партії, але не залишив громадсько-політичної праці.

У 1902 році американський мільйонер Кране запросив Масарика читати лекції в американських університетах про чеські справи. Масарик погодився і вже в тому ж році розпочав курс лекцій в Чиказькому університеті, де йому присвоїли звання почесного доктора. Чеські емігранти, під впливом газет, не завжди добре приймали Масарика. Американські професори і громадяни, з якими він зустрічався, виявляли більшу пошану до нього, ніж власні співвітчизники.

Повернувшись в Чехію, Масарик, як і раніше, продовжував читати лекції в середовищі робітників. Коли розпочалася боротьба за загальне виборче право Масарик одним з перших її підтримав. Під час однієї з лекцій Масарик підкреслив, що "чеська народня проблема мусить бути розв'язана робітниками" [36; с. 49]. Під час перших парламентських виборів Масарик заявив: "Мої переконання не просто соціальні, а соціалістичні. Це вже не раз казав. Що я не марксист - це також відомо, але соціалізм і марксизм не цілком тотожні..." [36; с. 49-50]. Не дивлячись на сильний спротив церкви проти виступів Масарика та антиагітацію проти його кандидатури на виборах, Масарик вдруге був обраний послом парламенту та увійшов до радикально-державноправової депутатської групи. На цей раз Масарик зайняв явно опозиційну позицію проти Австрії і виступав за незалежність Чехії. У цьому ж році в парламенті Масарик виступив проти намагань церкви поставити під контроль освіту і парламент змушений був прийняти документ, в якому влада зобов'язалась не допустити передачі під контроль церкви шкільних установ.

Під час одного з виступів в австрійському парламенті Масарик доводив, що національне питання не можна вирішувати виходячи виключно з філологічної точки зору. У творенні нації найважливішим визнавав централізацію і концентрацію політичних сил. Він вважав, що політичні, економічні, соціальні фактори творять не тільки націю, але й літературну мову. Масарик заявив, що **коли русини будуть вважати себе нацією і будуть політично з'єднані, філологічне питання вирішиться саме по собі (виділ. - авт.)**.

Після приєднання Боснії і Герцеговини до Австро-Угорщини,

австрійські політичні діячі для того, щоб подавити невдоволення серед сербів і хорватів, ініціювали арешт та суд над провідними сербо-хорватськими політиками, звинувачуючи їх в державній зраді та допомозі Сербії. Масарик виступив на їх захист та звинуватив австрійського міністра Еренталя за сфабрикований ним процес. Він заявив, що на його переконання такими діями Австрія себе компрометує і ще більше викликає активізацію відцентрових сил в державі.

У 1914 році розпочалася Перша світова війна, початок якої передбачав і Масарик. Очікування Масариком війни ґрунтувалось на пильному спостереженні політичної ситуації в південно-східній Європі, Австро-Угорщині та Німеччині. Масарик звертав особливу увагу на небезпеку пангерманістичного руху, який особливо проявлявся в науці та літературі. З самого початку війни він висловив думку, що Австрія війни не виграє, але разом з тим не довіряв і обіцянкам Росії про визволення братнього слов'янського світу, на які велику надію покладали в Чехії. Масарик вимагав критичного відношення до Росії, вказував на те, що не дивлячись на русофільські настрої серед чеського суспільства, покладатись у всьому на Москву було б помилкою. Добре знаючи Росію, в тому числі і її великодержавні тенденції, Масарик не вірив в те, що Росія може звільнити Чехію і надати їй незалежність лише з почуття слов'янської солідарності. Варіант входження Чехії до складу Російської держави, яка є далекою для чехів як географічно, так і культурно, вважав шкідливим.

Австрійські репресії, настрої серед чеського народу, переконання в несправедливості розв'язаної Німеччиною і Австро-Угорщиною війни - змусили Масарика стати на шлях активної анти-австрійської боротьби. Разом з Бенешом, Дртіною, Боучкою та іншими однодумцями Масариком була створена таємна організація "Мафія", метою якої було створення осередків на всій території Чехії, які б підготовлювали відокремлення Чехії від Австрії і в потрібний час могли взяти владу на місцях в свої руки. Крім роботи в Чехії "Мафія" налагоджувала відносини з впливовими політичними силами за кордоном, пропагувала самостійність Чехії тощо. У 1914 році в голландському Роттердамі на нараді з французькими та англійськими політиками Масарик виклав детальну програму подальшого розвитку Чехії та своє бачення повоєнної Європи.

Повернувшись з-за кордону, Масарик продовжував активну

політичну діяльність, декілька раз бував у Відні для налагодження роботи товариства "Мафія", вів переговори з сербськими і хорватськими політиками про необхідність створення альянсу, який би сприяв перемозі над Австрією тощо. Під час зустрічей з провідними Австрійськими політиками Масарик довідався про те, що у випадку перемоги Австрії у війні її політика щодо чехів та інших поневолених народів навряд чи зміниться; а про надання широкого рівня самоврядування не могло бути й мови. Зрозумівши це Масарик вирішив, що подальша співпраця з Австрією, з точки зору забезпечення автономії чеського народу, є безперспективною і потрібно всіма силами добиватись повалення австрійської держави.

18 грудня 1914 року Масарик виїхав до Італії, з наміром продовжити боротьбу за визволення Чехії за кордоном. Такий крок був викликаний передусім переконанням, що знаходячись за межами юрисдикції Австрії можна зробити набагато більше в цьому напрямку, ніж залишаючись в австрійській Чехії, де рано чи пізно така робота була б заблокована урядом. Виїхавши за кордон, Масарик мав намір відразу оголосити про складення з себе професорських повноважень та оголосити про свою відкриту боротьбу проти Австрії однак, з тактичних міркувань, такий крок було відкладено, оскільки він хотів ще повернутись в Чехію для безпосередніх переговорів з активістами "Мафії". Австрійський уряд, довідавшись про закордонні ініціативи Масарика, видав наказ на його арешт відразу ж як він ступить на австрійську землю.

З того часу Масарик вирішив залишитись за кордоном і провадив роботу за утворення чеської держави у двох основних напрямках: по-перше, він постійно закликав чехів і словаків до боротьби за своє визволення, по-друге, інформував Європу і світ про стан справ в Чехії і бажання народу будувати власну незалежну державу. Готель "Річмонд" в Женеві, в якому проживав Масарик, перетворився на резиденцію чеського визвольного руху. Масарик підтримував тісні контакти з Чехією та зі своїми представниками в Європі, особисто координував чеську визвольну боротьбу. Спираючись на свою популярність в світі, Масарик швидко налагодив зв'язки з впливовими політиками Антанти, а також, використовуючи давні контакти в середовищі науковців, організовував лекції, на яких розповідав про стан справ в Чехії, національно-визвольну боротьбу та відношення громадян Чехії до Першої світо-

вої війни. Завдяки діяльності Масарика позитивний імідж майбутньої Чехословаччини в країнах Європи та Америки створювався ще задовго до її утворення.

Чеськими еміграційними організаціями в Швейцарії було утворено Чеську Національну Раду, основним завданням якої була організація чеської визвольної боротьби за кордоном; головою Народної Ради було обрано Масарика. Т. Масарик займався не тільки щоденними справами визвольної боротьби але, передбачаючи її результат, розробляв стратегічні плани розвитку майбутньої держави, готував широкомасштабну програму діяльності влади, проектував майбутнє законодавство. Розуміючи, що одною лише політичною ініціативою добитись визволення Чехії мало-реально, він пропагував створення у Франції та Росії чехословацьких військових підрозділів, які в майбутньому стали б основою національної армії ЧСР. Один з таких добровільних підрозділів був створений у Франції в 1914 році.

У політичних колах Швейцарії Масарика вже тоді сприймали як майбутнього главу чеської держави, в реальність утворення якої повірило немало впливових людей. Особливою симпатією Масарик користувався у південно-слов'янських політиків, які вважали його лідером загальнослов'янського визвольного руху. Енергійна робота Масарика почала приносити перші результати: чеське питання широко обговорювалось в політичних колах Європи, серед впливових політиків, а також в середовищі пересічних громадян європейських держав чехи уявлялись як мужній цілеспрямований народ, який прагне створити власну державу, засновану на глибоких історичних традиціях, все більше державних діячів схилилось до проекту, при якому у випадку перемоги Антанти Австро-Угорщина мала припинити своє існування і на її території мало постати декілька національних держав, при цьому Чехословаччина мала відігравати провідну роль в цьому регіоні. У вересні 1915 році до Масарика приєднався Бенеш, який став найенергійнішим його соратником, з часу еміграції з Австрії.

Розуміючи шкідливість діяльності Чеської Народної Ради для Австро-Угорщини, уряд цієї держави звернувся з нотою до уряду Швейцарії в якій зазначив, що потурання діяльності чеських емігрантських товариств, робота яких спрямована проти австрійської держави, свідчить про фактичне недодержання нейтралітету Швейцарією. Швейцарський уряд змушений був обме-

жити діяльність чеських організацій і з того часу закордонний центр чеського визвольного руху перемістився до Франції.

Чеська еміграція розділилася на три основні групи, які підтримували різні шляхи подальшого розвитку Чехії:

1) республіканська, на чолі з Масариком, мала найбільше прихильників і висловлювалась за утворення з чеських коронних земель (Чехії, Моравії, південно-східної Силезії) та Словаччини Чехословацької республіки;

2) русофільська, на чолі якої був Конічек, яка підтримувала варіант відокремлення чеських земель від Австро-Угорщини і обрання королем Чехії російського князя Миколу;

3) англо-американська, яку очолював Копецький, теж пропонувала відокремити Чехію від Австрії і обрати королем чеським англійського принца.

Республіканська течія на чолі з Масариком, рішуче відмежувалася від русофільської та англо-американської течії, вважаючи неприйнятним встановлення монархічної форми правління в майбутній державі.

На той час основні держави Антанти були ще далекі від єдності поглядів по чеському питанню і задоволення вимог населення Чехії. Англія і Франція вважали, що навіть при перемозі у війні для забезпечення балансу в Європі Австро-Угорщину, як державу, необхідно зберегти. Максимум на що погоджувалися уряди цих держав щодо чеських змагань, це надання автономії чеському народові в рамках Австро-Угорської держави.

Через активізацію діяльності австрійських спецслужб Масарик вимушений був залишити Швейцарію і перебратись до Парижа. В Парижі представники чеської еміграції організували Конгрес Чеської Народної Ради, який обрав постійнодіючий орган – Комітет чеської акції за кордоном. Головою Народної ради і Комітету було обрано Масарика, заступником – Дюріха, а секретарем – Бенеша. Три керівники Комітету розділили поле діяльності таким чином, що Масарик взяв на себе роботу з урядом і політичними колами Англії, Бенеш – Франції, а Дюріх – Росії.

У Лондоні, при підтримці приятелів, Масарика призначили професором Університету та директором Слов'янського Інституту. 19 жовтня 1915 року Масарик прочитав вступну лекцію "Про проблему малих народів в сучасній європейській кризі" в якій вказав, що метою війни повинно бути здобуття незалежності всіма народами, які її бажають, а метою діяльності очолюваного ним

інституту є наукове обґрунтування цих бажань. Масарик висловив думку, що після закінчення війни в центрально-східній Європі повинні утворитись чеська, польська, югослов'янська, угорська та румунська держави [67; с.223-224]. Масарика від імені англійського уряду привітав лорд-канцлер Сесіль, який крім іншого зазначив, що Антанта воює передусім за свободу малих народів, на яких держави-сусіди здійснюють негативний вплив і перешкоджають їх нормальному розвитку. На форумі було присутньо багато важливих осіб з різних країн Європи і лекція мала дуже великий успіх. Роль Масарика у зміні ставлення європейських країн до збереження Австро-Угорщини, якої до того часу притримувалась більшість європейських урядів, в тому числі і англійський король, можна вважати вирішальною. Після його лекції, прочитаної в Слов'янському Інституті, відношення до цього питання різко змінилось.

У ті часи майже всі представники чеської еміграції дійшли спільної думки щодо подальшого розвитку Чехії. Масариком був вироблений Маніфест чеського народу, який після підписання представниками чеських емігрантів в США, Англії, Франції, Росії був опублікований. У Маніфесті зазначалось, що чехи стають на сторону воюючих слов'янських народів та їх спільників без огляду на результат цієї війни, а спираючись виключно на почуття справедливості, захищаючи право. Також було підкреслено, що чеський народ обрав Габсбургську династію на престол вільно, під умовою виконання певних вимог. Однак в силу того, що правляча династія силоміць централізувала державу, чим самим фактично ліквідувала незалежність Чехії, вдавалася до утисків чеського народу, розпочала війну без згоди парламенту, чеські партії, як представники всього народу Чехії, висловлюються за утворення самостійної Чехословацької держави, незалежної від Австро-Угорщини.

У лютому 1926 року Масарик провів переговори з прем'єром Франції Бріаном, який першим з європейських політиків такого рівня з розумінням поставився до чеських змагань за незалежність та пообіцяв всіляко підтримувати їх прагнення. Після переговорів чеське питання вперше було розглянуто в міжнародному контексті і в ноті французького уряду до президента США Вільсона, крім іншого, йшлося про утворення Чехословаччини.

У Росії та в Україні серед чехословацьких організацій боролись між собою два напрямки: прогресивний, який підтримував політику Масарика та консервативний.

28 жовтня 1914 року в Києві було утворено добровільну чехословацьку дружину, до якої уряд тогочасної Росії поставився вороже. Це було пов'язано з тим, що військо було утворено послідовниками Масарика, якого в Росії вважали проанглійським антимонархічним елементом, який шкодить інтересам Росії. Консервативна частина чеської еміграції в Росії виступала за проголошення російського царя чеським королем і теж не підтримувала намагань Масарика. Масарик, який у той час не мав можливості відвідати Росію та Україну, направив чеській еміграції листа, в якому закликав до об'єднання заради створення Чехословацької держави.

Загальне становище Антанти в той час суттєво погіршилося, війська противника на всіх фронтах перемагали армію союзників. Така ситуація відразу ж відобразилася на єдності чеської еміграції в питанні виборювання незалежності. Деякі політичні кола емігрантів почали заявляти про свою лояльність Австрії, відмежовувались від політики Народної Ради, звинувачували Масарика в тому, що він обрав хибний шлях для чеського народу. Не дивлячись на це, Т. Масарик продовжував розпочату діяльність і зконцентрував свою увагу на тому, щоб чеські добровільні підрозділи були включені в англійську армію. Важливість цього факту полягала на його думку в тому, що по-перше, чеський народ запевнив би світ вступом свого війська в кампанію, не дивлячись на невідповідний стан союзників, про свою відданість боротьбі за право і справедливість, по-друге, приймаючи чеські легіони до складу англійського війська, Англія вимушена була б задекларувати військову допомогу Чехії у війні проти Австрії. Останній факт у випадку перемоги Антанти суттєво б збільшив вплив майбутньої чеської держави в повоєнній Європі.

У кінці 1916 року становище Масарика та його соратників покращилось. Англійський уряд прийняв до складу свого війська чехословацькі добровільні дружини і тим самим зафіксував свій зв'язок з чехословацьким революційним рухом. Незабаром уряд Англії визнав право народів на самовизначення, аж до відокремлення, що також певною мірою сприяло чеській діяльності, спрямованій на утворення незалежної держави. У грудні 1916 року Німеччина вперше звернулася до американського президента Вільсона з пропозицією про укладення миру на "німецьких" умовах і просила США виступити посередником в цьому процесі. Масарик виступив різко проти такого миру і заявив, що поки

Австро-Угорщина не буде розділена, Німеччина, маючи з боку останньої широку підтримку, буде надалі залишатись агресивною по відношенню до сусідніх народів і остаточний мир в Європі встановити буде неможливо.

Одним з найважливіших моментів в діяльності Масарика по утворенню Чехословацької республіки була його спроба об'єднати чехословацьку еміграцію на території Росії і України на позиціях боротьби за незалежну республіканську чехословацьку державу. Боротьба між прогресивною та консервативною політичними групами продовжувалась, їм так і не вдалося дійти згоди по суттєвих питаннях майбутнього устрою Чехословаччини. У липні 1916 року до Росії прибув колишній соратник Масарика Дюріх, який швидко переорієнтувався та почав підтримувати сильнішу на той час консервативну течію чеської еміграції.

Лютнева революція 1917 року дещо змінила ситуацію. Так, вже 7 березня на фронті відбулися збори чехословацької бригади, які проголосили вітання руській революції, оголосили Чехословаччину незалежною державою, Масарика – тимчасовим диктатором, а Чеську Національну Раду в Парижі – головним владним органом, якому присягли на вірність. 6–14 квітня в Києві відбувся з'їзд чехословацьких організацій і полонених, який оголосив війну Австро-Угорщині і визнав Національну Раду в Парижі за верховний орган чехословацької революції.

16 квітня до Петрограда прибув Т. Масарик, який відразу ж почав активну політичну діяльність, спрямовану перш за все на консолідацію чеської еміграції навколо ідеї утворення незалежної чехословацької держави та на утворення боєздатного чехословацького війська. Щодо останнього, то Масарик намагався переконати Тимчасовий уряд Росії надати дозвіл на прийняття до Чехословацької армії всіх полонених чехів, які воювали мимоволі на боці Австрії. Чехословацька армія, створення якої було заслугою Масарика, продемонструвала свою боєздатність в той час, коли російське військо було деморалізоване і вимагало негайного миру. Ситуація навколо чехословацького війська ускладнилася після більшовицького перевороту в Росії та оголошення Центральною Радою Третього Універсалу. Росія намагалась втягнути чехословацькі корпуси, які знаходились в Києві та околицях, в боротьбу проти самостійної України. У цій ситуації Масарик підкреслив необхідність збереження нейтралітету у внутрішньоросійських справах, при цьому додав, що якщо Центральна

Рада, яка представляє населення України, вирішила оголосити незалежність її в рамках Російської Федерації то це внутрішня справа України. Оскільки більшість чехословацького війська знаходилась на території України, Масарик вирішив укласти з українською владою договір, яким визначити правові положення чехословацького війська в нових умовах.

Повної єдності серед чехословацького війська добитись так і не вдалося: більшість висловлювалась за підтримку дій Масарика, інша частина підтримувала більшовиків в Росії і закликала до розпуску чехословацьких добровільних дружин і включення їх до складу Червоної армії, накінець третя частина, до якої належали в основному представники консервативної течії, яка виступала за монархію, воювала на боці білогвардійців.

Після укладення Брестського миру 1918 року подальше перебування чехословацької армії на території України стало неможливим. Масарик заявив, що головним завданням армії є продовження боротьби з Австро-Угорщиною і Німеччиною і тому, з огляду на заключення миру Україною і Росією з ворогами Чехословаччини, чехословацьке військо має з'єднатись зі своїми союзниками в Європі. Внаслідок серії переговорів, проведених Масариком з представниками французького уряду, чехословацька армія на території України була визнана частиною французької армії.

Після видання Четвертого універсалу Центральною Радою Масарик розірвав угоду між українським урядом і Національною радою, мотивуючи це тим, що змінені дві умови договору: 1) Чеська Національна рада визнавала Україну як частину федеративної Росії, 2) Україна взяла на себе обов'язок продовжувати війну проти Австро-Угорщини.

Після того, як більша частина чехословацької армії була виведена з території України, Масарик вирушив у Японію, з якої дістався до Сполучених Штатів Америки.

Чеська і словацька еміграція в США, не дивлячись на малочисельність, залишалась політично розпорошеною. Серед чеських емігрантів точилася боротьба між прогресивною і клерикально-консервативною течією, яку очолювала католицька церква. Серед словаків не було єдності в питаннях майбутнього статусу Словаччини: одна частина емігрантів виступала за союз з чехами, інша залишалась на позиції утворення незалежної держави – Словацької республіки. Лише в 1917 році вдалося об'єднати навколо проекту, втілення якого добивався Масарик, більшість чесь-

ких і словацьких емігрантів. Наслідком такого об'єднання було створення "Чеського Національного Товариства" при підтримці як Католицького Союзу, так і Словацької Ліги.

Коли Масарик прибув до м. Чикаго, його вітало близько 200 тисяч чехів і словаків. У публічних виступах Т. Масарик закликав Сполучені Штати Америки визнати ціль і бажання чехів, словаків, південних слов'ян, румунів та італійців, які воюють за своє визволення. Йому вдалося переконати державних діячів Америки що Австрія є мостом між Німеччиною і Балканами і до того часу, поки вона існує, союзники будуть невзможли перемогти Німеччину. Завдячуючи таланту Масарика переконувати людей, політичні діячі та американське суспільство зайняло позицію забезпечення права на самовизначення європейських народів.

Виражаючи солідарність з політикою Масарика, 6 січня 1918 року послали до австрійського парламенту від Чехії висловилися за незалежність їх батьківщини від австрійської держави. 13 квітня представники чеських політичних партій висловились за боротьбу за незалежність Чехії [36; с. 88]. 30 квітня 1918 року на зборах чеських і словацьких організацій в США під керівництвом Масарика ухвалили утворити на території Чехії і Словаччини єдину демократичну республіку, при дотриманні автономних прав Словаччини [27; с. 863-884].

20 травня державний секретар США Лансінг повідомив Чеську Національну Раду, що Сполучені Штати "з великим інтересом слідкують за змаганнями чехів і словаків до свободи" [36; с. 88]. 3 червня Рада Антанти, яка відбулася в Версалі, оповістила, що уряди союзних держав висловлюють свою симпатію національно-визвольній боротьбі чехословацького народу. У той же день, міністр закордонних справ Великобританії Бальфур повідомив Бенеша, що англійська влада готова визнати і підтримати чехословацький визвольний рух. Французький уряд заявив, що визнає право чехів і словаків на самостійність, а Національну Раду – легітимною владою майбутньої держави.

У той же час, президент Вільсон оголосив демократичні засади миру. В червні 1918 року під час переговорів з Масариком Вільсон вислухав його пропозиції, щодо утворення чехословацької держави та думки з приводу устрою повоєнної Європи. 2 вересня 1918 року США визнало чехів і словаків як самостійну воюючу силу.

Перебуваючи в Америці Масарик немало увагу звернув на

переговори з делегацією Підкарпатських русинів на чолі з Г. Жатковичем щодо можливого входження Закарпаття до складу майбутньої Чехословаччини. Серія переговорів закінчилася ухвалою Американської Народної Ради Угро-Русинів про входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини на принципах найширшої автономії [4; с. 20].

14 жовтня 1918 р. Бенеш заявив представникам держав Антанти, що чеський і словацький народ визнав Чеську Національну Раду в Парижі за верховну владу і Рада приймає до своєї юрисдикції подальше керівництво чехословацькими справами. 28 жовтня того ж року, після визнання імператором Австрії незалежності Чехії і Словаччини Народний Комітет перебрав до своїх рук керівництво в Празі. 30 жовтня 1918 року до Чехії приєдналась Словаччина [22; с. 3-20]. 14 листопада Тимчасове національне зібрання проголосило Чехословаччину республікою та обрало Т. Масарика її президентом [48; с. 938].

Перебуваючи в США, Масарик звернувся до чехословацької армії з листом, в якому зазначив, що основним завданням влади Чехословаччини є побудова зразкового демократичного ладу. Таке складне завдання поставив в першу чергу перед собою Масарик, який ніколи не зупинявся на досягнутому. Цілеспрямованість його дій дала можливість Чехословаччині стати вслід за Францією символом республіканської демократії в Європі.

20 листопада 1918 року Масарик відбув з Нью-Йорка, а 7 грудня був уже у Франції, де зустрівся з легіонами чехословацької армії. Звідти через Італію 21 грудня 1918 року прибув до Праги [27; с. 863-884]. Чеський і словацький народ привітав його як творця їхньої держави. У багаточисельних промовах до народу Масарик завжди підкреслював свою мету – створення демократичної держави, яка буде існувати спираючись на владу народу і для народу.

При вступі Масарика на посаду становище було надзвичайно важке. Німецьке населення Чехословаччини не визнавало нової держави, Угорщина змагалася за Словаччину, Польща висувала претензії на Тешинську область. У середині чехословацького суспільства точилася боротьба різних партій. Проти Масарика і його політики виступали представники як крайніх правих, так і лівих партій. Клерикали та ті групи, які виступали за утворення чеського королівства на чолі з російським самодержцем, які втратили авторитет серед населення з приходом до влади Масарика,

намагались повернути вплив на народні маси, критикуючи політику чехословацької влади. Під впливом революцій в Росії, Австрії, Угорщині, Німеччині, а особливо після ворогів Масарика в справі організації легіонів в Росії, в державі зростали більшовицькі настрої в середовищі чеських робітників.

У цій складній ситуації Масарик залишився вірним своїм попереднім ідеалам. У президентській діяльності він прагнув світового миру й миру між різними національностями в державі, економічного розвитку, покращення добробуту населення. Останнє Масарик намагався досягти шляхом підвищення культури і радикальних соціальних реформ.

Для зміцнення миру і стабілізації нових незалежних держав за активної підтримки Масарика створено Малу Антанту; для примирення з німецьким народом Чехословаччини останньому надано права національно-культурної автономії; для зростання культурного і освітнього рівня населення створено багато навчальних закладів тощо.

У соціально-економічній сфері Масарик також здійснював свою давно продуману програму. “Мені часто закидають, що я власне соціаліст. Я цієї назви не боюсь. Дійсно стою за радикальну соціальну реформу” [36; с. 93] – казав він. Здійснення соціальної реформи в першу чергу характеризувалось скасуванням станів та привілеїв, введенням восьмигодинного робочого дня, націоналізацією земельних ділянок, площа яких перевищувала 250 гектарів та передачею їх за невисоку плату сільськогосподарським робітникам, введенням державної підтримки безробітних, покращенням соціального страхування робітників і службовців.

Немалу увагу Масарик приділяв підтримці слов'янських еміграцій в Чехії. Так, завдяки його особистій допомозі, були створені і успішно розвивалися українські, російські, білоруські національно-культурні організації.

Томаш Масарик, як президент Чехословаччини, здійснив у житті ті теорії і проекти, які створив і розробляв як вчений і політик. Чехословацька республіка під безпосереднім керівництвом Масарика досягла високого рівня економічного, політичного, соціального і культурного розвитку. Завдяки авторитету Масарика та дякуючи успіхам реформ, які ним безпосередньо проводились, Чехословаччина посіла гідне місце у великій сім'ї європейських народів, стала державою, достойною наслідування її прикладу.

Можна по-різному оцінювати роль Масарика по відношенню

до нашого краю. Можна говорити про те, що Масарик не надав автономії Закарпаттю у складі ЧСР у тому обсязі, на який розраховували русинські політики. Можна говорити про те, що реальне здійснення автономії, навіть у тому обсязі, який передбачав Масарик та його найближчі соратники, затримувалося Чехословацьким урядом у порушення всіх міжнародних і внутрішньоправових норм аж до листопада 1938 року. Можна говорити навіть про те, що обсяг обіцяної Масариком автономії був набагато менший, від правомочностей, які надавала Угорщина Законом № 10 "Про автономію Руської нації, яка живе в Угорщині" [52; с.225-227]. Однак говорити про те, що Масарик і очолюваний ним уряд обманув надії закарпатців, не виконав взятих на себе зобов'язань було б, на нашу думку, неправильно. На підтвердження цього факту згадаймо хоча б офіційний виступ найближчого соратника Т. Масарика Едварда Бенеша під час Сен-Жерменської конференції, на якій він підкреслив, що місцеве населення Закарпаття не готове до самостійного управління своїм краєм, тому надання реальної автономії з боку уряду ЧСР – справа часу.

Крім цього, на наше переконання, все що не робив Масарик для Закарпаття було направлено на реалізацію його проекту по створенню цивілізованої держави. Закарпаття відчуло на собі реалізацію програми Масарика практично в усіх галузях суспільного життя. За час перебування Підкарпатської Русі у складі ЧСР значно покращився її економічний, господарський, культурний стан, зріс рівень промисловості, економіка краю перетворилась з аграрної в аграрно-індустріальну, суттєво зріс життєвий рівень населення, швидкими темпами розвивались міста, покращувалось транспортне забезпечення, тощо. Цими фактами не можна нехтувати, особливо коли дається негативна оцінка "чеському пануванню" на Закарпатті.

Не ідеалізуючи особистості Масарика, хотілося б підкреслити, що Масарик був творцем Чехословаччини і бажав її зміцнення, забезпечення добробуту кожному з її громадян. Як людина цілеспрямована, він добивався здійснення своєї мети тими методами, які вважав за потрібні. Тому оцінювати Масарика як особу, яка попередньо обіцявши не надала реальної автономії Закарпаттю, керуючись негативними для Закарпаття мотивами, на нашу думку, неправильно. У силу своїх внутрішніх переконань, Масарик міг діяти лише з щирим впевненням у тому, що його діяльність принесе користь людям, у тому числі і русинському народу.

П. Т. МАСАРИК І ВХОДЖЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ДО СКЛАДУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1918-1920 рр.)

Для багатьох народів Австро-Угорської імперії Перша світова війна, в яку вони були втягнуті проти своєї волі, дала можливість кардинальних змін в їх подальшому розвитку, в тому числі – можливість отримати свободу. До таких народів слід віднести і русинів, які проживали в угорській частині імперії. Кількість русинського населення, яке населяло в ХІХ ст. Австро-Угорщину, встановити з достовірною точністю є малореальним: розбіжності між цифрами у різних авторів – суттєві, від 350 до 700 тисяч.

Угорські русини та українці жили концентровано в північно-східній частині королівства Угорщина: в комітатах Мароморощ (46.7%), Берег (48.2%), Угоча (40.5%), Унг (38.2%) [73; с. 39].

Русини та українці відносились до найбідніших верств населення держави, з низьким рівнем життя, слабозрозвитим господарством, в якому домінувало сільське господарство. На початку ХХ ст. 89.6 % населення було зайнято в сфері сільського господарства та всього 3.4% - в сфері промисловості [73; с. 39].

Негативним фактором, який впливав на розвиток русинського населення Закарпаття, був відносно високий ступінь неписьменності. Так, в першій половині ХХ ст. близько 41 % чоловіків та 45 % жінок були неписьменними [73; с. 39]. Такий стан був наслідком культурно-освітньої політики, яка впродовж століть проводилась урядом Угорщини.

Низький рівень культури, малочисельність власної інтелігенції, міжконфесійні непорозуміння та конфлікти, відсутність власної літературної мови – давали можливість угорській владі маніпулювати у своїх цілях місцевим русинським населенням.

Важке матеріальне та духовне становище русинів викликало велику хвилю еміграції населення у високорозвинуті держави, насамперед у США. У період з кінця ХІХ ст. – поч. ХХ ст. з північно-

східних комітетів Угорщини імігрувало близько 150 000 чоловік, що складало майже третину русинського народу [2; с. 58].

Угорська влада вважала "емігрантський фактор" небезпечним для іміджу власної держави на міжнародній арені, оскільки він міг "порушити створений образ демократичної Угорщини" [73; с.40]. Виходячи з цього, угорська влада намагалася і далі контролювати (передусім через церкву) русинів, які знаходились в еміграції. Економічна криза, яка виникла на початку XX століття та могла викликати повернення в Угорщину багатьох емігрантів, викликала посилення пильності уряду щодо акцій визвольного руху слов'янського населення цієї держави.

Такою була ситуація на Закарпатті перед Першою світовою війною та під час неї.

З листопада 1918р. Австро-Угорщина, до складу якої на той час входило Закарпаття, капітулювала перед військами Антанти. Австро-Угорська імперія фактично розпалася; постало питання про подальшу долю народів, які на той період населяли її територію. Природно, що не оминуло це питання і Закарпаття. Більшість народів тогочасної імперії поставили питання про свою державність. Так, 14 листопада 1918 р. Тимчасове Національне Зібрання в Празі проголосило створення Чехословацької республіки, 16 листопада було проголошено створення Угорщини, 1 грудня – королівства Сербів, Хорватів, Словенців.

Не дивлячись на відносно низьку активність місцевого населення, у визначенні подальшого статусу краю та належності його до будь-якої з сусідніх держав, протягом недовгого проміжку часу – з кінця 1918 р. і в першій половині 1919 р.- відбулося декілька важливих подій у суспільно-політичному житті краю. Так, 25 грудня 1918 р. парламент Угорщини, до складу якої входило на той час Закарпаття, видав Закон № 10, яким утворював на частині території сучасного Закарпаття автономну Руську Країну, з центром у місті Мукачево [52; с. 225-227]. У цей самий період спостерігаємо таке цікаве явище, як утворення Гуцульської республіки в с. Ясіня [4; с. 11], а також процес формування п'яти Народних Рад. 21 січня 1919 р. відбулися Хустські збори, які ухвалили з'єднати комітати Мараморощ, Угоча, Берег, Уг, Земплін, Шаріш, Спіш і Абауй-Торна які знаходились на території Східної Словаччини та Закарпаття з Соборною Україною, "просячи щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окреміше становище угорських Русинів" [52; с. 224].

До Закарпаття підвищений інтерес проявляли сусідні держави: Угорщина, Чехословаччина, Польща, Румунія, а також Україна.

У ситуації що склалася у Закарпаття були три об'єктивно альтернативні шляхи подальшого розвитку:

1. Бути включеним до складу будь-якої із п'яти сусідніх держав (Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі, України). Причому, відносно останнього варіанту виникало резонне запитання: а до якої саме України? Адже, як відомо, на той момент існувало декілька державних утворень, які в своїй назві відображали слово "Україна".

2. Бути поділеними між чотирма державами (Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Румунією).

3. Утворення самостійної держави.

Необхідно зазначити, що на початку XX ст., до Першої світової війни та під час неї русинські політики не виробили конкретної концепції державно-правового статусу Закарпаття. Властивим для політико-правової думки того часу було намагання покращити своє культурне та матеріальне становище шляхом надання культурної та церковної автономії, яка мала бути утворена в рамках Угорщини. Русинська політична еліта навіть під час війни чітко не сформулювала вимоги до угорського уряду по зміні становища власного народу. Намагання застосувати право на самовизначення націй і народів вперше в угорському парламенті висловив словацький депутат Фердіш Юріга, який 19 жовтня 1918 року в своїй доповіді заявив, що угорський народ немає жодного права управляти словацьким народом [72; с. 97-98]. Крім того, він додав, що словацький народ бажає надання права на самовизначення всім слов'янським народам Угорщини, в т.ч. і русинам. Уряд Угорщини висловився різко проти таких намагань слов'янських народів. Виняток становила лише ліберальна партія на чолі з Карольї, яка залишаючись на позиції збереження територіальної цілісності Угорщини, виступала за надання більш широких прав національним меншинам [73; с. 42].

Перед кінцем Першої світової війни представники русинської інтелігенції виробили декілька концепцій подальшого розвитку краю:

1. Закарпаття - автономія в складі Угорщини.

2. Закарпаття - незалежна держава.

3. Закарпаття - частина об'єднаної України.
4. Закарпаття - частина Росії.
5. Закарпаття - автономія в складі Чехословаччини.

Особливістю згаданих концепцій було те, що вони не відображали волі всього населення, яке в більшості не турбувалося проблемами статусу краю та питанням його належності до будь-якої з сусідніх держав, а виражалися представниками інтелігенції різних течій.

Після розпаду Австро-Угорщини та утворення угорської республіки, уряд новоствореної держави розпочав кампанію за збереження територіальної цілісності Угорщини в довоєнних кордонах. Угорська влада, керована М. Каролі, активно пропагувала ідею перетворення Угорщини шляхом демократизації і федералізації на "нову Швейцарію". Керівництво нової держави зверталось до лідерів неугорських народів з проханням не руйнувати тисячолітню державу та допомагати в її перебудові на нову федеративну державу. Подібні заяви знайшли підтримку і серед русинської політичної еліти. Плани по перебудові держави здавались реальними та здатними швидко покращити становище русинського населення.

5 листопада 1918 року в Ужгороді відбулися збори місцевої інтелігенції, на яких було вирішено скликати народне зібрання. 9 листопада таке зібрання було скликано і на ньому була утворена Угороруська народна рада, головою якої був обраний О. Сабо, а секретарем - А. Волошин [2; с. 51]. На зборах було прийнято меморандум, в якому було зазначено, що необхідно зберегти територіальну цілісність Угорщини, а також було висловлено бажання, щоб русинам були надані такі ж самі права, які будуть надані іншим народам Угорщини. Крім цього, була висловлена вимога про надання автономії в справах управління греко-католицької церквою, утворення кафедри руської (русинської) мови в Будапештському університеті та проведення господарської реформи. Після цієї події О. Сабо, як голова Ради, провів серію переговорів з керівниками угорського уряду, результатом яких була обіцянка з боку уряду дотримати всіх вимог угорських русинів.

Угорська влада, яка тримала ініціативу русинів під контролем, вирішила утворити Руську народну раду в Будапешті та доручила Оресту Сабо підготувати проект автономії Руської Країни. 10 грудня 1918 року О. Сабо скликав народне зібрання угорсь-

ких русинів на якому, згідно з планами уряду, повинні були бути присутні лише ті представники інтелігенції, які лояльно настроєні по відношенню до угорської влади. Тим не менше, на цьому форумі були присутні і такі делегати, які висловилися проти залишення Закарпаття в складі Угорщини та вимагали, спираючись на право народів на самовизначення, приєднання його до України. Не дивлячись на це, президія зібрання підготувала проект рішення, в якому йшлося про те, що угро-руський народ залишиться вірним своїм тисячолітнім традиціям і Вітчизні та бажає забезпечення автономії у внутрішніх справах. Такий проект був відхилений зібранням і було вирішено скликати 21 січня 1919 року народне зібрання вдруге, але не на угорській території, а на Закарпатті.

Розгортання подій в такому напрямку прискорило надання урядом Угорщини автономії Закарпаттю. Законом № 10 від 21.12.1918 р. була утворена автономна Руська Країна. У даному законі зазначалось, що "Руській Нації, що живе в рамках Мадярщини, належить повне право на самовизначення в ділянках внутрішньої адміністрації, законодавства, публічного шкільництва й навчання, її народної культури, практикування і навчання релігії та вживання мови..." [52; с. 225]. Закон передбачав, що з частин комітатів Унг, Берг, Угоча і Мароморш, що заселені русинами, утворюється автономна політико-правова територія під назвою Руська Країна. Питання кордонів Руської Країни, а також правового становища русинів, які проживають на території комітатів Сепеш, Шарош, Земплин, Абауй-Торна, повинні бути вирішені міжнародною мирною конференцією. Руська Країна самостійно управляє всіма справами, окрім закордонної політики, військових справ, фінансів, громадянства, кримінального та цивільного права, господарської та соціальної політики.

Останні відносяться до компетенції центральних органів законодавчої та виконавчої влади. Для ведення автономних справ утворюються власні органи влади: Руський Народний Соїм, Міністерство для Руської Країни, Державне Намісництво Руської Країни. Найвищим органом законодавчої влади у всіх автономних справах є Руський Народний Соїм, а в справах, які є спільними з Угорщиною - Парламент Угорщини, в якому русинське населення представлено своїми депутатами. Найвищим органом виконавчої влади виступає Міністерство для Руської Країни, яке очолюється Міністром, що є членом Уряду Угорщини. Крім цього,

діє Намісництво Руської Країни, яке безпосередньо здійснює виконавчу владу на території автономії та підпорядковане Міністру.

Закон про автономію Руської Країни не визначив територію майбутньої автономії, оскільки угорська влада бажала уникнути непорозумінь з іншими неугорськими народами. У даному випадку мова йде про словаків. Згідно з проектами русинських політиків, до складу автономії мали належати крім комітатів Унг, Берг, Угоча, Мароморощ, ще й комітати, які знаходились на території Східної Словаччини: Сепеш, Шарош, Земплін, Абауй, в яких проживала невелика кількість русинського населення. Угорська влада не відкидала намагань русинів, однак дипломатично перенесла вирішення цього питання до компетенції мирної конференції. Такий хід уряду був викликаний тим, що в листопаді-грудні 1918 року на території Східної Словаччини виникла Словацька народна республіка, яка тяжіла до Угорщини. Підтримуючи намагання підкарпатських русинів про приєднання до Руської Країни східнославацьких земель, уряд Угорщини міг суттєво погіршити відносини з Східнославацькою радою, а звідси - втратити можливість залишити Східну Словаччину в складі Угорщини [73; с. 44].

На початку 1919 року угорська влада ще не втратила надію на залишення Закарпаття в складі Угорщини. Постановою Уряду було призначено д-ра Сабова Міністром для Руської Країни [32; с. 107]. На 4 березня були призначені вибори до автономного Союму, які були проведені на території, яка не була окупована військами Чехословащини. Активність населення у виборах була досить низькою; більшість людей взагалі не знало про проведення таких виборів. 5 березня 1919 було скликано перше засідання автономного Союму під головуванням губернатора Августина Штефана. На засіданні також був присутній Міністр для Руської Країни, який проголосив урядову програму [73; с. 45]. Політична ситуація в Угорщині, яка виникла через скинення уряду Каролі встановлення більшовицького режиму, невизначеність території автономії та її реального статусу, спричинили переорієнтацію Угорської народної ради в Ужгороді з проугорської на чехословацьку.

Серед русинського населення знайшла свою підтримку і концепція утворення самостійної держави, яка на той історичний момент була доволі утопічною. Прикладами такої підтримки можна назвати ініціативу американських русинів та намагання створити Гуцульську республіку в січні 1919 року.

Ідея приєднання Закарпаття до Росії була підтримана Руською народною радою в Пряшеві, яка 21 грудня 1918 року об'єдналась з Радою Лемків, утворивши Карпаторуську народну раду. Однак Пряшівська рада довго не залишалася на позиції злуки з Росією і вже наприкінці 1918 року розглядала можливість включення Закарпаття до складу новоутвореної Чехословащини. Така зміна орієнтації була викликана тим, що населення Росії хоч і було для русинів братнім слов'янським народом, але тим не менше залишалось далеким "чужим" народом. Невеликий досвід спілкування з росіянами, який русини отримали під час війни, негативно вплинув на ставлення місцевого населення до росіян, оскільки військові цієї держави нерідко грабували та знущалися над місцевим населенням. У плебісциті, який був проведений серед американських русинів лише 10 осіб висловилося за приєднання до Росії [63; с. 63].

Набагато більше прихильників мала ідея приєднання Закарпаття до України, яка почала будівництво суверенної держави з проголошенням Третього та Четвертого Універсалів Центральної Ради. Процес формування суверенної держави прискорило визнання України, як незалежної держави, Німеччиною та Австро-Угорщиною та підписання з нею мирної угоди. Не дивлячись на внутрішні конфлікти, громадянську війну, несприятливе зовнішньополітичне становище, українці не втрачали можливості створити власну незалежну державу. На цю державу орієнтувалась і значна кількість населення Закарпаття, яке етнічно ідентифікувало себе з українською народністю.

8 листопада 1918 року в с. Ясіня пройшов великий мітинг, на якому було підтримано вимогу, сформульовану С. Ключураком, про приєднання Закарпаття до України [4; с. 11]. Подібні вимоги були виголошені на зібранні в Пряшеві в той самий день.

8 листопада 1918 р. в Старій Любовні було скликано зібрання русинів, в якому взяли участь делегати від русинських сіл комітатів Спіш і Шаріш. Зібрання вирішило створити Руську народну раду (Раду лемків). У той же день Рада прийняла звернення, в якому підкреслювала, що будь-який народ має право на самовизначення та висловила протест проти того, щоб територія, на якій проживає руський народ, була включена до різних державних утворень [4; с. 14-15]. Ініціатива воз'єднання Закарпаття з Україною була висловлена одним з лідерів зібрання - Е. Невицьким.

17 листопада 1918 року була утворена Руська (українська)

народна рада в Хусті, яка також висловила за возз'єднання Закарпаття з Україною. Вимога про возз'єднання з Україною була проголошена головою Хустської ради Ю. Брацайком 10 грудня 1918 року на зібранні русинів в Будапешті [73; с. 47].

Окремою подією, яка засвідчила підтримку великою кількістю населення Закарпаття ідеї приєднання до України слід вважати Хустські збори, які відбулися 21 січня 1919 року [14; с. 44-54].

Не заперечуючи значення з'їзду в Хусті як важливої події на шляху возз'єднання Закарпаття з Україною, необхідно зазначити, що деякі оцінки цієї події слід вважати не зовсім вірними. Перш за все це стосується оцінки з'їзду як всезакарпатського, про що йдеться в першому пункті резолюції, яка викладена в монографії П.Стерча (Карпато-українська держава. - Львів, 1994) та в деяких інших публікаціях.

Такий висновок є не зовсім правомірним, перебільшеним. Нереальність цього висновку викликана тим, що в кінці 1918-го на початку 1919 року на Закарпатті була складна і неоднозначна політична ситуація. Буржуазна Угорщина, за допомогою значних політичних сил Закарпаття, робила все можливе, щоб залишити Закарпаття у своєму складі. Таке рішення було закріплено в Законі від 21.12.1918 р., який проголошував автономну Руську Країну. Ще раніше, 10 грудня 1918 року уряд Угорщини скликав зібрання русинів, метою якого було обговорення майбутньої автономії. Лише незначна частина делегатів, які представляли Мароморошину, довідавшись про мету зборів покинула їх. Згадані делегати 18 грудня 1918 року утворили в Мароморош-Сигеті Руську Народну Раду Мароморощини, яка прийняла рішення про возз'єднання з Україною та виступили ініціаторами скликання Хустського з'їзду 21 січня 1919 року. У роботі з'їзду в основному брали участь представники Маромороша. Виходячи з цього, називати з'їзд Закарпатським є юридично невірно, оскільки на ньому не були присутні належним чином (підкр. наше. - А.П.) обрані представники від усіх територіальних громад Закарпаття. Крім цього, при оцінці з'їзду як всенародного варто пам'ятати, що Закарпаття було на той час багатонаціональним, у ньому поряд з русинами і українцями проживала велика кількість угорців, євреїв, румунів та ін., які навряд чи були зацікавлені в приєднанні Закарпаття до України і, отже, знаючи наперед про рішення, також не були зацікавлені в обранні своїх делегатів на Хустський з'їзд [4; с. 16-19].

Детальніше про цю, без сумніву важливу, подію в політико-правовому житті краю можна дізнатися в розділі 4 монографії.

Проаналізувавши вищенаведені факти потрібно зазначити, що хоча рух за злуку з Україною в цей час був масовим, все ж він не міг бути одноставним. Доказами на користь такого висновку є не лише згадані причини й особливості суспільно-політичного життя краю, але й факт, що досить швидко, підтримуючи позицію Ужгородської і Пряшівської Рад про входження до складу Чехословаччини, переорієнтувались всі інші ради, які діяли на Закарпатті.

Крім цього, з окупацією України більшовицькою Росією в 1919 р. була втрачена можливість на злуку з соборною українською державою. У такій ситуації, єдиним можливим шляхом забезпечення подальшого прогресивного розвитку Закарпаття було включення його до складу демократичної Чехословацької республіки.

Ідея входження Закарпаття до складу Чехословаччини вперше була висловлена під час завершення Першої світової війни на американському континенті. Чеські політичні кола як перед Першою світовою війною, так і на її початку не розглядали питання про утворення спільної держави з угорськими русинами, а також не виражали бажання приєднати територію Закарпаття до складу новоутвореної Чесько-Словацької держави. Вони вважали цю територію як таку, яка знаходиться у сфері російських інтересів. У підтвердження цього факту можна навести меморандум, виголошений Масариком в м. Роттердамі в жовтні 1914 р., а також його меморандум Independent Bohemia з травня 1915 року. Карта майбутньої Чехословацької держави, яку Масарик накреслив в березні 1915 року, перебуваючи в Женеві, включала лише невелику частину майбутньої Підкарпатської Русі. Кордони держави були накреслені спираючись на етнографічний принцип, тобто на русинсько-словацько-угорський етнічний кордон. Доказом того, що Масарик не включав Закарпаття до сфери інтересів Чехословаччини також може слугувати телеграма міністра закордонних справ Тимчасового уряду Росії Павла Мілюкова від 19 березня 1917 року на яку посилається Петро Стерчо в своїй монографії (Карпато-Українська держава.-Львів, 1994). Згідно цієї телеграми Росія через свого міністра висловила програму щодо поділу Австрії, в якій вказала, що Австрія і Угорщина мають бути утворені в межах своїх етнографічних кордонів, а малоруські тери-

терії мають приєднатися до "нашої" України. Зі змісту цієї телеграми П. Стерчо робить висновок: "В окреслення "малоруської території" Мілюков, очевидно, зачислявав і "Угорську Русь", бо перед тим говорив про Угорщину і коли б він мав на увазі лише Галичину, то говорив би був про "малоруську територію" (в однині)" [52; с. 9]. Виходячи з цього, Масарик не міг розраховувати на Угорську Русь як на частину майбутньої Чехословацької республіки.

Словацькі політики не висловлювали ідеї приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини також. Словацьчина мала достатньо власних проблем, пов'язаних зі становленням свого народу як рівноцінного європейського народу. Близькість русинсько-українського етносу та його схожі проблеми на терені Угорщини не викликали бажання якимось чином поневолити цей народ. Більше того, в угорському парламенті виступаючи за незалежність словаків словацькі делегати вимагали надання незалежності і іншим слов'янським народам, у тому числі і русинам.

Найбільшу активність у вирішенні подальшого статусу Закарпаття виявили американські русини. Ідея входження Закарпаття до складу Чехословаччини вперше виникла під час Першої світової війни саме на американському континенті. Вона була наслідком співпраці між словацькими і русинськими емігрантами в США по вирішенню тотожних проблем обох народів як вдома (в Угорщині), так і в еміграції. Перші контакти між двома еміграціями датуються другою половиною XIX ст. Представники обох діаспор активно співпрацювали перш за все у галузі визволення власних народів з-під угорського впливу.

Протягом 1918 року американські русини намагалися вирішити долю Закарпаття ще лише на теоретичному рівні. У цей період представники різних течій дискутували навколо питання майбутнього статусу Закарпаття.

Американсько-руська народна оборона, яка була заснована в Пітсбургу та керована М. Пачутою, представляла собою русофільський і, до певної міри, православний напрям та орієнтувалася на приєднання території Закарпаття до Чехословаччини. Група активістів, яка консолідувалася навколо особи Жатковича, конфесійно греко-католицька, орієнтувалася на утворення незалежної держави. У середовищі американських русинів були й інші погляди на подальший розвиток краю, які були пов'язані з визво-

ленням його з-під влади Угорщини, або з залишенням його в її складі та наданням автономного статусу.

23 липня 1918 року в Гомстеді (Пенсільванія) виникла Американська народна рада Угро-Русинів, основною метою якої була консолідація русинських емігрантів різних течій навколо єдиної концепції подальшого розвитку краю [63; с. 62].

Після багатьох дискусій Американська народна рада Угро-Русинів доручила адвокату Г. Жатковичу підготувати меморандум, з яким би американські русини могли звернутись до американського президента з проханням про допомогу у вирішенні подальшої долі русинського народу.

Жаткович запропонував проект меморандуму 1 жовтня 1918 року Американській народній раді на її засіданні в Скрентоні, який після обговорення був прийнятий Радою. У меморандумі коротко характеризувалася територія, на якій живуть русини, ініціатива американських русинів. Після цього було висловлено проект трьох альтернативних шляхів подальшого розвитку Закарпаття:

- 1) щоб угорські Русини дістали повну незалежність. Якщо це було б неможливо
- 2) з'єднатися з Русинами в Галичині і Буковині та утворити спільну державу; якщо і це буде неможливо
- 3) отримати найширшу автономію у складі Угорщини [73; с. 49].

21 жовтня 1918 року делегація угорських русинів була прийнята американським президентом Вільсоном, який відіграв важливу роль у процесі формування нової політичної карти Європи. Вільсон зазначив, що перші два пункти меморандуму є нереальні, крім цього США не будуть надавати допомогу у їх здійсненні. Реалізація третього варіанту, тобто автономії Угорської Русі, є цілком реальна, але мова має йти про автономію не в рамках Угорщини, а в складі будь-якої сусідньої слов'янської держави [73; с. 49].

Скоріше за все Американська народна рада Угро-Русинів очікувала подібну відповідь, оскільки протягом недовгого часу активізувала контакти з лідером чеського визвольного руху Т. Г. Масариком. Так, 23 жовтня 1918 року Американська народна рада Угро-Русинів була прийнята до складу Центральноєвропейського демократичного союзу, на чолі з Т. Г. Масариком. Жаткович підписав Проголошення незалежності, як один з представ-

ників дванадцяти поневолеваних європейських народів. Перед підписанням цього документа в своєму виступі він підкреслив відособленість угорських русинів та їх незалежність від українців, при цьому додав, що не дивлячись на можливу мовну близькість між цими двома народами, їх на протязі довгого часу розділяє історія.

У той же день, Американська рада Угро-Русинів в особі Г. Жатковича почала переговори з Т.Г. Масариком щодо можливості входження Закарпаття до складу Чехословаччини. Під час переговорів Жаткович вручив Масаріку копію меморандуму угорусинів до президента США, до якого останній поставився з особливою увагою. Коментуючи переговори з Г. Жатковичем, Т.Г. Масарик у своїй праці "Світова революція" зазначив, що не дивлячись на висловлені ним проблеми господарського, фінансового, культурного, конфесійного характеру, які можуть виникнути у випадку входження Закарпаття до складу Чехословаччини, Жаткович та інші члени делегації, зваживши всі переваги і недоліки, виразили переконання, що найкращою перспективою подальшого розвитку Закарпаття є входження його до складу ЧСР [63; с. 62]. Не дивлячись на те, що Закарпаття раніше не розглядалось ні Масариком, ні іншими впливовими чеськими політиками в контексті Чехословаччини, чеська політична еліта у своїй більшості досить скоро зрозуміла всі вигоди від включення Закарпаття до новоутвореної ЧСР. Тим не менше, думки, висловлені Масариком з приводу входження Закарпаття до цієї держави, свідчать насамперед про те, що залишаючись демократом, він не мав бажання поневолювати будь-який народ, включивши його до складу новоутвореної Чехословаччини. Більше того, бажаючи уникнути можливих внутрішніх конфліктів у новоутвореній державі, Масарик хотів, щоб вибір підкарпатських русинів, або принаймні їх лідерів, був усвідомленим.

У жовтні 1918 року у Філадельфії Жаткович провів ще одну серію переговорів з Т.Г. Масариком, темою яких було визначення статусу русинів у випадку їх приєднання до Чехословаччини. Під час переговорів Масарик заявив, що якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, то їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: "...кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені" [4; с. 20]. Крім цього Масарик нагадав Жатковичу про висловлені ним раніше проблеми у випадку з'єднання русинів з чехами і словаками в одній державі.

Результатом переговорів було вироблення формули входження Закарпаття до складу ЧСР. Відповідно до неї Закарпаття мало увійти до складу чехословацької держави, яка мала бути побудована на федеративному принципі. Територія південнокарпатських Русинів мала стати автономною одиницею в складі новоствореної держави.

Погляди Масарика на державний лад майбутньої ЧСР та місця русинів в цій державі у випадку, якщо вони вирішать приєднатися до неї, були широко "розрекламовані" в русинській емігрантській пресі з тим, щоб схилити більшість емігрантів на користь "чеського" варіанта вирішення русинського питання. Але, як скоро з'ясувалось, виявились перші непорозуміння між Масариком та лідером русинського руху Жатковичем. Ці непорозуміння стосувались перш за все питання кордонів майбутньої Підкарпатської Русі. Жаткович, а також Американська народна рада Русинів вважали, що до автономії мають належати всі території майбутньої чехословацької держави, які населені русинами, тобто також території сучасного Закарпаття та Східної Словаччини. Такий зміст очевидно Жаткович вклав і у відповідь Масарика на питання щодо встановлення кордонів території південнокарпатських русинів. Масарик, у свою чергу, відповідаючи на це запитання мав на увазі кордон між майбутньою Чехословаччиною і територією, заселеною підкарпатськими русинами, накреслений ним на карті майбутньої держави у 1915 році. Вказаний кордон пролягав по лінії від Чопа до північної частини Ужгорода так, що залізниця залишається у Словаччині, а Ужгород належить Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат.

Рішення про входження Закарпаття до складу Чехословаччини було ухвалено на засіданні Американської народної ради Угро-Русинів в Скрантоні 12 листопада 1918 року. У резолюції, прийнятій Радою, зокрема було зазначено: "Чтобы угро-русины съ найширшими самостоятельными правами якъ держава (штат) на федеративной (союзной) основе приключилися къ Чехословенской демократической Республики, съ тымъ условіемъ, что до нашей краины должны принадлежати всь оригинально (съ начала) русски жупы: Спишъ, Шаришъ, Земплинь, Абауй, Гемерь, Боршодъ, Ужъ, Берегъ, Угоча и Мараморошъ" [29; с. 71].

Після прийняття Радою рішення серед американських русинів був проведений плебісцит, метою якого було виявлення їх ставлення до вирішення питання про статус Закарпаття. У пле-

При обговоренні карпаторусинської проблеми члени комісії відзначили, що Закарпаття раніше не належало ні до Чехословаччини, ні до теперішньої України. Отже, головним при визначенні його майбутньої долі буде волевиявлення народу. До середини лютого 1919 року керівництво основних політичних сил на Закарпатті однозначно не визначилося: Пряшівська і Ужгородська ради виступали за включення Закарпаття до ЧСР, керівництво ж Хустської, Сигетської та Свалявської рад залишалось на позиції злуки з Україною [4; с. 21].

Чехословацька делегація пообіцяла далі працювати над тим, щоб схилити всі ради на свій бік, оскільки одної лише волі американських русинів щодо визначення статусу Закарпаття недостатньо. Така робота була розпочата з ініціативи Масарика ще до засідання комісії. Як досвідчений політик, Масарик розумів всю важливість факту консолідації населення Закарпаття та його представницьких органів навколо ідеї приєднання до ЧСР. Так, у лютому 1919 р. за дорученням президента ЧСР Фердинанд Пісецький був направлений в Ужгород із завданням повідомити населення про рішення американських русинів для того, щоб активізувати роботу по прискоренню прийняття рішення місцевими русинами на користь приєднання до Чехословацької держави. Після засідання комісії робота була продовжена. Результатом активних дій чехословацького уряду на чолі з Масариком було спільне засідання в місті Ужгород 8-9 травня трьох народних рад - ужгородської, пряшівської, хустської під головуванням А. Волошина. Учасники засідання вирішили утворити спільну Центральну руську народну раду, яка прийняла рішення про входження Закарпаття до ЧСР на федеративних засадах, в якому містилося 14 пунктів [29; с. 71].

Згідно цього документа нова держава повинна бути названа Чесько-словацько-руська республіка. Руська (русинська) держава, як частина федерації, мала бути представлена міністром, який призначається президентом федерації. Територія карпатських Русинів мала стати повною автономною одиницею в рамках федерації. Крім закордонної політики, оборони, фінансів, вся законодавча і виконавча влада мала належати місцевим органам влади. Таке розмежування компетенції між органами влади республіки та автономної русинської території мало бути зафіксоване в угоді, підписаній між представниками Чехо-Словацької республіки та руської (русинської) держави. Щодо спірних питань, які

можуть виникнути між федерацією та автономією, то їх, за зверненням будь-якої зі сторін, повинна вирішити Ліга Націй. Рішення цієї організації є остаточним і обов'язковим для обох сторін [2; с. 104].

Таким спірним питанням залишалось встановлення кордонів між Словаччиною і Закарпаттям. Центральна руська народна рада намагалась посунути кордони Підкарпатської Русі далеко на захід, включивши до її складу більшість території Східної Словаччини, а саме колишні угорські комітати Земплин, Шариш, Абауй та північну частину комітату Сепеш, в яких проживало русинське населення, правда у виразній меншості. Так, згідно статистичних даних, опублікованих в 1912 році в Угорщині, в комітаті Земплин проживало 11.6% русинів, Шариш - 22,5%, Сепеш - 9.4% [73; с. 39].

Детальніше про Протокол ЦРНР в розділі 5 монографії.

Центральна рада відрядила до Праги делегацію у складі 105 чоловік на чолі з Бескидом, Волошином, Жатковичем. 23 травня 1919 року лідери делегації були прийняті міністром внутрішніх справ ЧСР А. Швехлою та президентом ЧСР Т. Масариком, з якими були проведені переговори про остаточні умови входження Закарпаття до складу ЧСР. Намагання Центральної руської народної ради, щодо включення Східної Словаччини до складу Підкарпатської Русі не було підтримано ні Т.Г. Масариком, ні урядом Чехо-Словацької республіки.

Прийняте Центральною руською народною радою рішення чехословацькою делегацією було подане як волевиявлення всього народу Закарпаття. Крім цього було заявлено, що русинське населення як в Європі (на Закарпатті), так і в Америці (США) однозначно виявило бажання жити разом зі слов'янським, чеським і словацьким народами [4; с. 22].

Під час другого раунду засідань у травні 1919 року комісія в справах Чехословаччини знов повернулася до вирішення русинської проблеми. Правда, на цей раз обговорювалася вже не сама необхідність входження Закарпаття до Чехословаччини, а питання, пов'язані з тим, на яких засадах має бути здійснено це входження.

15 травня 1919 року члени комісії заслухали міністра закордонних справ Е. Бенеша, який мав пояснити, яким чином Чехословаччина хоче надати автономію, за яку висловилися русини. На поставлені запитання Бенеш відповів, що Чехословаччина має намір вирішити русинське питання в рамках відносин до інших

національних меншин таких як німецька, угорська, польська. Русинам буде надано можливість самостійно вирішувати питання освіти, мови та судочинства. Він також заявив, що Чехословаччина буде складатися з кількох областей, а земля русинів буде однією з них. Русини окрім власного сойму будуть представлені в центральному законодавчому органі. Бенеш настоював на тому, що для попередження будь-яких спорів мирна конференція має встановити кордон між Словаччиною і Закарпаттям [2; с. 105-113].

Подальша дискусія розгорнулася навколо питань політичної системи та адміністрації майбутньої автономії. У даному контексті обговорювалось питання про розподіл компетенції між центральним чехословацьким парламентом та місцевим соймом та питання впливу русинів на вирішення загальнодержавних проблем.

Оскільки на територію Закарпаття, крім Чехословаччини, претендували також Угорщина та Україна, комісія доручила Е. Бенешові розробити остаточний проект автономії Підкарпатської Русі і подати його члену комісії Нікольсону для підготовки рапорту для Високої Ради.

У підготовленому Бенешем Меморандумі "Про правове положення південнокарпатських русинів, територія яких творить частину території Чехословацької держави", були зазначені основні засади статусу Закарпаття у випадку його входження до складу ЧСР. Цей документ передбачав:

1. Країна південнокарпатських русинів у кордонах, визначених мирною конференцією, матиме власну назву, яка буде встановлена за згодою поміж Чехословаччиною та Соймом південнокарпатських русинів.

2. Країна південнокарпатських русинів матиме власний Сойм, який буде наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних справах, а також і в усіх інших справах, які будуть віднесені законами Чехословаччини до його компетенції. Закони, прийняті цим Соймом повинні бути ратифіковані Президентом Республіки і підписані губернатором країни південнокарпатських русинів, відповідальним перед Соймом.

3. У всіх інших справах країна південнокарпатських русинів братиме участь в законодавчій системі Законодавчого Згромадження Чехословацької республіки, до якого вона висилатиме представників, вибраних згідно з приписами конституції Чехословацької республіки.

кої республіки. Ці послы, однак, не матимуть права голосувати у тих справах, що законно належать до компетенції Сойму.

4. На чолі адміністрації країни стоятиме губернатор, призначений Президентом Чехословаччини. Губернатор матиме найвищу владу у справах мовних, освітніх і релігійних, як також у справах внутрішньої адміністрації країни.

У всіх інших справах найвищу владу матимуть міністерства Чехословацької республіки. У всіх міністерствах мають бути утворені спеціальні відділи для справ країни південнокарпатських русинів.

Суди країни південнокарпатських русинів творитимуть частину судової системи Чехословаччини. Однак, якщо сторони апелюватимуть до судової інстанції, місцезнаходження якої є за межами країни південнокарпатських русинів, такі судові справи буде розглядати спеціально утворений Руський Суд.

5. Усі службовці будуть призначатись губернатором. Вищі службовці будуть призначатись Президентом за поданням губернатора.

6. У Раді Міністрів Чехословаччини країна південнокарпатських русинів буде репрезентована Міністром без портфеля, якого призначатиме Президент з-поміж південнокарпатських русинів [52; с. 227-228].

Крім цього, у Меморандумі було наведено проект адміністративно-територіального устрою на іншій території ЧСР, який передбачав встановлення унітарної форми територіального устрою, з поділом на округи. Очолювати владу округу буде окружний начальник, призначуваний центральним урядом. У кожному окрузі має діяти Окружна Рада, яка буде виконувати деякі адміністративні функції та здійснювати контроль за діяльністю окружного начальника. Жодними законодавчими функціями Окружні ради наділені не будуть, оскільки законодавча влада на всій території ЧСР, крім території південнокарпатських русинів, буде здійснюватися виключно парламентом [52; с. 228].

Такий державно-правовий статус Чехословацька влада планувала надати Закарпаттю у разі входження його до складу Чехословаччини. У Меморандумі стисло відображалось ставлення празького уряду на чолі з Масариком до питання русинської автономії. Визначенням в Меморандумі майбутнього територіального устрою на іншій території ЧСР, чехословацька влада на-

магалась підкреслити "окремішність", автономний статус Закарпаття у складі Чехословаччини.

Аналізуючи документ, можна зробити висновок про те, що Масарик, як президент ЧСР, а також уряд ЧСР планував надати реальну автономію Закарпаттю з цілого ряду питань у випадку входження його до складу Чехословаччини. Інша справа, що обсяг прав, які уряд планував надати автономним органам влади був достатньо вузьким. У цьому контексті хотілося б додати, що зведення автономії до освітніх, мовних, релігійних питань контрастує із заявами Масарика при переговорах з лідерами Американської ради русинів восени 1918 року про те, що у випадку, якщо русини вирішать приєднатися до ЧСР то їм буде надано "повну автономію". Компетенція, яка згідно Меморандуму, мала бути надана автономній владі (освіта, релігія, мова), а також зазначення про те, що їм може бути надана і інша компетенція, у відповідності з законодавством ЧСР є регресивним по відношенню навіть до Закону № 10 угорського парламенту "Про автономію руської нації, живучої в Угорщині", у параграфі 4 якого було вказано, що Руська Країна самостійно вирішує свої внутрішні справи окрім справ, які є спільними з Угорською Народною Республікою. У цьому ж документі було наведено виключний перелік таких справ: закордонна політика, оборона, фінанси, громадянство, цивільне і кримінальне законодавство, визначення господарської і соціальної політики.

На наступному засіданні 20 травня 1919 року комісія заслухала звіт Нікольсона, в якому він зазначив, що на засіданні комісії 15 травня міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш заявив, що чехословацька влада підтримує встановлення такої форми державного устрою, яка наближається до федеративної. Такою є ціль уряду, однак не можна передчасно децентралізувати новостворену державу, оскільки окремі її частини не досягли такого рівня економічного та культурного розвитку, ніж решта території республіки. У цьому контексті Бенеш згадав і територію Закарпаття, яка є достатньо бідною, слабозрозумітою як в економічному, так і в культурному плані. Тому перед тим, як надати реальну найширшу автономію з цілого ряду питань, Прага планує спочатку вирівняти рівень розвитку Закарпаття з іншими чеськими та словацькими регіонами. Нікольсон високо оцінив підготовлений чехословацьким урядом Меморандум і запропонував комісії прийняти його. Комісія у своїй резолюції одногосно

радила Високій Раді прийняти запропонований Чехословацькою план, як основу майбутніх взаємовідносин між Чехословацькою та русинами [63; с. 68].

Питання вирішення статусу угорських русинів перестало бути проблематичним для комісії. Це було не в останню чергу викликано тим, що окрім Чехословаччини та переможеної Угорщини до питання Закарпаття не проявляла серйозної зацікавленості жодна держава.

23 травня 1919 р. Рада Міністрів Закордонних Справ на своєму засіданні прийняла план, викладений у Меморандумі, додавши до нього, на пропозицію члена комісії Лансінга положення, згідно якого службовці у Підкарпатській Русі повинні, у міру можливостей, призначатись з-поміж русинів [52; с. 229].

5 липня 1919 року було завершено роботу над проектом про ставлення союзних держав Антанти до Чехословаччини і місце в ній Підкарпатської Русі, а 6 серпня його прийняла Рада голів великих держав.

З точки зору міжнародного права питання належності Підкарпатської Русі до Чехословаччини закріплено у договорі від 10 вересня 1919 р. підписаним в замку Сен-Жермен-ан-Л'є в якому, крім іншого, було зазначено, що територія русинів на південь від Карпат входить до складу Чехословаччини, яка зобов'язується утворити автономну одиницю, забезпечивши їй найширше самоуправління, в рамках територіальної цілісності Чехословацької республіки. ЧСР брала на себе зобов'язання створити Сойм, який буде наділений законодавчою владою в мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших справах, віднесених до його відання законодавством Республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути губернатор, призначений президентом Республіки та відповідальний перед парламентом.

Основні положення рішень Сен-Жермена були перенесені в Конституцію республіки 1920 р.

Остаточні рішення про включення Закарпаття до складу, з точки зору міжнародного права, Чехословаччини було підтверджено 4 червня 1920 року при підписанні Тріанонського мирного договору, у 48 параграфі якого відзначалося: "Угорщина визнає, як то уже були вирішили держави, союзні і об'єднані, повну незалежність Чехословацької держави, до неї же буде включено автономну територію Південнокарпатських Русинів" [4; с. 23].

Рішення Мирної конференції про приєднання Закарпаття до Чехословаччини у конкретний історичний момент було оптимальним і компромісним. По-перше, воно мало задовольнити ті політичні сили, які бажали утворення русинської автономії в складі новоствореної Чехословацької республіки. По-друге, проект з'єднання з Україною, за яке виступала хустська рада та частина населення Закарпаття, став неможливим: Західно-Українська Народна Республіка впала під натиском польських військ, а Україна була завойована більшовицькою Росією. По-третє, ті політичні сили, які виступали за утворення незалежної держави мали можливість втілювати свої ідеї в рамках найширшої автономії, яку уряд демократичної ЧСР на чолі з Масариком обіцяв надати Підкарпатській Русі.

Таким чином, входження Закарпаття до складу Чехословаччини мало легітимний характер, як з точки зору внутрішнього, так і міжнародного права. Про це свідчили: рішення більшості Руських Народних Рад, рішення плебісциту емігрантів у США, рішення Центральної Руської Народної Ради (8 травня 1919 року) - акти внутрішнього права, та рішення Сен-Жерменської конференції (вересень 1919 р.) і Тріанонський договір (червень 1920 р.) - акт міжнародного права. У всіх цих акціях важливу роль відіграв Т.-Г. Масарик.

ІІІ. Т. МАСАРИК І ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ

Згідно мирного договору підписаного у Сен-Жермені 10 вересня 1919 року територія русинів на південь від Карпат мала увійти до складу Чехословаччини, яка зобов'язалася утворити автономну одиницю, забезпечивши їй найширше самоуправління, у рамках територіальної цілісності Чехословацької республіки. ЧСР брала на себе зобов'язання утворити Соїм, який буде наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших справах, віднесених до його відання законодавством Республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути губернатор, призначений президентом Республіки та відповідальний перед Соїмом.

На момент входження до складу Чехословаччини Підкарпатська Русь* мала площу 12 617 кв.км, на якій знаходилося 487 населених пунктів, в яких проживало 604 593 чоловік. Щодо національного складу, то в краї проживало 372 500 чол. (62%) русинів, 103 690 (17.2%) - угорців, 79 715 (13.4%) - євреїв, 19 975 (3.3%) - чехів і словаків, 22 051 (4.1%) - інших національностей [77; с. 45].

Перед укладенням Сен-Жерменського мирного договору відбулася серія важливих переговорів між представниками Підкарпатської Русі та чехословацького уряду, результатом яких мало бути остаточне визначення кордонів автономії у рамках Чехословацької республіки. Точніше, мав бути визначений західний кордон Підкарпатської Русі у частині межування зі Словаччиною. Складність переговорів полягала в тому, що обидві частини федерації (Словаччина і Підкарпатська Русь) претендували на вклю-

* Назва Підкарпатська Русь до часу прийняття Генерального статуту Підкарпатської Русі, в якому вона була юридично закріплена, вживається умовно.

чення до їх складу території Східної Словаччини: колишніх угорських комітетів Сепеш, Шариш, Земплин і Абауй. Центральний уряд був поставлений у ситуацію, при якій з одного боку керуючись раніше даними обіцянками та офіційними домовленостями, повинен був задовільнити намагання щойно включеної до складу Республіки автономної Підкарпатської Русі, з другого боку виникав ризик ускладнення внутрішньодержавних відносин між Словаччиною і центральним урядом та між Словаччиною і Підкарпатською Руссю, при вирішенні питання на користь останньої.

У такій ситуації ще перед підписанням мирного договору розпочалися переговори між керівництвом Чехословаччини, в особі її президента Т.Г. Масарика та представниками Підкарпатської Русі, в особі Г. Жатковича. Під час переговорів Жаткович вимагав від Масарика щоб він підтримав проекти русинських політиків, щодо встановлення кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю таким чином, щоб частина східно-словацьких територій опинилася у складі Підкарпатської Русі. Пропонувалося встановити кордон між цими двома частинами Республіки у відповідності з етнографічною картою Томашевського, яка була випущена в 1906 році. Жаткович вимагав і від міністра закордонних справ Едварда Бенеша, щоб він підтримав встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю спираючись на проект, висловлений Центральною руською народною радою [73; с. 54]. Бенеш зі свого боку пообіцяв підтримку такого проекту, однак підкреслив, що зі встановленням кордону по такому проекту не будуть погоджуватися представники Словаччини. У відповідь на заяву Бенеша Жаткович зазначив, що він веде переговори не з словаками, а з чехословацьким урядом, у рамках погоджувальної роботи перед прийняттям рішення на Паризькій мирній конференції.

Після повернення з Парижа, де був підписаний мирний договір, який між іншим визначав належність Закарпаття до складу ЧСР, Жаткович від імені Підкарпатської Русі продовжив переговори з президентом Масариком, під час яких надалі вимагав надання письмових гарантій про те, що територіальні претензії русинів будуть вирішені на їх користь. Незмінність вимог та свою рішучість у вирішенні цього питання Жаткович пояснював тим, що таку гарантію вимагає Американська народна рада Угро-Русинів у США, яка направила його в Європу. Крім цього він додав, що Американська рада, під впливом пропаганди з боку

противників входження Закарпаття до складу Чехословаччини, почала сумніватися у правильності вибору, зробленому нею у жовтні 1918 року. Масарик і на цей раз ухилився від надання письмових гарантій про встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю на підставі проектів, висловлених американськими русинами та Центральною руською народною радою в Ужгороді. Тим не менше, він усно запевнив Жатковича, що в питаннях визначення кордону русини можуть бути спокійні [29; с. 72].

Після підписання Сен-Жерменського договору в колах русинських політиків та інтелігенції виражали розчарування. Центральна руська народна рада реагувала на підписання договору без особливого ентузіазму, що було викликано перш за все невирішенням питання щодо кордонів між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. 12 вересня в місті Ужгороді відбулося засідання Ради, на якому знов було піднято питання про приєднання до Підкарпатської Русі вищезгаданих територій, які знаходились у Східній Словаччині [73; с.54-55]. Рада також вимагала надання самоуправління в галузі релігії, освіти та господарства всім населеним пунктам Словаччини, в яких більшість населення є русинами. Крім цього, Центральна руська народна рада виразила протест проти асиміляції русинського населення. Було висловлено невдоволення діями жупанів (губернаторів) Спіської, Шариської, Земплинської жуп, які, користуючись службовим станом, присікали виступи русинів, метою яких було домогтися встановлення кордонів автономії згідно проекту, запропонованого Центральною руською народною радою. Така поведінка посадових осіб свідчила, на думку Ради, про неповагу як до міжнародних угод, так і до внутрішніх чехословацько-русинських договорів.

Реакція жупанів на виступи русинського населення в деякій мірі пояснюється нестабільною ситуацією, яка склалася на території Словаччини та Підкарпатської Русі. Внаслідок світової війни, угорської революції та румунської окупації частини території краю, нормальне громадянське життя на території Закарпаття, виявилось розладнаним. Події, пов'язані з діяльністю Угорської радянської республіки та Словацької радянської республіки, активна діяльність Угорсько-русинської партії, яка виникла 8 грудня 1918 у Будапешті та мала на меті повернути Закарпаття до складу Угорської республіки викликала занадто пильне ставлення представників влади в словацьких регіонах до масових народних

виступів. Крім цього, у першій половині 1919 року на території Підкарпатської Русі в деяких населених пунктах владу захопили комуністи, деякі села виступали як самостійні одиниці, не визнаючи над собою суверенітету жодної держави. Нарешті, влітку та восени 1919 року Йосип Габсбург встановив контакти з колишніми угорськими чиновниками на Закарпатті з метою перешкодження входженню Закарпаття до складу Чехословаччини і створення на Закарпатті нейтральної території під протекторатом Угорщини [2; с. 114].

Отже, ситуація на Закарпатті під час включення його до складу Чехословацької республіки була надзвичайно складною. Крім зовнішнього впливу, який мав на меті перешкодження входженню Закарпаття до Чехословацької держави, виникали внутрішні проблеми: непорозуміння між представницьким органом Підкарпатської Русі та урядом Чехословаччини, незаконне захоплення влади у деяких селах тощо. Чехословацький уряд вперше був поставлений перед необхідністю забезпечення територіальної цілісності та стабільності новоствореної держави. Складна політична ситуація стала причиною введення військової диктатури на території Підкарпатської Русі. На той час на території Словаччини найвищою посадовою особою був Уповноважений Міністр по справах Словаччини Вавр Шробар. З формально-юридичної точки зору до юрисдикції Міністра відносилась і територія на схід від Словаччини. Спираючись на надане йому право 4 червня 1919 року Шробар повідомив, що найвищу владу на сході республіки передає до рук військового командування. 6 червня 1919 року командуючий генерал Енок виголосив військову диктатуру на території, яку контролювали війська Чехословацької армії. 18 серпня 1919 року військами Чехословаччини була зайнята решта території Закарпаття. Постановою Ради Міністрів від 18 листопада 1919 року військова диктатура була поширена на всю територію Підкарпатської Русі. Такий стан тривав до 1923 року [2; с. 114].

Кінець 1919 року був часом утвердження нової республіки, у тому числі на території її автономної частини - Підкарпатської Русі. Чехословацька республіка намагалася продемонструвати міжнародному середовищу, представником якого виступала Ліга Націй, що вона повністю дотримується права Підкарпатської Русі на автономний статус, визначеного мирною конференцією. Усі питання, щодо управління Підкарпатською Руссю, були включені

празькою владою до Генерального Статуту про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі [58; с. 55-56]. У Прокламації верховного командуючого Підкарпатської Русі з нагоди прийняття Генерального Статуту відзначалось, що воля русинського народу здійснилась. Підкарпатська Русь є вільна, а Чехословацька республіка без затримки приступає до виконання своїх зобов'язань по наданню автономії Підкарпатській Русі, яку було висловлено на Паризькій мирній конференції. Виходячи з цих зобов'язань до часу, поки не буде скликаний Сойм Підкарпатської Русі, влада Чехословацької республіки видає Генеральний Статут про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі. Влада республіки виражає сподівання, що члени Директорії, як органу автономії, будуть всіляко підтримувати адміністратора, якого призначив центральний уряд [58; с. 55-56].

Генеральний статут про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі був затверджений постановою Ради Міністрів Чехословацької республіки 7 листопада 1919 року № 26536/1919 і проголошений генералом Еноком 18 листопада того ж року [73; с. 55]. Крім питань щодо організації управління на території Підкарпатської Русі, Статут визначав кордони та урядову мову автономії.

Підготовка до включення Закарпаття до складу Чехословацької республіки та до управління цією територією була розпочата чехословацьким урядом ще в липні 1919 року. 29 липня 1919 року Міністр внутрішніх справ Чехословаччини Антонін Швегла був уповноважений урядом направити у Підкарпатську Русь чиновника, який мав управляти адміністрацією автономії. У розпорядженні міністра був досить обширний апарат уряду, зі складу якого він міг обрати майбутнього управляючого автономією. 1 серпня 1919 року наказом Міністра внутрішніх справ Я. Брейха, який прибув до Ужгорода ще 29 липня того ж року, був призначений тимчасовим адміністратором цивільними справами в області, яка зайнята військами Чехословацької армії. 20 серпня 1919 року він був урочисто введений на посаду керівника Цивільного Управління [2; с. 115].

Празька влада також утворила п'ятичленну тимчасову автономну раду під назвою Директорія автономної Підкарпатської Русі. Головою Директорії був призначений Г.Жаткович, а членами - А. Волошин, Ю. Брацайко, Е. Торонський, Ю. Гаджега. Згідно з параграфом 5 Статуту "Директоріума Подкарпатской Русі",

Директорія поділялася на п'ять відділів: "а) Предсідательство и заграничное политичное отделение, б) Культурное и школьное отделение, в) Религійное, промисловоє и торговельное отделение, г) Правосудие, земледельное и продовольственное отделение, д) Отделение администрации (внутренних дел) [2; с. 118-119].

Г. Жаткович, який частково заспокоївся через те, що уряд Чехословаччини дотримується своїх зобов'язань, 12 серпня повідомив Центральну руську народну раду про утворення Директорії. У листі до Центральної ради Жаткович, зокрема, зазначив, що призначена чехословацьким урядом Директорія буде управляти автономними справами, які не належать до компетенції уряду Чехословаччини, спільно з військовим диктатором генералом Еноком до того часу, поки мирною конференцією не буде остаточно вирішено питання території русинів на південь від Карпат. Після вирішення всіх питань президент Республіки призначить першого губернатора Підкарпатської Русі. У той же час буде встановлено кордон між Словаччиною і Підкарпатською Руссю. До нашої держави, писав Жаткович, будуть остаточно належати Любонянський округ Спільської жупи, північна частина Земплінської та Шариської жуп, північна та східна частина Ужанської жупи, Березька, Марамороська та Угоцька жупи. Інші частини, які за проектом Центральної руської народної ради мали бути включені до складу автономії, залишаться нейтральними до того часу, поки не буде проведено перепису населення, результати якого стануть основою для вирішення цієї проблеми. Нейтральна частина Ужанської жупи буде підлягати адміністрації Підкарпатської Русі. Руська держава буде самостійна в мовних, освітніх і релігійних справах, а також у визначенні внутрішньої адміністрації. В Ужгороді буде скликаний Соїм, Підкарпатська Русь буде також мати своїх депутатів в загальнодержавному парламенті [29; с. 71].

Лист Жатковича до Центральної Ради є свідченням досягнення згоди між ним, як представником Підкарпатської Русі, та урядом Чехословацької республіки щодо визначення статусу Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини. Слова "...маю счастья уведомити вас, что чехословенское правительство выменовало мене президентом русской автономной директории, которая будет состояти окрема мене из четырех членов...", якими починається послання свідчить про те, що Жаткович, як представник Центральної ради, задоволений результатами переговорів, внаслідок

яких окрім іншого було вирішено надати автономію Підкарпатській Русі лише в мовних, освітніх та релігійних питаннях. Як вже зазначалося вище Центральна руська народна рада на своєму засіданні 8 травня 1919 року прийняла рішення яке визначило, що Підкарпатська Русь та Чехословаччина з'єднуються в єдину союзну державу з єдиним громадянством. До компетенції федерального уряду мають належати закордонні та військові справи, фінанси. У всіх інших справах руська держава є самостійна. Аналізуючи обидва документи можна дійти висновку, що результатом переговорів між урядом Чехословаччини та представниками Підкарпатської Русі було суттєве звуження кола питань, які мають бути віднесені до відання автономії. Даний результат переговорів був зафіксований також у Сен-Жерменському мирному договорі від 10.09.19 р. в якому було зазначено, що Соїм Підкарпатської Русі, як законодавчий орган автономії, буде мати найвищу законодавчу владу в питаннях місцевої адміністрації, мови, освіти, релігії та в інших питаннях, які будуть віднесені до його компетенції законами Чехословаччини [52; с. 21].

Згідно з прийнятим Чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі, Директорію було визначено як дорадчий орган в автономних справах. Адміністратор разом з військовим командуєм концентрували в своїх руках виконавчу владу.

При Цивільному управлінні, яке очолював адміністратор, було створено ряд відділів-рефератів. На початку вересня 1919 р. налагодили свою роботу політичний і шкільний реферати. У цей же час проходив процес формування реферату охорони здоров'я. 6 вересня того ж року був створений судовий реферат, 15 жовтня - реферат поліції, наприкінці жовтня - реферат публічних робіт. Останній поділявся на сім відділів (резортів) - управління, наземного будівництва, водного господарства, шосейних доріг та мостів, машинознавства та електротехніки, металургії, обліку. 1 грудня 1919 року утворився реферат пошт і телеграфів, а наприкінці року було створено господарський реферат [2; с. 116-117].

На початку січня 1920 року з'явилося ряд нових адміністративних установ. Це фінансовий реферат, який зайнявся, насамперед, проведенням обміну старих австро-угорських грошей на нові чеські крони. Слідом було створено ще два: сільськогосподарський (поділявся на 4 відділи: сільськогосподарсько-технічний, ветеринарний, лісництва, культурно-технічний) та реферат соціаль-

ної опіки. Останній повинен був піклуватися про молодь, інвалідів війни, здійснювати соціальний захист населення. Розпорядженням міністерства внутрішніх справ Чехословацької республіки від 4 травня 1920 року господарський реферат був реорганізований у, підпорядкований центральному Міністерству внутрішніх справ, Земський господарський уряд, який повинен був займатися постачанням населення Підкарпатської Русі продовольчими запасами [2; с. 116-117].

Протягом 1919–1920 років Чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою на Підкарпатській Русі. Було встановлено поділ на чотири жупи (жупне обводи), які у свою чергу поділялись на окреси (округи). Протягом 1919-1920 року було створено Ужгородську жупу (лютий 1919р.), Мукачівську жупу (травень 1919р.), Берегівську жупу (вересень 1919р.). Мармороська жупа була створена у липні 1920 року з центром у Великому Бичкові, пізніше – у Солотвині. До складу чотирьох жуп входили наступні округи:

Ужгородська – Ужгородський, Перечинський, Середнянський та Великоберезнянський округи;

Мукачівська – Мукачівський, Довжанський, Свалявський, Росвиговський, Нижньо-Верецький, Волівський округи;

Березька – Берегівський, Хустський, Іршавський, Косинський, Севлюшський округи;

Мармороська – Рахівський, Тересвянський, Тячівський, Великобичківський округи [73; с. 57];

Міста Ужгород, Мукачево, Берегово були виділені в окремі адміністративні одиниці.

Пізніше, постановою Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини від 26 серпня 1921 року було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій краю, з поділом на 3 жупи, 19 округів та 2 міста, з правами округу:

Ужгородська жупа (з центром у м. Ужгород) - Ужгородський, Перечинський, Великоберезнянський, Середнянський округи;

Березька жупа (з центром у м. Мукачево) - Мукачівський, Нижньо-Верецький, Свалявський, Росвиговський, Іршавський, Косинський, Тисагатський округи, міста Мукачево і Берегово;

Мармороська жупа (з центром в м. Хуст) - Тячівський, Тересвянський, Великобичківський, Рахівський, Хустський, Довжанський, Волівський, Севлюшський округи.

Методи управління адміністратора та військового командування викликали невдоволення з боку Директорії. Результатом цього було звернення до президента ЧСР з вимогою змінити статус Директорії як дорадчого органу, наділити її найвищими повноваженнями по управлінню територією Підкарпатської Русі, а також підпорядкувати їй адміністратора. Виникав конфлікт між центральною та автономною владами, оскільки Прага, у Генеральному Статуті надала широкі повноваження автономній владі, але реально їх не реалізувала. Мова йшла про повноваження надання чи ненадання яких або суттєво посилювало становище Директорії, або навпаки послаблювало його. Такими повноваженнями були, наприклад, судочинство на Підкарпатській Русі (не був утворений Верховний Суд Підкарпатської Русі, а її територія охоплювалася юрисдикцією Верховного Суду у м. Кошице), право командуючого чехословацькою армією на території Закарпаття призначати декількох членів Директорії (надане військовому диктатору урядом республіки), право вето Директорії при призначенні військовим диктатором урядовців та чиновників (не було включено до компетенції Директорії) та ін. [73; с. 56]. Празька влада також не виконала обіцянки призначити членами автономної ради тих осіб, яких запропонує Жаткович.

19 січня 1920 року Г. Жаткович у супроводі Ю. Брацайко, Е. Торонського та Е. Пузи прибув до Праги, де вимагав проведення переговорів з президентом та урядом на предмет вирішення спірних питань, які стосувалися статусу автономної Підкарпатської Русі. Після переговорів з членами центрального уряду А. Швєглою, Е. Бенешом та М. Годжом було створено три робочі комісії – територіальна, конституційна та адміністративна, метою яких було вирішення конкретних проблем у визначених галузях. Однак, засідала та працювала лише територіальна комісія, яка мала визначити як повинен проходити кордон зі Словаччиною. У засіданні цієї комісії брав участь і повноважний представник Словаччини Грушовський. Він заявив, що проблемами кордонів активно займається Клуб словацьких послів (депутатів) в парламенті і що Словаччина пропонує добровільно передати до юрисдикції Підкарпатської Русі територію, яка знаходиться між річками Уж і Ціркава на території Ужанської жупи та невелику частину північно-східного Земпліна [73; с. 57]. Русинська делегація висловила негативне ставлення до такої пропозиції, оскільки територія, якою хотіла поступитися Словаччина, могла лише час-

тково задовільнити вимоги русинів і не вирішувала проблеми кордону. Розуміючи, що політичні реалії склалися таким чином, що русини навряд чи можуть розраховувати на приєднання до автономії всіх східно-словацьких жуп, делегація Підкарпатської Русі висловила вимогу передати до складу автономії хоча б північно-східні землі комітатів Земплін, Шаріш та Спіш. На цьому робота комісії зупинилась на мертвій точці так і не вирішивши проблеми та не виробивши договір про встановлення кордонів.

Розчарований результатами переговорів, Г. Жаткович вирішив подати у відставку, разом з ним вирішили подати у відставку й інші члени Директорії, які брали участь у переговорах у Празі. Про своє рішення Жаткович повідомив Празький уряд 19 лютого 1920 року, а 2 березня це зробили інші члени Директорії [2; с. 119-120]. Після обіцянок з боку уряду, що деякі питання, які обговорювались під час переговорів, будуть вирішені позитивно, що буде утворена Губерніальна Рада, а Жаткович стане губернатором, Жаткович погодився вступити на цю посаду.

Конфлікт, який виник між центральною владою Чехословаччини та русинськими політиками вдалося частково вирішити шляхом відкликання до Праги французького генерала Енока, який на Підкарпатській Русі став символом концентрації влади та керівництва без будь-якої співпраці з представниками автономії. Протистояння, однак, повністю ліквідувати не вдалося, оскільки центральний уряд затримував втілення у життя реального автономного статусу, який був обіцяний Підкарпатській Русі в разі входження її до складу Чехословаччини.

Щодо останнього факту, то він як русинськими політиками, так і багатьма дослідниками проблем входження Закарпаття до складу Чехословаччини, оцінюється як недодержання урядом Чехословаччини обіцянок, які були дані під час переговорів Т.Г. Масарика з представниками американських русинів, а також тих, які були дані під час Сен-Жерменської мирної конференції 1919 року. Зокрема, у своїй монографії Карпато-Українська держава П. Стерчо зазначає: "Святі обіцянки проф. Томи Г. Масарика перед включенням Закарпаття в рамці ЧСР, по включенню залишилися тільки обіцянками, а писані статті Сен-Жерменського договору залишилися також тільки на папері. Чехи, окупувавши Закарпаття, так як і всі інші окупанти, почувалися на становищі панівної нації, почали думати про створення єдиного "чехословацького" народу, про організацію централізованої держави ЧСР.

Автономні політичні права Закарпаття були знехтувані від самого початку..." [52; с. 29].

Утримуючись від оцінки наслідків "затримання" надання автономії, вважаємо за необхідне зазначити, що Чехословацький уряд перед включенням Закарпаття до складу Чехословаччини підкреслював, що автономія буде надана, але її надання є питанням часу. Так, на засіданні комісії з Чехословацьких питань, яке відбулося 15 травня 1919 року, міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш заявив, що чехословацька влада підтримує встановлення такої форми державного устрою, яка наближається до федеративної. Такою є ціль уряду, однак не можна передчасно децентралізувати новостворену державу, оскільки окремі її частини не досягли такого рівня економічного та культурного розвитку, ніж решта території республіки [63; с. 68]. У цьому контексті Бенеш згадав і територію Закарпаття, яка є достатньо бідною, слаборозвинутою як в економічному, так і в культурному плані. Тому перед тим, як надати реальну найширшу автономію з цілого ряду питань, Прага планує спочатку вирівняти рівень розвитку Закарпаття з іншими чеськими та словацькими регіонами [63; с. 68]. Отже, плани чехословацької влади не були секретом і для русинських політиків. Виходячи з вищеведеного, не варто говорити про невиконання центральним урядом своїх обіцянок по наданню автономії Підкарпатській Русі, оскільки "затримку" цього процесу можна було передбачити ще до часу включення Закарпаття до складу Чехословацької республіки. Празький уряд гарантував надання Підкарпатській Русі реальної автономії у випадку входження її до складу Чехословаччини, однак не робив секрету з того, що автономний статус буде наповнений реальним змістом з того часу, коли Закарпаття за рівнем економічного, культурного, політичного розвитку наблизиться до решти чеських та словацьких земель.

Внутрішня ситуація на Підкарпатській Русі, як політична так і економічна, залишалася і надалі досить складною. У листі Г. Жатковича до американських русинів 1920 року було зазначено, що економічний стан русинсько-українського населення плачевний. У відносинах між православною і греко-католицькою громадами продовжувала залишатись конфліктна ситуація, яка була спричинена багатьма факторами, у тому числі і боротьбою за використання культових споруд. Спорі між православними та греко-католиками привели до прийняття парламентом Чехословач-

чини у 1921 році закону, згідно якого конфесія мала право на користування церквою, якщо до неї належить хоча б 10% населення окремого села при умові, що вірники виражають бажання користуватись цією спорудою [76; с. 84]. У політичній сфері спостерігалась конфронтація між прихильниками "місцевої", українофільської та русофільської орієнтації, представники яких розходились у поглядах подальшого розвитку краю. Одним із таких спірних питань було питання про те, яку мову слід вважати літературною для місцевого населення. Нарешті, восени 1919 року дійшло до розділення Центральної руської народної ради на дві ради. На чолі першої стояли А. Волошин, М. Стрипський, Ю. Брацайко, на чолі другої - А. Бескид, А. Гагатко.

Перша Центральна руська народна рада на чолі з Волошином підтримувала програму Директорії, прийнятої 22 грудня 1919 року, яка вимагала від чехословацького уряду прийняття "Окремої конституції підкарпатських Русинів". У той самий час у Національних зборах Чехословацької республіки йшла активна підготовка до прийняття конституції Чехословаччини і метою Директорії було включення до новоприйнятої конституції всіх вимог русинів і українців Підкарпатської Русі стосовно статусу автономії. Доказом того, що Перша Центральна руська народна рада підтримувала позиції Директорії з цього питання, може слугувати декларація Центральної Ради прийнята 18 січня 1920 року. У декларації Рада зверталась до президента Чехословаччини Т.Г. Масарика, як до найвищого авторитету в республіці, з вимогами забезпечити повну діючу автономію Підкарпатської Русі, мотивуючи свої вимоги тим, що Чехословаччина перед світовим співтовариством на Паризькій мирній конференції взяла на себе зобов'язання надати автономію Підкарпатській Русі, у випадку її входження до складу Чехословацької республіки [73; с. 58].

У листі до Т. Масарика члени Першої Центральної ради М. Стрипський, Н. Долинай, В. Токач гостро критикували Масарика за невиконання ним даних Жатковичу обіцянок, під час переговорів 26 жовтня 1918 року у Філадельфії, темою яких було визначення статусу русинів у випадку їх приєднання до Чехословаччини. Під час переговорів Масарик заявив, що якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, то їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: " кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені" [4; с. 20].

У кінці січня 1920 року члени Директорії на чолі з Жатковичем подали до уряду Чехословаччини вимоги у формі ультиматуму, стосовно вирішення питань статусу автономії Підкарпатської Русі. Критичним моментом у конфлікті було подання у відставку президентом Директорії Підкарпатської Русі Г. Жатковичем 19 лютого 1919 року, на знак протесту проти політики празького уряду щодо Закарпаття та внаслідок невиконання урядом ультиматуму Директорії.

29 лютого 1920 року парламент Чехословацької республіки прийняв Конституцію держави. У третій параграф Конституції були включені статті 10-13 Сен-Жерменського договору, які визначали основи статусу Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини. Включенням до Конституції статей Договору Чехословаччина формально виконала взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання. Згідно положень Сен-Жерменського договору, які були перенесені у Конституцію ЧСР 1920 року, Підкарпатська Русь була визначена як автономна одиниця з найширшим ступенем самоврядування, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької республіки [52; с. 20-21]. Найвищим законодавчим органом Підкарпатської Русі був визначений Сойм, якому належить компетенція у вирішенні справ місцевої адміністрації та інших справ, віднесених до його компетенції законодавством ЧСР. Губернатор Підкарпатської Русі, який є найвищою посадовою особою автономії, призначається Президентом Чехословаччини і є відповідальним перед Соймом автономії. Службовці в Підкарпатській Русі повинні призначатись переважно з числа місцевого населення. Підкарпатська Русь має представників у Національних Зборах Чехословацької республіки, які є найвищим законодавчим органом держави. Обрання послів від Підкарпатської Русі до парламенту Чехословаччини буде визначатися законодавством Чехословацької республіки. Посли від Підкарпатської Русі не мають права голосувати по питаннях, віднесених до компетенції Сойму.

Необхідно додати, що Конституція Чехословацької республіки була прийнята без участі представників з правом вирішального голосу від Підкарпатської Русі не дивлячись на те, що в ній врегульовувались основи її статусу, як автономії у складі Чехословаччини. Це було пов'язано з тим, що центральний уряд посилався на нестабільну обстановку в краї відклав проведення парламентських виборів на території Підкарпатської Русі.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Згідно зі змінами до Генерального статуту, прийнятими 26 квітня 1920 року, цивільного адміністратора було позбавлено права здійснювати місцеву виконавчу владу. Замість адміністратора вводилась посада губернатора Підкарпатської Русі, до компетенції якого входило здійснення виконавчої влади у питаннях, віднесених до відання автономії. Губернатор має призначатись Президентом Чехословацької держави і здійснюватиме свої функції до часу, поки не буде обрано Соєм Підкарпатської Русі. 5 травня на посаду губернатора було призначено Г. Жатковича. Цікавим є той факт, що в день прибуття навопризначеного губернатора до столиці Підкарпатської Русі міста Ужгорода, з ініціативи Комуністичної партії, була організована масова акція проти Жатковича. Протестний мітинг свідчив про те, що нового губернатора підтримували не всі політичні сили Підкарпатської Русі [73; с. 58].

Не дивлячись на включення до Конституції статей Сен-Жерменського договору 1919 року, які визначали основи статусу Закарпаття в складі Чехословаччини та на зміни, внесені до Генерального статуту про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі, фактичний статус краю майже не змінився. Це було викликано тим, що чехословацький уряд, не дивлячись на введення посади губернатора, продовжував повністю контролювати управління Підкарпатською Руссю. Так, крім посади губернатора було введено не передбачену жодним раніше прийнятим нормативним актом, який визначав статус Підкарпатської Русі, посаду віце-губернатора, який фактично здійснював найважливіші владні функції. Через віце-губернатора Прага мала можливість безпосередньо управляти справами Підкарпатської Русі, у тому числі і в сферах, віднесених до компетенції органів влади автономії. Це було пов'язано з декількома факторами. По-перше, на посаду віце-губернатора призначалися виключно особи чеської національності, які були неофіційно наділені Президентом функціями нагляду за всіма справами Підкарпатської Русі, у тому числі мали здійснювати контроль і за губернатором. По-друге, в обов'язки віце-губернатора входило керівництво Цивільним управлінням Підкарпатської Русі та підпорядкованими йому відділами, тобто

всіма органами, які були наділені реальною владою. Віце-губернатором був призначений Петер Еренфельд. Автономні органи влади на чолі з губернатором не виражали протест проти введення посади віце-губернатора очевидно не розуміючи всієї важливості правомочностей, якими його буде наділено. Про цей факт свідчить і лист Г. Жатковича до американських русинів, в якому він не висловлює своє занепокоєння з цього приводу. Значення введення такої посади губернатор зрозумів лише пізніше, коли вся повнота влади фактично опинилась у руках віце-губернатора [73; с. 59].

У 1920 році в Чехословаччині мали відбутись вибори до Національних Зборів та до місцевих органів самоврядування. Крім цього, у відповідності з Генеральним статутом на протязі 90 днів з виборів до Національних Зборів ЧСР, мали відбутися вибори до Союму Підкарпатської Русі. Однак ці вибори не відбулися. Проведення як парламентських виборів, так і виборів до Союму Підкарпатської Русі було відкладено урядом Чехословаччини, який мотивував своє рішення тим, що в Підкарпатській Русі склалася важка політична ситуація, при якій більшість на виборах могли отримати проугорські та більшовицькі сили. На засіданні урядового кабінету 20 травня 1920 року було підкреслено, що Підкарпатська Русь ще недостатньо інтегрована у Чехословацьку державу, тому необхідно виражати підвищену обережність у питаннях виборів та автономії.

Підкарпатська Русь не мала своїх представників ні у парламенті, хоча згідно закону про вибори повинна була мати дев'ять послів (депутатів), ні у сенаті, де повинна була мати п'ять сенаторів. Також не були обрані і органи місцевого самоврядування. Тим не менше на території Підкарпатської Русі на початку двадцятих років діяло близько 12 політичних партій. З них чотири були партіями, які представляли інтереси угорської меншини, одна - єврейської. Русинське населення було представлено шістьма партіями [59; с. 82-93].

Конституція Чехословацької республіки надавала досить широкі права майбутньому Союму Підкарпатської Русі. Згідно з нормами Конституції Соєм міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Ці закони мали домінуючу силу на території автономії, навіть якщо вони суперечили актам, прийнятим Національними Зборами Чехословаччини. Окрім цього Союму було надано

право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини та якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству ЧСР. Конституція визначала губернатора Підкарпатської Русі як найвищого представника автономії, який призначається на посаду президентом Чехословаччини. Було також зазначено, що губернатор відповідальний не лише перед Сеймом Підкарпатської Русі, але й перед владою ЧСР. Губернатору належало право контрасигнації законів Чехословацької республіки, які торкались питань Підкарпатської Русі. Службовці повинні були призначатись з-поміж населення автономії. Представництво Підкарпатської Русі у законодавчому органі держави мало бути визначено законодавством Чехословаччини про вибори. Також було визначено герб Підкарпатської Русі, який став частиною великого гербу Чехословаччини.

Не дивлячись на врегулювання в Конституції Чехословацької республіки та в інших законодавчих актах республіки статусу Підкарпатської Русі, основні їх положення на практиці залишались невиконаними. На практиці через деякий час після законодавчого закріплення статусу Підкарпатської Русі центральний уряд приступив до централізації держави.

По-перше, територія Підкарпатської Русі остаточно не була встановлена, ряд сіл з русинським населенням, яке бажало увійти до складу автономного формування, залишилися поза його межами. На території сусідньої Словаччини місцева влада намагалася асимілювати русинське населення, з метою недопущення відриву територій на яких проживала русинська більшість від Словаччини та приєднання їх до Підкарпатської Русі. Вже в 1921 році один зі словацьких жупанів Славик, діючи з відома центрального уряду, видає циркуляр № 1851, у якому вказує, що в Словаччині, тобто на захід від демаркаційної лінії Чоп-Ужок, "нема ніяких русинів" [52; с. 34]. Більше того, при утворенні Кошицької жупи в 1922 році центральний уряд намагався відірвати від Підкарпатської Русі ряд русинських сіл, навіть ставилось питання про відрив столиці краю - міста Ужгорода.

По-друге, для реального здійснення автономії нічого не зроблено. Вибори до автономного Сейму не були проведені на протязі 90 днів після дня виборів до Національних Зборів, як це було передбачено Генеральним статутом.

По-третє, після відставки першої Директорії друга не була

призначена. Замість того було призначено губернатора без чітко визначеної компетенції. Вся адміністративна влада була довірена віце-губернатору, вихідцю з "історичних земель", не дивлячись на те, що про таку посаду в попередніх нормативних актах мова взагалі не велася [2; с. 122].

По-четверте, до державних і автономних урядів приймалися не вихідці з місцевого населення, а присилалися чиновники з Чехії. Урядовою мовою була виключно чеська, що викликало загальне невдоволення місцевого населення. Для ілюстрації і підтвердження цього висновку в пресі наводилися такі матеріали: на поштових і телеграфних урядах працювало всього 109 русинів, 306 чехословаків (з них 50 - словаків, решта - чехи) та 48 осіб інших національностей. У фінансових установах було всього 41 русин і 1279 інших, в тому числі 1182 чехів і 10 словаків. Із 2262 державних службовців Підкарпатської Русі всього 301 русин, і це в той час, коли вже чимало молодих людей краю закінчили середні та вищі навчальні заклади, йшов активний процес формування місцевої інтелігенції [4; с. 33].

14 липня 1927 року згідно з законом Чехословацького парламенту № 125 було проведено адміністративну реформу та введено новий адміністративно-територіальний поділ у республіці. Згідно з цим законом територія Чехословацької республіки була поділена на чотири адміністративні провінції (землі, краї): Чехія, зі столицею в Празі, Моравія-Силезія, зі столицею в Брно, Словаччина, зі столицею в Братиславі та земля Підкарпаторуська, зі столицею в Ужгороді. Отже, замість надання нашому краю обіцяної реальної автономії правлячі кола ЧСР вдалися до нових маніпуляцій.

На чолі кожної із земель було поставлено президента, який зосереджував у своїх руках всю адміністративну владу та призначався центральним урядом. На чолі Підкарпатської Русі було поставлено президента Антоніна Розсипала, який до того часу виконував функції віце-губернатора. Посада губернатора залишалася, але він фактично не мав реальних прав, залишаючись більше номінальною фігурою, особою для "прикраси і пропаганди" [4; с. 32]. Уся повнота влади, адміністрація була сконцентрована в руках "президента Земе Подкарпаторуске", якого призначала Прага.

Адміністративна реформа 1927 року була проведена без будь-яких консультацій з політичними силами Підкарпатської Русі,

не кажучи вже про волевиявлення місцевого населення. При визначенні кордонів Підкарпатської землі центральний уряд теж уникав консультацій та волевиявлення населення, мотивуючи цей факт тим, "що, мовляв, на Закарпатті не було автохтонного авторитетного, всіми визнаного, репрезентативного тіла, з яким можна про це говорити" [52; с. 34].

Розуміючи, що така зміна адміністративного устрою, прийнята без участі населення, не буде сприяти встановленню реального автономного статусу краю, Центральна руська народна рада 9 лютого 1927 року направила Меморандум Президенту, міністрам, послам і сенаторам Чехословацької республіки, в якому виразила протест проти законопроекту про адміністративну реформу.

Меморандум починається словами рішучого протесту проти урядового законопроекту про адміністративну реформу, яка торкнулася і автономних прав Підкарпатської Русі. Далі давалася коротка історія входження Закарпаття до складу ЧСР. Тут, зокрема, підкреслювалося, що наш край став складовою частиною республіки на підставі добровільного приєднання згідно з рішенням плебісциту, проведеного Американською народною радою Угро-русинів у Скрентоні 12 листопада 1918 року та рішення Центральної руської народної ради 9 травня 1919 року, а потім підтверджено Сен-Жерменською мирною конференцією [4; с. 33]. Усе це було затверджено конституційним законом ЧСР від 29 лютого 1920 року, номер 121. Отже, проблема добровільного входження Закарпаття до складу Чехословаччини була закріплена як на рівні внутрідержавного, так і міжнародного права.

Територіальна комісія в Парижі, нагадувалося в Меморандумі, встановила підкарпатсько-словацький кордон таким чином: "Демаркаційна лінія між словаками і русинами іде прямо від села Чоп до північної частини міста Ужгорода так, що залізниця залишається в Словаччині, а Ужгород у Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат. Уся область на схід від цієї лінії повинна вважатися автономною областю Підкарпатської Русі" [4; с. 32]. Згідно з відповідними рішеннями було встановлено, що демаркаційна лінія за бажаннями русинів на їх користь може бути змінена лише окремим спеціальним договором Підкарпатської Русі з Чехословацькою республікою.

Доповненням до вищенаведених актів був Генеральний статут уряду ЧСР, прийнятий у листопаді 1919 року, який встановлював руську автономну Директорію з правом призначити і

звільнити зі служби всіх чиновників та службовців у Підкарпатській Русі, а також визначив, що вибори до автономного Союму будуть проведені не пізніше 90-ти днів після виборів до Національних Зборів ЧСР, а чиновники в краї русинів будуть призначатися по можливості із місцевого населення.

Після детального аналізу стану зі зволіканням надання Підкарпатській Русі реальної автономії, рішучого протесту проти спроб нових адміністративних махінацій Центральна руська народна рада поставила в Меморандумі перед центральною владою конкретні вимоги:

1. негайно визначити термін виборів до автономного крайового Союму.
2. Призначити трьохчленну парламентську комісію для підготовки діяльності Союму, для організації автономної адміністрації та контролю за діяльністю урядів.
3. Встановлення справедливого етнографічного кордону між словаками і карпаторосами шляхом плебісциту, який повинна провести на спірній території Словаччини русько-словацька парламентська комісія. У Меморандумі було також висловлено рішучий протест проти спроб центральних властей щодо визначення головного міста Підкарпатської Русі і перенесення столиці з Ужгорода до Мукачева. Ця позиція була обґрунтована конкретними історичними матеріалами.

Меморандум від імені Центральної руської народної ради підписали відомі діячі Підкарпатської Русі: за президію – Й. Каміньський, М. Брацайко; за секретаріат – М. Бескид, І. Куртяк, С. Фенцик, І. Поливка, А. Бродій, І. Фленков і М. Долинай [4; с. 32-34].

Не дивлячись на суперечності, між основними суспільно-політичними напрямками в краї – русофільським і українофільським – Меморандум підписали представники обох напрямків. Цей факт свідчить про те, що коли справа торкалася серйозних проблем рідного краю, які визначали його майбутнє, представники обох напрямків, не дивлячись на суперечності, виступали як єдина політична сила для забезпечення інтересів Закарпаття.

Адміністративна реформа 1927 року стала одним з важливих етапів централізації Чехословацької республіки, перетворивши її фактично на унітарну державу. При цьому, якщо мова йде про інші землі республіки, то проведення такої реформи є абсолютно легітимним. Щодо Закарпаття, то тут необхідно зазначи-

ти, що воно, ґрунтуючись на волевиявленні свого народу, добровільно (виділ. наше) увійшло до складу Чехословаччини, як автономна одиниця на федеративному (союзному) принципі. Вхідження Закарпаття на таких умовах було гарантовано (виділ. наше) як внутрішнім законодавством республіки (Конституція ЧСР 29 лютого 1920 року, Генеральний статут 18 листопада 1919 року), так і актами міжнародного права (Рішення Ради голів великих держав Сен-Жерменської конференції від 6 серпня 1920 року, Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1920 року). Не рахуючи збереження посади губернатора, який став більше номінальною фігурою, чехословацький уряд фактично скасував окремішність, автономність Підкарпатської Русі, надавши їй статус, який за обсягом прав майже дорівнював статусу інших земель республіки. Отже, мова в даному випадку, йшла не про "затримання" надання автономного статусу Підкарпатській Русі, яке було в деякій мірі "зарезервовано" Чехословацьким урядом під час конференції в Сен-Жермені (про що заявив Бенеш 15 квітня 1919 року на засіданні Комісії по Чехословацьких питаннях), а про фактичне перетворення автономії в адміністративну одиницю в унітарній державі. Статус Підкарпатської Русі зразка 1927 року був регресивним у порівнянні з її статусом у 1919-1927 роках.

Окреме місце в процесі зміни статусу Підкарпатської Русі належить Т. Г. Масарику, який був президентом Чехословаччини. Авторитет Масарика як політика, державного діяча був беззаперечним у той час. Виходячи з цього, питання Закарпаття не могло вирішуватись без його відома, більше того, без його керівництва цим процесом. У цьому контексті цікавим було б прослідкувати еволюцію поглядів Масарика на статус Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини з часу переговорів з лідерами американських русинів до часу адміністративної реформи 1927 року. Отже, під час переговорів з Г. Жатковичем, який виступав від імені Американської народної ради Угро-Русинів у жовтні 1918 р. Масарик заявив, що якщо русини вирішать приєднатись до Чехословаччини, їм буде надано "повну автономію" [73; с. 49]. Але вже під час роботи Сен-Жерменської мирної конференції 15 травня 1919 року Чехословаччина, в особі міністра закордонних справ Бенеша, який був одним з найближчих соратників Масарика і не міг діяти без згоди останнього, заявила, що Чехословаччина підтримує територіальну організацію своєї держави, засновану на федеративному принципі, однак до того часу, поки всі землі рес-

публіки не досягнуть майже однакового рівня економічного і культурного розвитку – федералізація держави була б передчасною. Це в основному стосується територій, на яких проживає русинське населення, оскільки там спостерігається максимальна бідність населення, низький рівень загальної та політичної культури, особливо низький життєвий рівень населення. Виходячи з цього, було зазначено у виступі, Чехословацькій державі буде потрібно немало часу матеріальних і фінансових засобів, для того, щоб підвищити рівень загального розвитку Закарпаття та ступінь політико-правової свідомості населення. Тільки після цього уряд Чехословаччини вважав можливим здійснення автономії русинського населення в повному обсязі [63; с. 68].

Крім цього, обсяг самоврядності Підкарпатської Русі з жовтня 1918 по квітень 1919 року змінився з "повної автономії" до автономії в справах внутрішньої адміністрації, мовних, освітніх, релігійних питаннях. Адміністративною реформою 1927 року Чехословацька влада, під керівництвом Масарика, позбавила Закарпаття автономного статусу навіть формально, майже зрівнявши його в статусі з іншими територіальними одиницями (землями) держави. Статус Закарпаття відрізнявся від інших земель республіки наявністю фактично безправного губернатора та до цього часу не скликаного Союму, який мав бути наділений деякими законодавчими функціями, правда в досить вузькій сфері.

Не дивлячись на фіксацію автономного статусу Підкарпатської Русі як у актах внутрішнього законодавства, так і в міжнародно-правових актах, наповнення цього статусу конкретним змістом затримувалось урядом Чехословаччини. Реальний автономний статус Підкарпатська Русь отримала лише у листопаді 1938 року в той час, коли подальше існування Чехословаччини було під великим сумнівом.

ІV. ПРО ХУСТСЬКУ ПОДІЮ 21 СІЧНЯ 1919 РОКУ

Свідомо так назвав даний підрозділ, оскільки навколо вищезгаданої події дуже багато написано, подано найрізноманітніші матеріали, оцінки, факти і т.п. У свій час я (проф. Болдижар М.) написав досить узагальнюючу статтю (головним чином на основі уже опублікованих матеріалів), яка викликала досить жваве обговорення і мала неоднозначний резонанс.

Готуючи дещо ширший матеріал про деякі події 20-40-х років ХХ століття на Закарпатті, їх оцінки вченими, журналістами, я знову повернувся до цієї важливої, до певної міри стартової події, з приводу боротьби за воз'єднання Закарпаття з Україною.

Але порівнюючи власні оцінки та висновки про подію в Хусті 21 січня 1919 року з оцінками її сучасних дослідників, я вирішив цього разу особисто ознайомитися з архівними матеріалами, які знаходяться в Державному архіві Закарпатської області. Спонукали мене до цього й останні публікації про те, що недавно Протокол Хустського з'їзду опублікував київський вчений В.Сергійчук та що вона (копія) знаходиться у пражівського професора М. Мушинки. Найбільш повні матеріали про Хустську подію наводили у своїх солідних публікаціях наші земляки, які працювали за кордоном. Зокрема, повністю резолюцію "Всенародного конгресу угорських русинів у Хусті з дня 21 січня 1919 р." наводить П. Стерчо у своїй книзі "Карпато-Українська держава". Згадують і наводять деякі матеріали про роботу цього форуму також В. Шандор, С. Росоха, В. Маркусь та інші діаспорні дослідники.

Незважаючи на те, що матеріали зборів згадує порівняно велика кількість українських, у тому числі й закарпатських дослідників, архівними документами, як свідчить контрольний лист в архіві, користувалися всього чотири науковці. Усі інші, очевидно,

активно переписували їх один від одного і давали їм свої інтерпретації.

Різні версії про Протокол Хустської події я чув давно, зустрічав матеріали про них в близько 30 публікаціях, кількох дисертаціях тощо. Нарешті, отримавши в оригіналі все те, що знаходиться в ДАЗО (ф. 59, оп. 1, од.зб. (спр.) 10), я дуже уважно простудіював ці матеріали і хотів би поділитися деякими думками з приводу них.

Отже, що і які матеріали знаходяться у Державному архіві Закарпатської області, зокрема у вищеназваному фонді?

Дійсно, окрема одиниця зберігання 10, яка складається із 8 аркушів (разом із титульним. - М.Б.) під грифом "Правління Руської Крайни Угорської Республіки м. Мукачево" і назвою документа "Протокол Хустських народних зборів про присєднання руських жуп Угорщини до України. Копія". Як зазначено на титульній сторінці, справу розпочато 16 лютого 1919 року і закінчено 16 лютого 1919 року, але на першому аркуші справи вміщено "Воззваніє до руського народу", в якому є запрошеннє зійтися на "великі збори до Хуста у вівторок 21 январа 1919". "Воззваніє" підготувала Сигетська народна рада.

У цьому "Воззваніі" є такі слова: "Просимо каждую сільську вать громадську раду, што на си збори повинна вислати однов днинов наперед своїх послів-делегатів, котрих народ вибере. Від тисяч людей має бути 1 посол - делегат с кожного села. Як є менше людей, то також дають одного посла-делегата". Далі рекомендувалось, щоб всі делегати мали посвідченнє від сільської ради про своє обраннє, на збори запрошувалися, крім делегатів, "усьох Руснаков, котрі мають дяку... й селяни, котрі ся можуть постарати, аби прийшли с своїми голубо-жовтими фанами".

Закінчувалося "Воззваніє" словами: "Гадкуймо, аби наші потомки на нас не нарикали!.. Покажім, што і ми такі люде, як другі! Сами будуймо свою будучність!".

Отже, почнемо з головного: ніякого Протоколу в оригіналі в архіві немає, є невідомо звідки з чого складена-написана, ніким не завірена і не підписана копія. Не вказано також, хто її написав, з якою метою вона писалася, де знаходиться оригінал, якщо він був.

Про те, що це копія, свідчить низка особливостей збереженого документа. Як видно, оригінал був написаний на трьох аркушах з обох боків, в копії ж текст переписаний уже лише на одному боці аркуша і сам Протокол (копія) вийшов на шести сторінках-

аркушах; у копії є окремі перекреслення, деякі підкреслення рядків і слів, нерівномірність розташування тексту, спроби поєднання літературної української мови з русинсько-місцевим діалектом тощо.

У роботі зборів як і їх підготовці, так і в проведенні, активну участь брали відомі правники, високоосвічені, грамотні знавці української мови - Юлій та Михайло Брацайки. Звісно, вони ж брали безпосередню участь у складанні Протоколу і не могли допустити до документа маловідомі закарпатські діалектні слова.

Найвний в архіві матеріал більше схожий на звіт-спогад про Хустські збори, ніж на сам Протокол. Річ у тім, що в тих матеріалах відсутні деякі цікаві факти із роботи зборів. Зокрема, в них зовсім немає навіть згадки про те, що ініціатора залишити Закарпаття в складі Угорщини церковного дяка - Куртяка купали в крижаній воді річки Хустець, або не згадується присутність на зборах представника угорського уряду - Дана.

Стосовно виступу господаря із села Нанкова - Івана Волощука, то в аналізованих матеріалах він у наявному виступі лише радив "із'єднатися з Соборною Україною, виголосив гасла - Слава, да жие Украина", але відсутні слова вдячності Угорщині за тривале спільне і нормальне проживання і пояснення Дану, чому закарпатці хочуть воз'єднатися із Україною. Цитату про це наводить В. Шандор у праці "Закарпаття. Історично-правний нарис ІХ ст." - 1920. - Нью-Йорк, 1992. - С.206).

У публікаціях сучасних дослідників наводяться й деякі інші матеріали, про які у згадуваній архівній справі нічого немає. Ці та й деякі інші роздуми дають підстави робити висновок, що, очевидно, крім матеріалів архівних, можуть бути ще й інші, а можливо десь зберігся і оригінал повного Протоколу. Отже, надії ще не втрачено.

З другого боку, дивує легковажність і безвідповідальність тих дослідників, які за просто маніпулюють матеріалами архівів для підтвердження своїх сумнівних висновків.

Все ж, які висновки можна зробити на підставі тих матеріалів, що знаходяться в Державному архіві Закарпатської області? З моєї точки зору, принаймні, такі:

1. Дійсно в Хусті 21 січня 1919 р. відбулися збори по воз'єднанню руського народу, який знаходиться на Мадярщині, із земель Мараморощ, Угоча, Берег, Унг, Земплін, Шаріш і Спіш.

2. Аналіз списку делегатів, які були обрані до 100-членної Центральної Ради, та й інших матеріалів, свідчить про те, що в роботі цих зборів брали участь представники населених пунктів комітатів Мараморощини та Берег, головним чином теперішніх Хустського, Іршавського, менше Рахівського, Тячівського, Мукачівського районів і окремі з інших районів. Отже, називати ці збори всезакарпатськими, всенародними неправомерно. Не варто їм давати також іншу назву.

3. І в згадуваному "Воззванні", і у наявних в архіві матеріалах неодноразово підкреслюється, що це збори руського народу. Але переписувач копії вживає також термін "угорські русини українці" без якихось знаків між ними, а не "русини-українці" як пишуть сучасні дослідники. Підкреслення того, що вже в той час у південно-східній частині Закарпаття дехто із жителів, поряд із русинами, ідентифікували себе українцями, є з моєї точки зору, цілком нормальним. Спекулювати цим і узагальнювати такий стан не варто.

4. Серед прізвищ, які були рекомендовані на зборах для обрання до Центральної Руської української Ради, є прізвища людей, які і пізніше відігравали активну роль в суспільно-політичному житті краю. Серед них варто назвати: Юлій та Михайло Брацайки, Антон Бескид, Юлій Гаджега, Олександр Фединець із Малого Раківця, Василь Сабов із Фогороша, Дмитро Симулик із Ізи, Петро Долинай із Ремет, Іван Балега із Дешковиці, Степан Ключурак із Ясіня, М. Комарницький із Сваляви та ін.

Частина ж із них уже 8 травня 1919 року взяла участь у засіданні об'єднаної Центральної руської народної ради в Ужгороді, яка прийняла рішення про входження Закарпаття на автономних правах до складу Чехословаччини.

Аналізуючи рішення великих зборів, слід зазначити, що в опублікованих матеріалах згадуваним уже П. Стерчом допущено дуже вільний його виклад та унормування у порівнянні з тим, що є в архівних матеріалах. До прикладу, в першому пункті рішення П. Стерчо наводить слова: "щоб нова держава при виконанні цієї злуки узгляднила окремішні положення угорських русинів". У архівному тексті це місце записано так: "чтобы нова держава при виконанню сеї злуки уляднила особливе (укремішне) положення угорських русинов украинцов".

Отже аж у двох місцях в архівному протоколі вжито слово "уляднила", а не "узгляднила". Що це, опечатка, чи помилка при

переписуванні? Тоді, з якого оригіналу взято слово “узгляднида”?

По змісту можна здогадуватися, що слово “уляднати” означало “уладнати”, а слово “узгляднити” – “передбачити”, але в архівному матеріалі вжиті різні слова. Різних викладів одних і тих же матеріалів у публікаціях та в архівному тексті є значно більше.

Насамкінець, усі дослідники пишуть про те, що у згадуваній Хустській події брали участь 420 обраних делегатів. У “Воззванні” є заклик до всіх бажаючих, не делегатів зборів взяти участь у їх роботі. Дехто із авторів пише про те, що учасниками зборів, крім делегатів, було близько 70 жителів лише самого Хуста. Важко погодитися з тим, що в гімнастичному залі Хустської горожанської школи в той час могло поміститися близько 500 учасників зборів. Є ще й цілий ряд інших важко пояснимих моментів з роботи аналізованих зборів.

У цілому ж великі збори руського народу, які відбулися в Хусті 21 січня 1919 року, залишаються важливою подією в історії Закарпаття, на яких вперше організовано і в масовому порядку населення нашого краю заявило про своє бажання воз’єднатися з Україною. Це тим паче зобов’язує дослідників уважно, коректно, із всією відповідальністю ставитися до виявлення, використання документів зборів, що дасть можливість робити правильні, виважені і неупереджені висновки.

Таким чином, аналіз активізації суспільно-політичного руху на Закарпатті після Першої світової війни дає підставу зробити висновок і про те, що важливе місце в цьому процесі займало також питання пошуків державності підкарпатських русинів (на жаль, цією проблемою досі ніхто із науковців серйозно не займався. - Авт.). Разом з тим, тут можна прослідкувати досить цікаву закономірність: на Закарпатті відбулися, хоч можливо і в мікромасштабі, ті ж самі процеси, які мали місце при пошуках державності на Великій Україні після Лютневої (1917 року) демократичної революції.

Так, наприклад, подібно до УНР (доби Центральної Ради) в Києві була Гуцульська Республіка в с. Ясіня, законодавчим органом влади якої були загальні селянські збори, а виконавчу владу в ній виконувала обрана на зборах Рада, яка складалася із уповноважених з різних галузей народного господарства: пізніше у зв’язку з особливими умовами на Закарпатті була встановлена воєнна диктатура генерала Енока та Я. Брейхи (на Україні диктатура П. Скоропадського. - Авт.), пізніше проголошено владу

Директорії (на Україні теж була УНР доби Директорії), накінець – на Закарпатті, як і на Україні, була проголошена диктатура пролетаріату як результат соціалістичної революції. Отже, за короткий період в краї були випробувані чотири форми державності, на Україні аж п’ять (була ще й ЗУНР).

Не варто, очевидно, писати про сліпе дублювання в краї великоукраїнського досвіду, але, мабуть, названий нами стан з пошуками державності є об’єктивною закономірністю для народів і націй щодо їх державності в перехідний період, який на Закарпатті можна обмежити 1918 - 1920 роками, аж до входження Закарпаття до складу Чехословаччини на правах автономії.

V. ПРОТОКОЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ

Політичні вимоги ЦРНР щодо долі нашого краю були сформульовані у спеціальному Протоколі. Щодо часу прийняття Протоколу у дослідників теж є розбіжності. Так, уже згадуваний П. Стерча пише, що Протокол був прийнятий окремою комісією на чолі із І. Гаджегою і запропонований Раді аж 13 травня 1919 року. Таку ж думку поділяє Ю. Бисага, який, зокрема, пише: "Заслуговує на увагу як правова пам'ятка населення краю і проект документа, який розробили в травні 1919 року члени спеціальної комісії ЦРНР".

Вікентій Шандор у своїй праці "Закарпаття, історично-правний нарис ІХ ст. – 1920" на 207 сторінці пише, що ЦРНР затвердила Протокол у перший же день засідання, тобто 8 травня. Причому він посилається на джерело. – Експозе, сторінки 12,13, в той час, як Ю.Бисага джерела не вказує. Однак основна біда не у цьому. Всі автори по-різному подають одні і ті ж пункти одного і того ж Протоколу.

Найновіша оцінка Протоколу дана Ю. Бисагою. Оцінюючи проект документа, який невідомо коли і як був прийнятий, ніколи не був реалізований, "пам'яткою правової культури", автор пише: "Аналіз з цього протоколу про державно-правове становище Підкарпатської Русі у складі Чехословацької держави свідчить, що:

1. Це системний правовий документ, який визначає процедуру входження одного із суб'єктів міжнародного права в державно-правовий простір іншого суб'єкта міжнародного права з новими функціональними навантаженнями усіх елементів цієї правової процедури.

2. У визначенні прав, які матиме Підкарпатська Русь як по-

вноправна складова нового державного утворення, дотримувалися політико-правової логіки.

3. Автори цього документа прагнули гарантувати громадянам майбутньої держави отримання широкого кола їх природних прав.

4. Передбачалася дворівнева система управління в майбутній державі.

5. Заслуговує на увагу 14-й пункт цієї політико-правової платформи, де передбачено процедуру розв'язання суперечностей у договірних стосунках між суб'єктами нового державного утворення. Найвищою юридичною інстанцією, яка мала розглядати такі спори і рішення якої були б остаточними і обов'язковими для обох сторін, повинна бути Ліга Націй.

6. Цей документ свідчить про високий рівень політичних, економічних, правових, історичних знань його авторів.

7. Тобто в краї була значна група людей, які мали навички державно-правового творення.

Ознайомившись з висновками, поданими Ю. Бисагою в своїй публікації з приводу вищезазначеного Протоколу, можна відзначити, що:

а) автор або не знайомився із повним його текстом, або зігнував цілий ряд важливих його положень, а сам проаналізував лише ті пункти, які подані у монографії П. Стерча;

б) у його висновках, крім високопарних наукоподібних слів, більшість пунктів згаданого Протоколу не стосуються, тому що в ньому не йде мова ні про процедуру входження одного суб'єкта права в простір іншого суб'єкта, не визначаються нові функціональні навантаження усіх елементів цієї процедури тощо.

Разом з тим, у Протоколі йде мова про можливість створення Чехословацько-руської республіки, про руську державу з русинським населенням (п. 5,6), про русинське громадянство (п. 9), їх рівноправність з іншими громадянами, про повну свободу церков і т.д.

Ще раз підкреслюємо, що проект цього Протоколу в повному обсязі ніколи не був реалізований, так і залишився на рівні складеного групою інтелігентів проекту. 23 травня 1919 року (у Ю. Химинця 20 травня. – М.Б.) 110-членна (у Химинця 112-членна. – М.Б.) делегація від імені ЦРНР виїхала з Ужгорода до Праги, щоб вручити Т. Масарику, уже як президенту Чехословац-

чини, свої умови, викладені в Протоколі про приєднання Закарпаття до ЧСР.

Але якраз тут сталося те, про що пізніше Г. Жаткович заявив, що "чехи обманули нас". Як пише В. Шандор, "президент Масарик ухилився відповідати на поставлені йому запити і відтак заявив делегації, що вважає їх своїми приватними гостями, а не офіційними представниками цілого народу". Далі президент інформував делегацію, що не входить в його компетенцію конституційне вирішення становища Закарпаття в складі ЧСР, через що й приймав делегацію тільки як своїх гостей. Про це, до речі, також пишуть у своїх дослідженнях відомі дослідники І. Ванат, І. Кремпа, про це є матеріали в Архіві канцелярії Президента республіки, в Архіві Міністерства закордонних справ і в газеті "Голос Русско-го народа" за 31 травня 1919 року. На ці ж матеріали й посилається В. Шандор.

Підтвердженням слів Г. Жатковича було також невиконання Т. Масариком обіцянок про те, що русини в складі ЧСР будуть творити окремий автономний штат та що границі будуть встановлені так, що русини будуть задоволені. Все це пізніше створювало постійне політичне напруження між русинами Підкарпатської Русі та чехословацьким урядом.

Детально на цих конкретних прикладах ми зупинилися для того, щоб таким підходом до аналізу важливих подій в житті нашого краю привернути увагу всіх науковців до необхідності відповідального підходу до першоджерел справжніх та так званих "джерел", сумнівного використання наукової спадщини попередників.

VI. КОЛИ КОРОТКА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Тривалий час продовжувалися дискусії навколо доцільності в Ужгороді й на Закарпатті взагалі пам'ятника першому президенту Чехословаччини Т. Г. Масарику. Думки і позиції навколо пам'ятника «сивому татічку» розділилися. Можливо, в цьому немає нічого дивного, якби не дві обставини. По-перше, ми ніяк не можемо подолати заполітизованість навіть у питанні про пам'ятники; по-друге, на жаль, дискусії з цього питання ведуться з позицій гірших більшовицьких традицій підбору та висунення кадрів.

Мабуть, багато сучасників пам'ятають, що в ті не такі далекі часи підбір і висунення кадрів нерідко супроводжувались «глибоким» всебічним вивченням біографії, обмиванням кісточок кандидатури, збиранням «компрогатів» і т. д., що нерідко завершувалося не «висуненням», а «засуненням».

Приблизно в такому плані ведуться зараз розмови навколо пам'ятника Т. Г. Масарику. Противники відновлення його (він уже був в Ужгороді) витягують на світ Божий відомі негативні матеріали про президента, шукають нові компромати на нього. Переконалий, якби Масарик воскрес, прочитав і почув розмови про себе, він однозначно негативно висловився б про свій пам'ятник в Ужгороді та й на Закарпатті взагалі.

Але втрутившись у цю розмову, я б хотів розглянути її в аспекті деяких питань проблеми «Масарик і Закарпаття».

Проблемою є те, що Масарик був президентом буржуазної республіки, його уряд тривалий час відтягував реалізацію автономних прав Підкарпатської Русі, за його правління так і не було вирішено питання кордонів нашого краю. Були й інші негативні моменти в діяльності як самого президента, так і особливо його чиновників. Але смакувати лише негативним та й часто вигаданим

ним компроматом було б, принаймні, непорядно, нечесно й некультурно.

Отже, повернемося до деяких інших конкретних фактів. Велика особиста заслуга Масарика в тому, що Закарпаття – Подкарпатська Русь протягом майже двадцяти років перебувало в складі однієї із найдемократичніших держав світу, хоча й буржуазного ладу.

Про долю нашого краю, майбутній президент Чехословаччини вів переговори, як сам про це згадував із “українськими вождями”, домовився з ними про те, що у випадку несталості української державності, Чехословаччина візьме під свій захист невелику гілку слов'янських народів – “русинів південніше від Карпат”, щоб “русини не були остаточно змадяризовані”. Мало хто знає, що домовленість Масарика з українськими вождями полягала в тому, що Закарпаття перебуватиме в складі новоутвореної Чехословаччини тимчасово, до встановлення нормальних порядків в Україні.

Масарик відіграв вирішальну роль у схиланні громадської думки закарпатських емігрантів на американському континенті на користь входження їх “старої батьківщини” до складу Чехословаччини, але не прийняв рішення плебісциту з цього питання русинських громад за океаном за істину в останній інстанції, а вимагав, щоб за таке входження висловилися й політичні сили, безпосередньо на Закарпатті. Відомо, що таке рішення було прийнято на засіданні Центральної руської народної ради 8 травня 1919 року в Ужгороді.

Важко передбачити, якою була б доля закарпатських русинів, українців, угорців, німців та інших національностей, якби в 1919 році наш край, згідно з рішенням Хустських зборів 21 січня 1919 року, возз'єднався з Соборною Україною, яка уже наприкінці 1919 – на початку 1920 років повністю стала радянською, більшовицькою. Закономірним із цього впливає запитання; від чого більше виграло населення нашого краю – від двадцятирічного перебування в складі цивілізованої демократичної держави, чи якщо б воно в цей же період було складовою частиною комуно-більшовицької республіки? Чомусь про це ніхто із “найсвідоміших” нічого не пише.

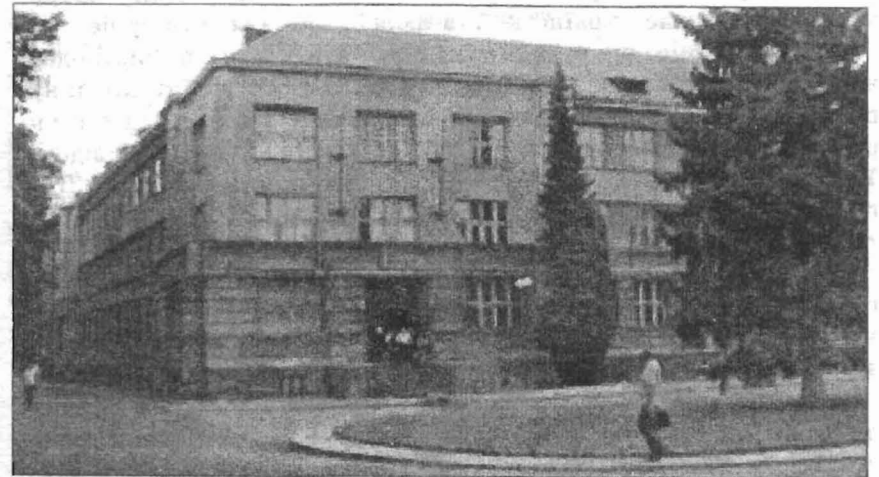
Зате багато написано про колонізаторську політику масариківського уряду на Закарпатті. Підстави для цього, безперечно, є. Але, на жаль, більшість публікацій на цю тему рідко підкрплю-

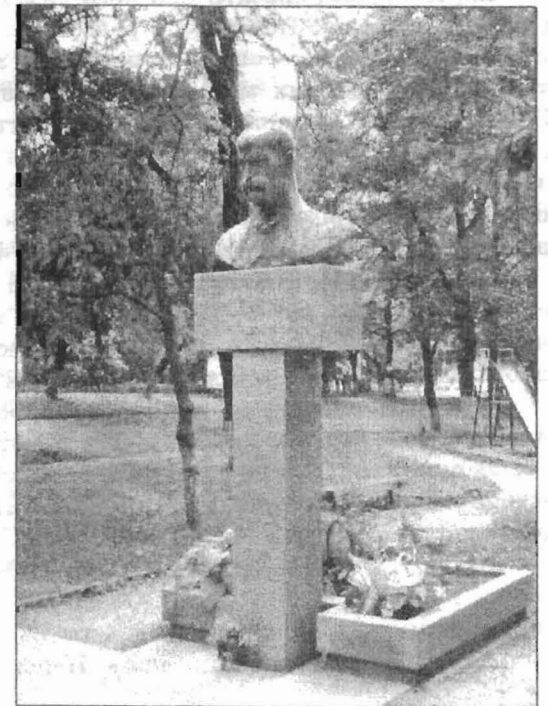
Будинок Закарпатської обласної держадміністрації та обласної ради (за часів Масарика — будівля Земського уряду)

Набережя Незалежності, забудова 30-х років ХХ ст.

Будівля медичного факультету Ужгородського Національного університету (у 30-х роках — будівля жандармського управління)

Пам'ятник Т. Г. Масарику в Ужгороді (скверик біля набережної Незалежності)

бачити українську державу вільною, незалежною, всіляко підтримував "усе вільне українське" та людей, які боролися за це.

Добре відомо, що велика кількість українських патріотів-державників знайшли в Чехословаччині свою другу батьківщину, під патронатом Масарика в Чехословаччині діяло понад сто українсько-російських емігрантських організацій. Серед них і відомі: Український вільний університет, педагогічний інститут М. Драгоманова, господарська академія в Подебрадах, українські гімназії та інші школи, культурно-просвітницькі організації тощо.

У навчальних закладах Чехословаччини навчалася велика група студентів-українців, які перебували на повному державному утриманні або на утриманні різних фондів, які створювалися з ініціативи президента ЧСР і працювали за його допомогою.

Закарпатські студенти, як громадяни Чехословаччини, навчалися в кращих державних вузах, в більшості отримуючи високі стипендії, безплатні гуртожитки та харчування. Масарик дуже уважно слідкував за ліберальним вирішенням національних та міжконфесійних питань на Закарпатті.

Варто окремо сказати про його вимоги в дотриманні свободи совісті в державі. Політика в релігійних справах сприяла тому, що кожна конфесія могла розвиватися в залежності від її авторитету серед народних мас. У період президентства Масарика на Закарпатті для дипломованого духовенства було введено конгруа (держзарплату), віднині могли змінювати конфесійну належність, залишатися поза релігією і т. д. Цікаво зазначити, що саме на початковому періоді правління Масарика кількість вірників православної церкви зросла з 60 тисяч до 140 тисяч чоловік.

Т. Г. Масарик побував на Закарпатті особисто. Його радо зустрічали не лише як президента, але і як великого гуманіста, вченого, філософа, просто мудру людину. Про це люди пам'ятають до цього часу, із захопленням розповідають очевидці тих подій.

Масарика знали в містах і селах, дорослі і діти. Дивуюся, що людська пам'ять виявилася такою короткою.

Я зупинився лише на окремих аспектах позитивної ролі в історичному розвитку нашого краю в загальному плані дискусій про доцільність відновлення пам'ятника Масарика в Ужгороді.

Взагалі, у ставленні до пам'ятників різні народи, держави, режими займають різні позиції. Очевидно, це - нормально. Але ненормальними є підходи до доцільності пам'ятників людей, які взагалі-то люблять мати своїх ідолів. Нерідко, на жаль, домінують

при визначенні доцільності пам'ятників висувуються другорядні речі: чи був колись претендент на пам'ятник у даній місцевості, чи писав про неї, іноді достатньою умовою для пам'ятника є факт ночівлі в даному місті.

Окремі режими ідеологічно створюють образи "батьків націй і народів", не питаючи волі жителів. силою насаджують своїх ідолів, де треба і не треба.

За відновлення, а можливо, й спорудження пам'ятника Т. Масарика в кращому вигляді, ніж він був раніше, і в достойному його заслуг місці є, з моєї точки зору, більше - "за", ніж "проти". Отже, правильним є й позитивне рішення міської влади з цього приводу.

Розумію, що справа з пам'ятником Масарика в Ужгороді ще не завершена. Все ж хотілося б, щоб вона вирішувалася цивілізовано, без зайвих емоцій, як складова частина нашої людської культури.

Пам'ятники завжди активно впливали на виховання людей, особливо молоде покоління. На жаль, поки що ми маємо більше досвіду руйнувати, трощити пам'ятники, ніж їх будувати. Правда, потім дивуємося, чому у нас мають місце масові знищення, руйнування пам'ятників на цвинтарях, в музеях, на набережних і т. д. Чи не ми - держава, організації, дорослі люди подаємо нашій зміні поганий приклад.

Закінчити свої нотатки хотів би таким. Пам'ятник Масарика в Ужгороді вже був, була й площа, названа іменем першого президента ЧСР. У певний час знайшлися ініціатори знесення цього пам'ятника, перейменування площі. Добре, що "новаторів" не осінила ідея знищити й все те, що побудовано на цій площі та й в усьому Ужгороді за часів Масарика, бо, мабуть, вони теж жили у впорядкованих буржуазних масариківських квартирах.

Ідола-пам'ятника Масарика може не бути, але в пам'яті поколінь залишаться в Ужгороді набережна, цілі чеські квартали і райони, а в населених пунктах краю - відомі старшому поколінню школи-"масариківки", в яких тисячі закарпатців здобували ази освіти, їх із пам'яті людей ніхто не зітре, і поки вони стоять, будуть найкращим пам'ятником великому гуманісту, толерантній і скромній людині, першому демократичному президенту Чехословаччини.

ВИСНОВКИ

Проблеми державності Закарпаття залишаються актуальними на сьогоднішньому етапі розвитку краю. Такий факт викликаний стійкими історичними традиціями, які починаючи з XIX століття панували на Закарпатті. Ідеї автономності Закарпаття в рамках сильної держави впродовж тривалого часу підтримувались як політичною елітою краю, так і переважною частиною населення.

Після закінчення Першої світової війни, в час коли формувалася нова політична карта Європи, переважна більшість русинського населення як на Закарпатті, так і на північно-американському континенті, залишилась на позиціях створення автономної одиниці в складі однієї із сусідніх держав. При цьому, враховуючи складну політичну обстановку, вибір держави, в складі якої мала бути утворена автономія, декілька разів змінювався. Нарешті, більшість русинського населення висловилося за входження Закарпаття до складу Чехословаччини, що було підтверджено результатами плебісциту проведеного серед русинів в США в листопаді 1918 р. та рішенням Центральної руської народної ради, прийнятим в травні 1919 р.

Орієнтація місцевого населення на автономний статус в складі однієї з сусідніх держав є свідченням політичної мудрості, а не відсутності національної свідомості. До такого висновку можна дійти аналізуючи конкретну історичну ситуацію, яка склалася після закінчення Першої світової війни. Закарпаття, яке має вигідне геополітичне розташування, було об'єктом зазіхань з боку сусідніх держав, які були набагато сильнішими в політичному, економічному та військовому плані, ніж Закарпаття. Ідея утворення русинами власної держави не була підтримана ні керівництвом сусідніх, ні лідерами держав-членів Антанти. Згадаймо

заяву американського президента Вільсона, який у відповіді на меморандум Американської народної ради Угро-Русинів, представлений йому Г. Жатковичем, підкреслив, що США не будуть підтримувати створення самостійної русинської держави. Крім цього, існувала реальна загроза розподілу території Закарпаття між сусідніми державами.

У такій ситуації єдиним правильним рішенням було відстоювати автономний статус Закарпаття в складі однієї з сусідніх держав, який би забезпечив єдність і збереження самобутності місцевого населення.

Ідея автономності Закарпаття, яка вперше висловлена в середині XIX століття Адольфом Добрянським, була реалізована в 1919 році через його входження на автономних засадах до складу Чехословацької республіки. Ініціатива входження краю до складу ЧСР висловлена в США, президентом цієї держави Вудро Вільсоном, під час переговорів з лідером американських русинів Г. Жатковичем. Ініціатива американського президента була підтримана американськими, а з часом і закарпатськими русинами.

Важлива роль у розробці проблем державності Закарпаття у складі Чехословаччини, належить її першому президенту Т. Масарику. Довідавшись про ініціативу американських русинів, Масарик розпочав активну роботу, метою якої було включення Закарпаття до складу новоствореної ЧСР.

Під час переговорів з лідерами американських русинів Т. Масарик заявив, що у випадку входження краю до складу Чехословаччини русинам буде надано повну автономію і вони будуть становити окремий штат. Хоча слово "штат" з чеської мови дослівно перекладається як держава, на нашу думку, мова не йшла про окрему русинську державу та утворення конфедерації разом з Чехословаччиною. Виходячи з висловлювань Масарики, можна зробити висновок про те, що Закарпаття мало увійти до складу ЧСР на автономних засадах і його статус мав бути дещо схожим до статусу штатів в федеративних державах, насамперед у США.

Обсяг автономних прав, які чехословацький уряд планував надати Закарпаттю був вперше висвітлений у меморандумі, поданому міністром закордонних справ ЧСР Бенешом на розгляд Паризької мирної конференції. Згідно цього документа, до компетенції органів влади автономії було віднесено вирішення мовних, освітніх, релігійних та інших питань, які будуть представлені законодавством ЧСР до їх компетенції.

Неправомірним, на нашу думку, є твердження про “затримку” надання реальної автономії з боку уряду Чехословаччини. Такий висновок пов’язаний з тим, що чехословацький уряд в особі міністра закордонних справ Бенеша, ще під час роботи Паризької мирної конференції підкреслив, що реальний автономний статус Закарпаттю буде наданий тільки після його інтеграції в Чехословацьку державу та підвищення його політичного, економічного, культурного становища до рівня чеських та словацьких земель.

Завдяки Т. Масарику та очолюваного ним уряду, за час перебування Закарпаття в складі Чехословаччини значно зріс рівень економічного і культурного розвитку, покращився життєвий рівень місцевого населення. Т. Масарик, як президент держави, приділяв велику увагу проблемам Підкарпатської Русі, особисто координував політику уряду республіки, стосовно Закарпаття. За часи президентства, Масарик двічі відвідав Підкарпатську Русь.

Не дивлячись на окремі дії Праги, які навряд чи були направлені на забезпечення автономного статусу краю (відкладення проведення парламентських виборів на території автономії; Конституцію ЧСР 1920 року прийнято без участі депутатів від Підкарпатської Русі; до 1938 року не було скликано автономного Сейму; в 1927 році було проведено адміністративну реформу, внаслідок якої Підкарпатська Русь фактично втратила автономні права), потрібно зазначити, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини в 1919 році було найоптимальнішим варіантом вирішення статусу нашого краю.

1. Балагурі Е. А., Зілгалов В. О., Мазурок О. С., та ін. Історія Ужгорода. – Ужгород: Карпати, 1993. – 219 с.
2. Балагурі Е.А., Гранчак І.М., Лько В. І. та ін. Нариси історії Закарпаття. У 3 томах. – Т. 2. Ужгород. Закарпаття: 1995. – 663 с.
3. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.
4. Болдижар М. М. Краю мій рідний. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998. – 228 с.
5. Болдижар М. М. Про статус Закарпаття: історичні факти і домісли // Матеріали наукового семінару присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. – Ужгород, 1999. – С.20–27
6. Болдижар М. М. Наука вимагає правди. Вид. друге, доповнене. – Ужгород, 1999. – 69 с.
7. Болдижар М. М. Детектив на наукову тему. – Ужгород, 1999. – 64 с.
8. Болдижар М. М., Грін О. Закарпатська Україна: Державно-правовий статус і діяльність. – Ужгород, 1999. – 104 с.
9. Болдижар М. М. Будьмо правдивими до минулого. – Ужгород, 2000. – 68 с.
10. Болдижар М. М. Закарпаття між світовими війнами: Факти, події, люди, оцінки. – Ужгород, 2000. – 148 с.
11. Болдижар М. М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. – Ужгород, 2002. – 240 с.
12. Болдижар М. М. Сучасні табеліони на службі держави й народу. – Ужгород, 2002. – 63 с.
13. Болдижар М. М. Державність на Закарпатті: Події, факти, оцінки. – Ужгород, 203, 208 с.
14. Болдижар М. М. Державність на Закарпатті: Правда історії та вигадка фальсифікаторів. – Ужгород, 2004. – 250 с.
15. Браццайко М. Президент – визвольник Томаш Масарик (1850-1937) // Календар “Просвіта”. – 1938. – С. 33–42
16. Вегеш М. Про альтернативу входження Закарпаття до складу Чехословаччини // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати”: етнос, історія, культура” (Ужгород 26 серпня-1 вересня 1991р. – Ужгород: Гражда, 1993. – С.113–121.
17. Вегеш М.М., Задорожний В.Є. Велич і трагедія Карпатської України. Ужгород, 1993. – 81с.
18. Волошин А. Масарик и русини // Пчёлка. – 1930. – №8. – С.166–169
19. Гащин В.Й. Автономістські тенденції на Закарпатті у XIX–XX ст. // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати”: етнос, історія, культура”. Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991р. Ужгород: Гражда – 1993. – С.146–148

20. Гербен Ян. Тома Масарик // Карпатский Свѣт. – 1930. – С.176–182
21. Гербен Ян. Масарик революционер и президент республики // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 821–828
22. Гранчак І. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи. Матеріали наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. – Ужгород, 1999. – С.3–20
23. Григорій-Наш. Т.Г. Масарик: Його життя і діяльність // Т.Г.Масарик. Добрі думки. Прага, 1925. –С. 1–97
24. Данко О. Роль закарпатської еміграції у США у вирішенні долі Закарпаття у 1918-1919рр. // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати”: етнос, історія, культура” (Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991р.) – 1993. – С.169–184
25. Жаткович Г. Меморандум д-ра Жатковича: Організаційні основи // Наш чесько-русинський календар. 1999. – С. 55–59
26. Завадский С.В. Жизнь и дело Т.Г. Масарика.-Прага: Издательство крестьянской России, 1925. – 50 с.
27. Біографія Т.Г. Масарика. Главные даты // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 863–884
28. Камінський І. Масарик і Подкарпатська Русь // Карпатский Свѣт. –1930. – С. 776–780
29. Камінський Й. Наша автономія (самоуправа) // Руський земледельський календар на год 1922. – 1922. – С. 69–76
30. Кампов П. Політична діяльність підкарпаторусинських емігрантів США у злучі Подкарпатської Русі з Чехословаччиною (1918–1919). Матеріали наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. – Ужгород, 1999. – С. 36–47
31. Клочурак С. До волі. – Ужгород, 1992.
32. Коцдратович Іреней. Історія Подкарпатської Русі для народу. – Ужгород: Уніо, 1924. – 113 с.
33. Магочій Павло Роберт. Формування національної свідомості: Подкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994.
34. Маркусь В. – В пошуках дороги до самого себе // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати”: етнос, історія, культура” (Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991р.) – 1993 – С. 288–301.
35. Масарик Т.Г. Славяне по війні. – Ужгород, 1923. – 46 с.
36. Масарик. Т. Г. Добрі думки. З нагоди 75 літ життя. Прага, 1925. – 468с.
37. Масарик Т.Г. Мировая революция: Воспоминания: 1 т./ Прага, 1926. – С. 232
38. Масарик Т.Г. Мировая революция: Воспоминания: 2 т./ Прага, 1927. – С. 391
39. Масарик Т. Г. Масарик о себе. // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 796–803.
40. Масарик Т.Г. Словацкие воспоминания // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 796–803
41. Масарик Т.Г. Возвращение на родину // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 803–812

42. Масарик. Т.Г. Юбилейный сборник по поводу восьмидесятилетия. –Ужгород. – 1930. – 124 с.
43. Масарик. Т. Г. З нагоди 80 літ життя.1850–1930. – Ужгород. – 1930. – 31 с.
44. Масарик. Т. Г. Две речи к молодежи // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 829–838
45. Масарик Т.Г. О президентстве письменно и устно // Наш чесько-русинський календар – 1999. – С . 60–69
46. Модрачек Франс. Масарик и социализм // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 829–838
47. Мудра Ю.І. наш край – наша історія. – Ужгород, 1994. – 351 с.
48. Петров В. С. Чехословакия // СИЭ. – М., 1974. – Т.15. – С. 938
49. Поп І. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г. Масарика з Е. Бенешом під час Паризької мирної конференції // Наш чесько-русинський календар. – 1999. – С. 50–60
50. Сабол С.С. Зростання української свідомості серед молоді Закарпаття в 1930 роках // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати”: етнос, історія, культура” (Ужгород 26 серпня-1 вересня 1991р.) – 1993 . – С. 426–439.
51. Степанов А. Парижская мирная конференция 1919-1920 // СИЭ. – М., 1967. – Т. 10. – С. 848–849.
52. Стерчо П. Карпато-Українська держава. –Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с.
53. Федака С. Світло й тіні Томаша Масарика// Ужгород. – 2000. 4 березня – № 8 (57). – С. 11
54. Фендик С.А. Т.Г. Масарик 1850-1937. Национализм по Масарику.Отрывки из книги “Новая Европа” // Календар на год 1938. – 1938. – С. 36–40
55. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород: Карпати, 1993. – 144 с.
56. Шандор Вікентій. Спомини. Карпатська Україна: I т. – Ужгород: Гражда, 1996. – 389 с.
57. Шандор Вікентій. Закарпаття: Історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р. – Нью-Йорк. 1992.
58. VNA Praha. f. ČSNR – 64/1/14. Generalni statut pro organizaci a administraci Příkarpatske Rusi // Česko-slovenska historicka ročenka. – Brno, 1997. – С. 55–56
59. Barnovský Michal. Niekoľko poznámok k stranicko-politickej strukture na Podkarpatskej Rusi // Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – С. 82–93
60. Burešova Jana. Některé projevy vztahu Čechu a Podkarpatske Rusi v prvních letech existence Československe republiky// Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – С. 127–131
61. Herben Jan, dr. T.G. Masaryk. – С.25
62. Holec Roman. Postoj Čechov a Slovakov k Rusinom v predvečer prvej svetovej vojny // Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – С. 29– 36
63. Kolar František. Podkarpatska Rus na Párizske mirove konferenci // Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – С. 61–71

64. Kudela Jožef. Professor Masaryk a Československe vojsko na Rusi. – Praha, 1923. – 233 c.
65. Masaryk T.G. Az új Europa. A szláv álláspont. – Kosice, 1923. – 138 c.
66. Masaryk, T.G. Palackeho idea naroda ceskeho. Praha, 1926. – 59 c.
67. Masaryk T.G. Élete, működése és hatása. – Bratislava, 1930. – 254 c.
68. Masaryk T.G. A nemzeti kérdés. – Bratislava, 1935. – 212 c.
69. Masaryk T.G. Politikai gondolatok. – Bratislava, 1935. – 256 c.
70. Rýcýlik Jan. Zapojení železnic Podkarpatske Rusi do síte drah Československa / Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – C. 115-123
71. Šišak Mýron. Tlač Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919-1938 // Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – C. 123-127
72. Svorec Peter. Zrod republiky: (Dobove dokumenty, spomienky a stanoviska 1914-1918). – Košice, 1991.
73. Svorec Peter. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR // Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – C. 36-61
74. Zadanský Juraj. Pól'nohospodarstvo a lesne hospodarstvo v rámci celkoveho hospodarskeho a socialneho vývoja Podkarpatskej Rusi // Česko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – C. 95-115
75. Žatkovic G. Otkrytie – Expose buvšeho gubernatora Podkarpatskoj Rusi o Podkarpatskoj Rusi. – Homestead, Pa, 1921.
76. Narodnie noviny. – 16.4.1921. – C. 84.
77. Statistický lexicon obci v krajine Slovenskej. – Praha, 1936. – C. 45

Зміст

Вступ. А. В. Панов	3
I. Становлення Т. Масарика як вченого і політика. А. В. Панов	9
II. Т. Масарик і входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1918-1920 pp.). А. В. Панов	37
III. Т. Масарик і Підкарпатська Русь. А. В. Панов	59
IV. Про Хустську подію 21 січня 1919 року. М. М. Болдижар ...	80
V. Протокол Центральної руської народної ради. М. М. Болдижар	86
VI. Коли коротка історична пам'ять. М. М. Болдижар	89
Висновки. А. В. Панов	96
Список використаних джерел	99